

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİ ÂLİMLERİNDEN MUHAMMED B.
HAMZA EL-AYDÎNÎ'NİN BAZI FİKİH RİSÂLELERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali İNAL

İstanbul

Mayıs-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİ ÂLİMLERİNDEN MUHAMMED B.
HAMZA EL-AYDÎNÎ'NİN BAZI FIKİH RİSÂLELERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali İNAL

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Recep CİCİ

İstanbul

Mayıs-2024

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslâm Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. Recep CİCİ

Üye Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hamdi YILDIRIM

Üye Doç. Dr. Temel KACIR.

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Osmanlı Dönemi Âlimlerinden Muhammed B. Hamza El-Aydîni'nin Bazı Fıkıh Risâlelerinin Değerlendirilmesi” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı ana kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Ali İNAL

ÖN SÖZ

Vahyin başlangıcıyla başlayan ilim yolculuğu zaman zaman iniş çıkışlar yaşasa da bugüne kadar değerini artırarak devam edegelmiştir. İlmin ve bilimin her alanında çalışanlar olduğu gibi İslâmî ilimler üzerine de her dönem çalışmalar yapılmış, bir sonraki neslin işini kolaylaştıracak, onlara rehberlik edecek eserler ortaya çıkarılmıştır. Tarihte ortaya konan güzellikleri gün yüzüne çıkarma, onları tarihsel birer tecrübe olarak görüp günümüz insanına kalıcı, belli temelleri olan, uygulanabilir nitelikte bir şeyler sunabilme adına kültür ve bilim tarihimizde kalıcı iz bırakan bir şahsiyeti ve onun bazı eserlerini bu çalışmada ele almayı uygun gördük. Bu cümleden olarak 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyılın başlarında yaşamış bir Osmanlı fıkıh âlimi ve müftüsü olan Aydın Güzelhisarlı Âlim Muhammed'in bazı fıkıh risâlelerini tezimizin inceleme konusu yaptık. Tezimize özenli katkılarından dolayı danışmanım Prof. Dr. Recep CİCİ Hocama, tez savunma sürecinde jüri üyeliğinde bulunan ve önemli katkılar sağlayan sayın Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hamdi YILDIRIM ve sayın Doç. Dr. Temel KACIR hocalarıma, ayrıca yazım sürecinin başlangıcından bitimine kadar hertürlü destek ve katkılarından dolayı da Dr. Ahmet SABAN ve Dr. Sinan TUNÇ Hocalarıma en kalbî duygularıyla teşekkürlerimi arz ediyorum.

Ali İNAL

İstanbul-2024

ÖZET

OSMANLI DÖNEMİ ÂLİMLERİNDEN MUHAMMED B. HAMZA EL-AYDÎNÎ'NİN BAZI FIKIH RİSÂLELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ali İNAL

Yüksek Lisans, Temel İslâm Bilimleri

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Recep CİCİ

Mayıs, 2024 –96 Sayfa

İslâm tarihinin gelişim sürecinde ortaya çıkan fikhî problemlerin çözümü ile ilgili birçok fıkıh âlimi, eserler kaleme almış ve böylece bir İslâm fikhî geleneği oluşturmuştur. Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî, İmam Şâfiî, Serahsî, Merginânî, Nevevî, İbnü'l-Hümâm, Molla Hüsrev, Kemalpaşazâde bu fıkıh geleneğinin günümüze taşınmasında önemli rol almışlardır. İslâm fikhî farklı ekollerle gelişimini ve etkisini yüzyıllar boyu sürdürmüş, her çağda bu fikhî meselelere katkı sağlayan birçok fıkıh alimi yetişmiştir. Osmanlı döneminde yaşamış ve Aydın vilayetinin müftüsü olan Âlim Muhammed b. Hamza da bu alimler arasında yer alır. O, kendine has bir şekilde fikhî konuları risâle şeklinde ele alan mümtaz âlimlerdendir. Aydınî'nin risâlelerinin incelenmesi, onun İslâm hukukunun gelişimine olan katkısını ve dönemindeki fikhî problemlerin çözümüne dair uyguladığı yöntemleri görebilmek adına önem arz etmektedir. Biz de bu noktadan hareketle Aydınî'nin risâlelerini incelemeye tabi tutup onun birikimini zamanımıza aktarmayı arzu ettik bu nedenle sekiz risâlesini inceleme konusu yaptık.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Risâleler, Osmanlı, Aydınî, Hukuk, Âlim Muhammed b. Hamza.

ABSTRACT

EVALUATION OF SOME FIQH RISÂLAH OF THE OTTOMAN PERIOD SCHOLAR MUHAMMAD B. HAMZA AL-AYDÎNÎ

Ali İNAL

Master, Basic Islamic Sciences

Supervisor: Prof. Dr. Recep CİCİ

May, 2024-96 Page

A tradition of Islamic fiqh was established as a result of the writings of numerous fiqh scholars on their solution of fiqh issues that arose as Islamic history progressed. The transmission of this fiqh tradition to the modern era was greatly aided by Muhammad b. Hasan al-Shaibani, Imam Shafii, Sarahsi, Merginani, Nawawi, Ibnu'l-Humam, Molla Husraw, and Kemalpashazade. Islamic jurisprudence has continued its development and influence through different schools for centuries, and many fiqh scholars have contributed to these fiqh issues in every age. The mufti of the Aydın province Alim Muhammad b. Hamza, who lived during the seventeenth and eighteenth centuries of the Ottoman Period, deals with fiqh topics in the form of treatises in his own distinctive manner. It is significant to consider his contribution to the growth of Islamic law through the fiqh issues of the time, and the approaches he used to address them. *Mecmuatu Resâli Alim Muhammad b. Hamza fil-Fkhi'l-Hanefi*, one of the eight treatises of Muhammad b. Hamza that we have studied for the purpose of the thesis, was selected as the thesis topic as well.

Keywords: Fiqh, Treatises, Scholar, Ottoman, Law, Alim Muhammed b. Hamza.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	x
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı.....	1
1.2. Araştırmanın Kapsamı ve İçeriği.....	1
1.3. Araştırmanın Önemi ve Özgünlüğü	2
1.4. Araştırmanın Yöntemi.....	2
1.5. Konuyla İlgili Literatür Özeti	2
1.6. Temel Sorular	5
1.7. Hipotez	5
İKİNCİ BÖLÜM	6
ÂLİM MUHAMMED'İN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	6
2.1. Aydın ve Çevresinde Sosyal Durum.....	6
2.2. Aydın Vilayetinde İlmî Durum.....	8
2.3. Doğumu, Adı, Künyesi ve Lâkabı	8
2.4. Vefatı	9
2.5. Hocaları	9
2.6. İlmî Kişiliği.....	9
2.7. Eserleri.....	10

2.7.1. Usûl-i Fıkıh Risâleleri	11
2.7.2. Fürû-i Fıkıh Risâleleri	12
2.7.2.1. İbadetler	12
2.7.2.2. Helâller-Haramlar	12
2.7.2.3. Şahıs ve Aile Hukuku	13
2.7.2.4. Borçlar Hukuku	13
2.7.2.5. Miras Hukuku	13
2.7.2.6. Ceza Hukuku	13
2.7.2.7. Devletler Hukuku	13
2.7.2.8. Diğer Alanlardaki Eserleri	13
2.8. İstifâde Ettiği Kaynaklar	14
2.8.1. Usûl-i Fıkıh Alanında Kaynak Gösterdiği Eserler	14
2.8.1.1. Usûlü'l-Pezdevî	14
2.8.1.2. Bedü'n-Nizam	14
2.8.1.3. el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkıh	14
2.8.1.4. Menârü'l-Envâr	15
2.8.1.5. et-Telvîh	15
2.8.1.6. Mir'âtü'l-Usûl fî Şerhi Mirkâti'l-Vüsûl	16
2.8.2. Fürû-i Fıkıh Alanında Kaynak Gösterdiği Eserler	16
2.8.2.1. en-Nevâzil	16
2.8.2.2. el-Hidâye	16
2.8.2.3. Muhtârâtü'n-Nevâzil	17
2.8.2.4. Fethu'l-Kadîr	17
2.8.2.5. Kuniyetü'l-Münye li-Tetmîmi'l-Ğunye	17
2.8.2.6. el-Müctebâ Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî	18
2.8.2.7. el-Fetâva'l-Bezzâziyye	18

2.8.2.8. Hulâsatü'l-Fetâvâ	18
2.8.2.9. Dürerü'l-Hükkâm fi Şerhi Ğureri'l-Ahkâm.....	19
2.8.2.10. Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik.....	19
2.8.3. Tefsir Alanında Gösterdiği Eserler	19
2.8.3.1. Meâlimü't-Tenzîl	19
2.8.4. Hadis Alanında Kaynak Gösterdiği Eserler.....	20
2.8.4.1. el-Câmiu's-Sahih.....	20
2.8.4.2. el-Câmiu's-Sahih	20
2.8.4.3. Sünenü't-Tirmizî	21
2.8.4.4. Sünen-i İbn Mâce	21
2.8.4.5. el-Muvatta'	21
2.8.4.6. Sünenü'd-Dârimî.....	22
2.8.4.7. Tuhfetü'l-Ebrâr Şerhu Mesâbîhi's-Sünne.....	22
2.8.5. Lügat Alanında Kaynak Gösterdiği Eserler.....	23
2.8.5.1. el-Kâmûsül-Muhît	23
2.8.5.2. el-Muğrib fi Tertîbi'l-Mû'rib.....	23
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	24
ÂLİM MUHAMMED'İN BAZI FÎKİH RİSÂLELERİ VE ANALİZİ	24
3.1. Risâle fi Ennehû Yedûmu'l-Hukmu mâ Bakıyet İletuhû.....	24
(رسالة في أنه يدوم الحكم ما بقيت علةه).....	24
3.1.1. İlet	25
3.1.1.1. İletin Şartları	25
3.1.2. Hüküm.....	26
3.1.2.1. Teklîf-i Hüküm.....	26
3.1.2.2. Vaz'î Hüküm.....	27
3.1.3. Değerlendirme	30
3.2. Risâle fi't-Taklîd (رسالة في التقليد).....	31

3.2.1 Taklîdin Tanımı	31
3.2.2 Taklîdin Hükümü.....	31
3.2.3. Değerlendirme	39
3.3. Risâle fî Hıllî'l-Mutallakati Selâsen (رسالة في حل المطلقة ثلاثا)	40
3.3.1. Cinsel İlişki Kurulduktan Sonra Bir Sözle Üç Talâkla Boşama	40
3.3.2. Cinsel İlişkide Bulunulmayan Kadını Bir Sözle Üç Talâkla Boşama	42
3.3.3. Bâin Talâktan Sonra Bir sözle Üç Talâk'la Boşama	44
3.3.4. Değerlendirme	46
3.4. Risâle fî Bey'î'd-Duhân (رسالة في بيع الدخان)	49
3.4.1. Tütün (Sigara) İçmenin Hükümü	51
3.4.2. Müellifin Tütün Satmak ve İçmenin Hakkındaki Görüşleri	53
3.4.3. Değerlendirme	54
3.5. Risâletü'd-Dehâkine (رسالة الدهاقنة)	55
3.5.1. Değerlendirme	61
3.6. Risâle fî intikâli'l-Hukûkki ile'l-Vereseti (رسالة في انتقال الحقوق الي الورثة)	62
3.6.1. Değerlendirme	67
3.7. Risâle fî'l-Veşmi (رسالة في الوشم).....	68
3.7.1. Dövme Çeşitleri	68
3.7.2. Dövme Yaptırmanın Hükümü	68
3.7.3. Değerlendirme	70
3.8. Risâle fî İltikâtı mâ Yûdau alâ Kuburi'l-Meşhurîn (رسالة في التقاط ما يوضع علي قبور المشهورين)	70
3.8.1. Değerlendirme	71
SONUÇ	73
KAYNAKÇA	75
ÖZGEÇMİŞ	84

KISALTMALAR LİSTESİ

as.	: Aleyhisselam
b.	: Bin, Ođlu
bkz.	: Bakınız
bt.	: Binti, Kızı
bs.	: Basım tarihi
C.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
ra.	: Radıyallahu anh
m.	: Miladi
mad.	: Maddesi
nşr.	: Neşreden/ler
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallahu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkîk eden/ler
trc.	: Tercüme eden/ler
ty.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Âlim Muhammed b. Hamza'nın (ö. 1122/1711) seksen dört risâlesine ulaşılmıştır. Bunlardan altmış tanesi fıkıhla ilgilidir. Bu sayının oldukça fazla olması konunun sınırlandırılmasını zaruri kılmıştır. Biz de bu durumu göz önünde bulundurarak özellikle fıkıh içerikli olan risâlelerden üzerinde çalışma yapılmayan ve farklı konuları içeren sekiz risâleyi çalışmamıza esas aldık.

Tezimiz konu itibariyle on yedinci yüzyılın fikhî meselelerini içermiş olmasının yanında Osmanlı döneminde yetişmiş Âlimlerin tanınması açısından önemli bir çalışma sunmamızı da sağlamaktadır. Konuların risâle şeklinde oluşu o dönemin güncel konularını pratik tarzda ele alışı tezimize özgünlük katmaktadır. Özellikle on yedinci yüzyıl dönemi Aydın ili ve çevresinde ki illerin ilmî açıdan ne kadar gelişmiş olduğunu ve Osmanlı devletinde ilmî çalışmaların memleketin her köşesinde hâkimiyetini ortaya koyması açısından önemlidir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmayı tercih etmemizin amacı on yedinci yüzyılda yaşamış Âlim Muhammed'in kısaca hayatı, fıkıh risâleleri çerçevesinde güncel fikhî meselelere bakış açısını ortaya koymak, yazarın konular üzerindeki yorumlarının analizini yapıp konuyla ilgili tercihlerini beyan etmek ve kaynak olarak gösterdiği kitaplardan faydalanmak suretiyle günümüz fıkıh meselelerine bakış açımızı geliştirmektir.

1.2. Araştırmanın Kapsamı ve İçeriği

Tez sekiz risâleyi kapsamaktadır. Bu risâleler şunlardır:

1. İlet bulunduğu müddetçe hükmün devam ettiği ile ilgili risâle.
2. Taklîd risâlesi
3. Duhan (Sigara) risâlesi
4. Veşm (dövme) risâlesi
5. Üç talakla boşanmış kadınların helal oluşu ile ilgili risâle
6. Pazarı ve piyasayı elinde tutanlar risâlesi
7. Hakların mirasçılara intikâli ile ilgili risâle

8. Meşhurların mezarına konulanlar risâlesi

1.3. Araştırmanın Önemi ve Özgünlüğü

Tezimizin konu itibariyle on yedinci yüzyılın fikhî meselelerini içermiş olmasının yanın da Osmanlı döneminde yetişmiş alimlerin tanınması açısından önemli bir çalışmayı sunmamızı sağlayacaktır. Konuların risâle şeklinde oluşu o dönemin güncel konularını pratik tarzda ele alışı tezimize özgünlük katacaktır. Özellikle on yedinci yüzyıl dönemi Aydın ili ve çevresinde ki illerin ilmî açıdan hangi derecede gelişmiş olduğunu ve Osmanlı devletinde ilmî çalışmaların memleketin her köşesinde hâkim olduğunu ortaya koyacaktır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamız da araştırmanın amacına hizmet edecek şekilde karma bir yöntem takip edilecektir. Bu bağlamda kitap taraması, musannifin kaynak olarak gösterdiği eserler ve yazarın zikretmediği Hanefî kaynaklardan faydalanmaya çalışacağız. Ayrıca diğer fıkıh mezheplerinin kaynak kitaplarından faydalanarak farklı görüşleri incelemeye çalışacağız.

1.5. Konuyla İlgili Literatür Özeti

Mecmûatü Resâil Âlim Muhammed b. Hamza fî'l-Fikhi'l-Hanefî: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş'in, Aydınî'ye ait tespit edilebilen bütün risâlelerini bir arada derleme ve tahkîki Arapça olarak kaleme aldıkları, kapak sayfaları ve fihrist dahil 573 sayfalık kitaptır. Bu kitap adından da anlaşıldığı gibi Hanefî mezhebine göre yazılmıştır. Tezimizin konusu olan sekiz risâle bu kitaptan alınarak incelenecektir.

Bir Osmanlı Fakîhi Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri: Recep Cici'nin hazırlamış olduğu bu kitap 208 sayfadır. Yazar giriş bölümünde Alim Muhammed b. Hamza'nın yaşamı, şahsiyeti ve eserleri hakkında malumat vermiştir. Kitap iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde müellifin yazdığı eserler, "Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri" başlığı altında üç alt başlıkta işlenmiştir.

Âlim Muhammed b. Hamza Güzelhisarî el-Aydinî'nin Fıkıh Dair Bazı Risâlelerinin Tahkîki: Muhammed Nejat Muhammed tarafından kaleme alınan yaklaşık 225 aslsayfalık yüksek lisans tezidir. Âlim Muhammed b. Hamza'nın risâleleri üzerine tahkîk çalışması olan bu tez iki bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde müellifin

hayatı, yazdığı eserleri ve ilmî kişiliği konu edinilmiştir. İkinci bölümde ise Güzelhisari'nin yalnızca fikhî konulardaki risâlelerinden 30 Risâle ve 4 fetvâsı incelemesi ele alınmıştır.¹

Muhammed b. Hamza Aydınî: Recep Cici'nin hazırlamış olduğu Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ndeki üç sayfalık maddedir. Yazar birinci paragrafta müellifin hayatını anlatırken onun eserlerinde farklı isimlerle zikredildiğini ve nereli olduğunu hangi dönemlerde yaşadığını zikretmektedir.

İkinci paragrafta nasıl yetiştiğini, kimlerden eğitim aldığını ve nerelerde eğitim gördüğünü kaleme almıştır.

Üçüncü paragrafta ise Aydınî'nin eserlerinde nasıl bir metot izlediğini, diğer mezheplere yer verip görüş beyan ettiğini, ictihad ve taklide dönük yorumlar yaptığını, Hanefilere ve diğer mezheplere ait zengin bir literatürden yararlandığını ifade etmektedir. Netice olarak yazarın bu maddeyi kısa ve öz bir şekilde yazdığı görülmektedir.²

Âlim Muhammed'in Risâlelerinde 17. Yüzyıl Sosyal Yaşamına Dair Fıkıh Soruları ve Çözümleri: Mustafa Ateş'in kaleme aldığı otuz bir sayfalık makaledir. Yazar makaleyi birkaç başlık altında ele almıştır. Makalenin öz yazısında risâleleri, yazıldıkları zaman dilimini ve entelektüel ilgi alanlarını açıklamıştır. Girişte ise metin, şerh, hâşiye, risâle gibi telif türlerinin Osmanlıda yaygınlığından bahsetmektedir. Ayrıca risâlelerin Osmanlı döneminde önemini, belirli konuları ele aldığını ve o dönemde gerek fıkıh dalında gerekse diğer İslâm ilimlerinde risâle türünde yazılan ve günümüzde de incelenmeye hazır zengin bir içerik bulunduğuna vurgu yapmıştır.³

Osmanlı'da Fıkıh Risâleleri Literatürü: Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri: Recep Cici'nin kaleme aldığı makale 38 sayfadır. Bu makale Osmanlı döneminde yazılan risâleler hakkında olup özellikle 17. Yüzyıl'da Aydın ilinde yaşamış

¹ Muhammed Necat, "Âlim Muhammed b. Hamza Güzelhisari el-Aydınî'nin Fıkıh Dâir Bâzı Risâlelerinin Tahkiki", (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 1.

² Recep Cici "Muhammed b. Hamza Aydınî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2019), 3 bs. Ek-2/302.

³ Mustafa. Ateş, "Âlim Muhammed'in Risâlelerinde 17. Yüzyıl Sosyal Hayatına Dair Fikhî Meseleler ve Çözümleri", *Amasya İlahiyat Dergisi*, S. 17 (2021): 399-429.

olan Müftîzâde lâkaplı Âlim Muhammed b. Hamza'nın yazmış olduğu risâlelerle ilgilidir. Yazar risâlelerin önemi hakkında bilgi verirken Osmanlı'nın farklı dönemlerde yazılan risâleler ve yazarları hakkında kısaca bilgi vermiştir.

Hacı Emirzâde Muhammed b. Hamza el-Aydî'nin Yaşamı, Eserleri ve Sosyal Hayata Dair Kimi Risâlelerinin Tanıtımı: Seyda Demirci'nin kaleme aldığı yüksek lisans tezi 2014 yılında Ahmet Özel danışmanlığında tamamlanmıştır.

Tez konusu risâleler şunlardır:

- *Risâle fî Velîmeti'l-Ursi Sünnetün*
- *Risâle fî mâ Şâ'a Beyne'n-Nâs ve İştehera Enne Men Kâle İnde't-Taaccubi 'Allah Allah'*
- *Risâle fî Enne'l-Mesâhife İzâ Beliyet ve Heleket ve Harecet ani'l-İntifâ'*
- *Risâle fî Kerâheti's-Salâti İnde't-Tesâvîr*
- *Risâle fî Hudûri's-Şuhûd min Ehli's-Şehâde İnde Akdi'n-Nikâh*
- *Risâle fî İftirâşi'l-Harîri ve Tevessüdihi*
- *Bey'u'l-Îne*
- *Risâle fî Sünniyeti's-Sivâki li'n-Nisâ ve'r-Ricâl*
- *Risâle fî İsti'mâli Mâi'n-Nehri Yuhâlituhu'n-Necâse*
- *Risâle fî Enne Kırâete'l-Fâtiha fî Edbâri's-Salevât*
- *Risâle fî Beyâni Nazari'z-Zimmiyyet'l-Müslime*
- *Risâle fî Hel Yecûzu Bey'u mâ ada'd-Derâhim ve'd-Denânîr min'el-Mevzunâti Nesîeten*
- *Risâle fî Kavli'l-Avâm Ba'de's-Selâm bi't-Türkiyye "Sabâhın Hayr Olsun"*
- *Ehl-i Sünnet Sultanı Beldesi ile Şii Sultanı Beldesi*⁴

17. Yüzyılın Son Döneminde Muhalif Bir Makale: Muhammed b. Hamza el-Aydî'nin Bey'u'l-Îne Risâlesi: Süleyman Kaya tarafından "Divan: Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi, C.14, S. 26, 2009): 97-112" sayfaları aralığında 15 sayfalık bir makale olarak kaleme alınmıştır. Konu itibari ile ticari hayatta çok tartışmalar konu olan

⁴ Seyda Demirci, "Hacı Emirzâde Muhammed b. Hamza el-Aydî'nin Hayatı, Eserleri ve Günlük Hayata Dair Bazı Risalelerinin Tanıtımı", (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2014), 18-19.

bey'u'l-îne meselesini geniş bir şekilde kaleme alan yazar farklı görüşleri ortaya koyarak bu çeşit alışverişin cevazı hakkında izâhatlarda bulunur.

1.6. Temel Sorular

- a) Tez'de kaç risâle hangi şekilde ele alınacaktır?
- b) Risâlelerin ele alınmasında sıralama nasıl olacaktır?
- c) Risâlelerin değerlendirmesi nasıl olacak?

1.7. Hipotez

Çalışmamız yukarıda sorulan her bir suali test etmek üzere birer öneriye sahiptir. Buradan yola çıkarak araştırmamızda temelde üç hipotezi test edeceğimizi söyleyebiliriz. Bu hipotezler şunlardır:

- a. Tezimizin birbirinden farklı sekiz risâleyi içermiş olmasından dolayı her bir risâleyi diğerlerinden bağımsız olarak ele alacağız.
- b. Öncelikle iki usûli fıkıh kaidesini inceleyip üzerlerinde çalıştıktan sonra diğer fürû risâlelerini işleyeceğiz.
- c. Risâleler işlenirken helal haram konusunu içeren risâleler önce ele alınacak ve bunun haricindeki konulara sahip olanlar sonra işlenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÂLİM MUHAMMED'İN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Osmanlı devrinin mümtaz şahsiyetlerinden biri olan Alim Muhammed gerek kişiliği gerekse ilmî birikimi açısından zamanının örnek simalarındandır. Onun günümüze kadar ulaşan eserleri incelendiğinde ne denli bir ilme sahip olduğu görülmektedir. Bu vasıflara sahip ilim adamının hayatı, sosyal yaşantıya tesiri bizler için önem arz etmektedir. Bundan dolayı ikinci bölümde onun hayatı, ilmî kişiliği ve zamanındaki sosyal yaşantı ele alınacaktır.

2.1. Aydın ve Çevresinde Sosyal Durum

Çok eski medeniyete sahip Anadolu'da Aydın, yaşayan toplumların çeşitliliği bakımından dünyadaki birçok yere göre avantajlıdır. Bu medeniyetlerden arda kalan bilgi ve dokümanların çeşitliliği ve çokluğu bu avantajların bazılarıdır. Birçok Anadolu uygarlığının filizlendiği Aydın şehri, kendisini çevreleyen Büyük Menderes ovası ve onun verimli topraklarıyla, mâkul coğrafi şartlar açısından câzibe merkezidir. Tarihin ilk dönemlerinden günümüze kadar birçok uygarlığa yerleşim yeri olmuştur.⁵

Aydın ilinde yapılan arkeolojik kazılarda M. Ö. 7000 yıllarına kadar yerleşim izleri görülür. Eski Çağın Afrodisias, Milet, Alinda, Didyma, Nisa, Prien, Magnesia benzeri şehirleri, tarihin en eski çağlarından bu yana birçok medeniyete merkez olan Aydın ili sınırlarında yer almıştır. Günümüzde Aydın; kuzeyindeki Top Yatağı sırtında, B. Menderes vadisinin kuzey kesiminde ve Aydın dağlarının güneyinde yer alır. Rakımı 5580 m, olup eski çağlarda ismi Tralleis'tir.⁶ M. Ö. 2000'li yılların başında bu bölgede yaşamış toplumlar ile Anadolu'dan göç eden halklar Hitit İmparatorluğunda birleşir. İyonyalılar, sonra Lidyalılar, bunlardan sonra da İranlılar hakimiyeti altına girer. Sonrasında Makedonya kralı B. İskender, İranlılardan alarak Aydın ve çevresini topraklarına katar ve M. Ö. 333 senesinde imparatorluğunu, Anadolu'nun batısını kapsayacak şekilde genişletir. M. S. 395 yılında Bizanslıların topraklarına kattığı Aydın, 1176'da

⁵ Hüseyin Üreten, "Roma Dönemi'ne Kadar Tralleis Tarihi ve Attaloslar ile İlişkiler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 38 (2005): 195-212.

⁶ Feridun Emecen, "Aydın", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/235.

Selçuklu toprağı olur.⁷ Aydınöğlularının hükmüne girince Selçuklu ve Arap kitaplarında “Leşkerî-ili” veya “Bilâd-ı Leşkerî” ismiyle anıldığı görülür. Adını Anadolu’nun batı bölgesinde egemenlik kuran İznik İmparatoru Laskaris’in isminden alır. Bölgeye, Anadolu Selçuklularının son döneminde Anadolu’yu yağmalayan Moğollardan kaçan Türkmenler yerleşir ve Bizans kaynaklarına göre bu bölgelere üç milyon küsür Türkmen gelir. Böylece Menderes havzası kısa bir zamanda Türkleşir. “14. yüzyıl başlarında Aydınöğlularının fethettiğı topraklar “Havali-i Aydın Eli” ismini alır.⁸ Daha sonra “Güzelhisar” adını alan Aydın’ın, kurulduğu topraklardaki köy ve kasabaların tümü Türk yerleşimleri, Müslüman olmayan halklar ise az nüfusa sahip oldukları görülür. Güzelhisar şehri Osmanlı himayesine girdiğinde (1390) Anadolu eyaletinin Aydın sancağına bağılı bir kaza merkezi olur.⁹ “Osmanlı döneminde özellikle 17. yüzyılda Menemen’in kuzeyindeki Güzelhisar’dan ayırt edilmek için, Aydın sancağındaki Güzelhisar anlamında Güzelhisar-ı Aydın veya Aydın Güzelhisarı adıyla şöhet olur. 19. yüzyıl sonlarına doğru ise Güzelhisar ismi yerine Aydın ismi kullanılır”.¹⁰

Şehir, 14. yüzyılda günümüzdeki yerinde kurulur. 1390’da eyalet, 1426’da sancak, 1811’de İzmir, Menteşe (Muğla), Antalya, Saruhan (Manisa) ve Isparta sancaklarını bünyesinde toplayan merkez olur. Bu merkez (1857) İzmir’e nakledilmiş olsa da yönetim biriminin adı Osmanlı Devleti’nin yıkılmasına kadar 'Aydın' olarak kalmıştır. Aydın’ın sancak biçiminde 1919 yılına kadar devam eden bu idari yapısı, 1919- 1922 tarihleri arasında yaklaşık kırk ay süren işgalden sonra Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasıyla 1923 yılında müstakil il olur.¹¹

⁷ Mehmet Âkif Aydın, “İslâm Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiğı Evrim”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 1 (2006): 11-21.

⁸ Merve Derya, “18. Yüzyıl Anadolu Ahkâm Defterlerine Göre Aydın Sancağı”, (Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi, A. A. Menderes. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 4.

⁹ Aydın Valiliğı, “tarihçe”, aydin.gov.tr. <http://www.aydin.gov.tr> [24.05.2023]

¹⁰ Emecen, “Aydın”, *DİA* 4/235-237.

¹¹ Aydın Valiliğı, “tarihçe”, aydin.gov.tr. <http://www.aydin.gov.tr> [24.05.2023]

2.2. Aydın Vilayetinde İlmî Durum

Aydın, 17. yüzyılda küçük bir kent olsa da birçok medresenin varlığı gözden kaçmamaktadır. Fatih ve Kanûnî devirlerinde yapılan düzenlemelerden sonra bu medreselerde İslâmî ilimlerin yanında tıp, matematik ve hendese dersleri de verilmeye başlanmıştır. Yirmiye yakın medresenin önde gelenleri Ramazan Efendi Medresesi, Tekye, “Üveys Paşa camii medresesi.¹² Alihan Baba Sultan, Yeni Cami, Ulu Cami ve Kubbeli Mescit ve Osmanoğlu Medreseleri, görülür. Altı zaviyesi bulunan Aydın’ın, o günlerde kültürel zenginliği yaşadığı görülür.¹³Birçok savaşta yağmalanan bu ilde zamanımızda sadece Osmanoğlu Medresesi’nin birkaç duvarı varlığını sürdürebilmiştir. Bu dönemde Aydın’da yetişen, Âlim Muhammed’in muasırı olan ilim adamları arasında zikredebileceğimiz alimler şunlardır: Nasuh Efendi, Ahmed Efendi, Şemseddin Ahmed Efendi (ö.1120/1708), Mehmed Sobicevî (ö.1161/1748)¹⁴

2.3. Doğumu, Adı, Künyesi ve Lâkabı

“Âlim Muhammed b. Hamza, günümüzde Ege bölgesinde bulunan Aydın iline bağlı Güzelhisar ilçesinde dünyaya gelmiştir. Literatürde doğum tarihi ile ilgili bilgiye rastlanılmamaktadır”.¹⁵ Âlim Muhammed b. Hamza ismi ile meşhur olan müellif; “Âlim Mehmed Efendi”, “Hacı Emirzâde” “Müftüzâde”, gibi isimlerle ve “allâme” “yed-i tûlâ” ve “üstâd”, gibi lâkaplarla anılmaktadır. Ancak bazı biyografi kaynaklarında onun ismi "Âlim Muhammed" olarak değil, sadece "Muhammed" olarak zikredilmektedir. Oysa araştırmada kaynak aldığımız eserlerde gerek müellif tarafından gerekse başkaları tarafından yazılmış nüshalarda “Âlim Muhammed” isminin kullanıldığı görülmektedir.¹⁶

¹² İlknur Gürgen, “15.-16. Yüzyıllarda Güzelhisar Kazası”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015), 18.

¹³ A.g.e., 23.

¹⁴ Seyda Demirci, “Hacı Emirzâde Muhammed b. Hamza el-Aydını’nin Hayatı, Eserleri ve Günlük Hayata Dair Bazı Risâlelerinin Tanıtımı”, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014), 5.

¹⁵ Cici, *Bir Osmanlı Fakîhi Âlim Muhammed b. Hamza’nın Fıkıh Risâleleri*, 17.

¹⁶ Cici, “Osmanlıda Fıkıh Risaleleri Literatürü Âlim Muhammed b. Hamza”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 12, S. 23 (2014): 323-360.

2.4. Vefatı

Âlim Muhammed'in ölüm tarihiyle alakalı kaynaklarda, 1010/1601, 1116/1704, 1204/1789 biçiminde değişik yıllar zikredilmektedir.¹⁷ Zamanımızda onunla ilgili geniş kapsamlı çalışmalarda bulunan Recep Cici, risâlelerin kaleme alınma tarihlerini göz önünde bulundurarak literatürde zikredilen ölüm yıllarının doğru olmadığını ve müellifin ölüm yılının en erken 1118/1706 senesinde veya buna yakın bir zamanda olabileceğini dile getirmektedir. Bununla beraber yine Recep Cici yönetiminde Mustafa Ateş ve Hasan Özer tarafından Âlim Muhammed'in risâlelerinin tespiti yapılırken İstanbul Üniversitesinin Merkez Kütüphanesi'nde 1502 numaralı nüsha ile 1144/1731 yılında Mustafa b. Ömer tarafından yazılan nüshadaki bir risâlenin kenarında ölüm tarihi ile ilgili kayıt görülmüştür. Bu kayıttan yola çıkıldığında ölüm tarihi 22 Zilkâde 1122 (12 Ocak 1711)'dir. Dolayısıyla önceki çalışmalarda belirlenemeyen ölüm yılı, ilk kaynak sayılabilecek el yazma eser ile tespit edilmiştir.¹⁸

2.5. Hocaları

Müellifin ilmî eğitimini nerde ve hangi hocalardan aldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak yaşadığı coğrafyanın dışına çıkmadığı göz önünde bulundurulduğunda eğitimini Aydın Güzelhisar medreselerinde Türk hocalardan aldığı anlaşılmaktadır. Özellikle başta babası olmak üzere farklı şahsiyetlerden tedrisat gördüğü söylenebilir.¹⁹

2.6. İlmî Kişiliği

Muhammed b. Hamza ile ilgili kullanılan "allâme", "üstâd", "fakîh", "mütekellim", "müfessir", "muhaddis" gibi sıfatlar ve değerlendirme konusu yapılan risâleler de onun ilmî düzeyinin yüksek olduğunu teyit etmektedir. Uzun zaman Aydın vilayetinde müftülük vazifesinde bulunan İbn Hamza çok sayıda risâle kaleme almıştır. Bunlar, müftü iken kendisine sorulan fikhî konuları çözmek için yazdığı risâlelerdir. "Onun

¹⁷ Cici, *Bir Osmanlı Fakîhi Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri*, 17.

¹⁸ Mustafa. Ateş, "Âlim Muhammed'in Risâlelerinde 17. Yüzyıl Sosyal Hayatına Dair Fikhî Meseleler ve Çözümleri", *Amasya İlahiyat Dergisi*, S. 17 (2021): 399-429.

¹⁹ Cici, *Bir Osmanlı Fakîhi Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri*, 18.

risâle formatında eserleri ekseriyetle fıkıh risâleleri, yazdığı risâlelerin adet bakımından Osmanlı alim ve müellifleri arasında önemli yere sahip olduğu gibi ilmî açıdan da İslâm hukukuna katkı sağlayacak seviyededir”.²⁰

Müellif yazdığı risâlelerinde delillere yer verirken farklı mezheplere de yer verdiği görülür. Onun, ictihad ve taklîde yönelik analizlerde bulunması, Hanefîlerin ve diğer mezheplerin kitaplarından yararlanması, risâlelerine önem katmaktadır. Dolayısıyla dönemin şeyhülislâmı ve Rumeli kazaskerinden kabul görmesi derin ilmî birikime hâiz olduğunu göstermektedir. O, alimler tarafından ikinci Birgivî diye nitelendirilmektedir.²¹ Bid‘at ve hurafelere karşı cüretkâr olması, ilmî dirayeti açısından anlamlıdır.²² Uzun yıllar Aydın müftülüğü yaptığı kaydedilen Âlim Muhammed'in bu vazifesi hariç hangi görevlerde bulunduğu dair henüz yeteri kadar bilgi mevcut değildir. Onun mahkemelerde kadılık ve öğretim görevlerinde bulunup bulunmadığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat kimi risâlelerindeki ifadelerinden yola çıkarak kadılık ve müderrislik görevlerinde de bulunduğu söylenebilir.²³ Gerek müftülük, müderrislik ve bunun gibi vazifelerde bulunarak gerekse farklı ilmî alanlarda birçok eser yazarak insanlara her seviyede bilgi sunduğu görülür.²⁴

2.7. Eserleri

Bilindiği üzere İslâm bilimleri; metin, şerh, haşiye, ta‘lîk, muhtasar, risâle vb. kitaplardan meydana gelmektedir. Hususiyetle Hanefî fıkıh ekolünün gelişmesinde önemli katkısı vardır. Osmanlı fakihleri Hanefî mezhebini taklîd ettiği için katkılarını ortaya koyabilmek açısından bu âlimlerin hayatlarını ve eserlerini araştırmalarda bulunulması önem arz etmektedir. Bu âlimlerin güncel konulara ve delillere dayalı olarak risâleleri

²⁰ Cici, “Osmanlıda Fıkıh Risaleleri Literatürü Âlim Muhammed b. Hamza”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 12, S. 23 (2014): 323-360.

²¹ Cici, *Bir Osmanlı Fakîhi Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri*, 20.

²² Cici, “Muhammed b. Hamza Aydınî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2019), 3 bs.) Ek-2/302.

²³ Muhammed Necat, “Âlim Muhammed b. Hamza Güzelhisarî el-Aydîmî'nin Fıkıh Dair Bazı Risalelerinin Tahkîki”, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 21.

²⁴ Cici, *Bir Osmanlı Fakîhi Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri*, 21.

yazmış olmaları bilimsel araştırma niteliği taşımaktadır. Özellikle de fıkıh risâleleri ile ilgili araştırmalar önem taşır. Buna binaen 17. Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ve tez konusu olan Aydın müftüsü İbn Hamza “İslâm bilimlerinde tefsir, hadis fıkıh, kelam, gibi birçok alanda risâleler yazmış olması özellikle fıkıha dair risâleleri yaşadığı dönemin sorunlarını cevaplandırması onun derin bilgisini yansıttığı görülür”.²⁵

Yapılan çalışmalar sonucunda 84 risâlesine ulaşılmıştır. Onun risâleleri; Türkiye, Kıbrıs, Suudi Arabistan, Bosna, Bulgaristan, Japonya ve Amerika ülkelerindeki yazma eser kütüphanelerinde bulunmaktadır. “Bu eserlerin bir bölümü tamamen onun risâlelerinden oluşan mecmualarda yer alırken bazıları da farklı müellifler tarafından yazılan risâlelerin mecmualarında toplandığı görülür”.²⁶“Aydınî risâlelerinde kendisine yöneltilen suallere cevap vermekte bununla birlikte meseleleri ele alırken o dönemin sorunlarını izah ettiği görülür.”²⁷Son yapılan çalışmalarda özellikle Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş bu risâleleri derleyerek kitap haline getirip tahkîkini yapmışlar ve esere “*Mecmûatü Resâil Âlim Muhammed b. Hamza fi'l-Fıkhi'l-Hanefî*” ismini vererek güzel bir çalışma ortaya koymuşlar. Şimdi bu risâleleri konularına göre sıralayalım.

2.7.1. Usûl-i Fıkıh Risâleleri

- 1) Risâle fi Ennehû Yedûmu'l-Hukmu mâ Bakıyet İlletuhû, 2) Risâle fi't-Taklîd,
- 3) Risâle Farkî'l-Usûl, 4) Risâle fi Hakki'l-Me'mûribih, 5) Risâle fi İsti'mâli lâ Be'se,
- 6) Risâle fi Beyâni Kerâheti't-Tâhrîmiyye ve't-Tenzîhiyye.²⁸

²⁵ Demirci, “Hacı Emirzâde Muhammed b. Hamza el-Aydınî'nin Hayatı, Eserleri ve Günlük Hayata Dair Bazı Risalelerinin Tanıtımı”, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014), 11.

²⁶ Mustafa Ateş, “Âlim Muhammed'in Risâlelerinde 17. Yüzyıl Sosyal Hayatına Dair Fıkî Meseleler ve Çözümleri”, *Amasya İlahiyat Dergisi*, S. 17 (Aralık 2021): 399-429.

²⁷ Demirci, “Hacı Emirzâde Muhammed b. Hamza el-Aydınî'nin Hayatı, Eserleri ve Günlük Hayata Dair Bazı Risalelerinin Tanıtımı”, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014), 11-18.

²⁸ Âlim Muhammed b. Hamza, el-Aydınî, *Mecmûatü Resâil Âlim Muhammed b. Hamza fi'l-Fıkhi'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, (İstanbul: İrşad Kitabevi, 2020), 31. Cici, *Bir Osmanlı Fakîhi Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri*, 5-7.

2.7.2. Fürû-i Fıkıh Risâleleri

2.7.2.1. İbadetler

- a) *Taharet*: 1) Risâle fi'l-Mâi'l-Lezî Yehtelitu bihi'n-Necâse, 2) Risâle fi'l-İstincâ: 3) Risâle fi Îsâli'l-Mâi ile'l-Lihye, 4) Risâletü't-Tadmîniyye bi'l-Vudû', 5) Risâle fi Meshi'l-Huffeyn.²⁹
- b) *Namaz*: 1) Risâle fi İstinâni İstiyâki'n-Nisâ ke'r-Ricâl, 2) Risâle fi'l-İstinâni 'İnde'l-Kıyâmi li's-Salât, 3) Risâle fi Hakki'l-Kırâe fi't-Terâvîh, 4) Risâle fi Tuma'nîne, 5) 6) Risâle fi Sıfati's-Salât, 7) Risâle fi mâ Yükrehu Fevka Ra'si'l-Musallî Sûret, 8) Risâle Sucûdiyye, 9) Risâle fi Faslı Salâti'l-Müsâfir, 10) Risâle 'Ademi Tekrîri'l-Cemâ'ati fi'l-Mescidi, 11) Risâle fi'ş-Şehîd, 12) Risâle fi Kırâeti Âyeti'l-kürsî fi Edbâri's-Salavât, 13) Risâle fi Kırâeti'l-Fâtiha fi Edbâri's-Salât.³⁰ 14) Risâle fi Zemmi Eimmeti'l-Mahallât.
- c) *Oruç*: 1) Risâle fi'l-İtikâf, 2) Risâle Savmi Yevmi'l-Cumu'a.
- d) *Zekât*: 1) Risâletü'l-Masrıfiyye fi'z-Zekât, 2) Risâle fi Def'i'z-Zekât ile'l-Ganiyyi.
- e) *Kurban*: Risâle fi'l-Udhiye fi Hakki'l-Fakîr.
- f) *Keffâre*: Risâletü'l-Hayziyye.³¹

2.7.2.2. Helâller-Haramlar

- 1) Risâletü's-Saydiyye, 2) Risâletü'd-Dûdiyye, 3) Risâle fi'l-Fîl, 4) Risâle fi Cevâzi İftirâşi'l-Harîr. 5) Risâletü'l-Kalensüve. 6) Risâle fi Nazari'z-Zimmiyye ile'l-Müslime. 7) Risâle fi Harkı'l-Mushaf, 8) Risâle fi Hakki'l- Veşm, 9) Risâle fi'l-Kadri'l-Mesnûni fi'l-Lihye, 10) Risâle fi Savti'l-İmre'eti'l-Ecnebiyye.³²

²⁹ İbn Hamza el-Aydîni, *Mecmûatü Resâili Âlim Muhammed b. Hamza fi'l-Fıkhî'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 31.

³⁰ A.g.e., 32.

³¹ A.g.e., 33.

³² A.g.e., 34

2.7.2.3. Şahıs ve Aile Hukuku

- 1) Tahrîrû'l-Mezbûr fî'l-Hitbe, 2) Risâle fî Velîmeti'l-Urs, 3) Risâletü'ş-Şuhûdiyye, 4) Risâle fî Ta'rîfî't-Talâk. 5) Risâle fî'l-Vâki'bi bi KÎnâyâti't-talâk. 6) Risâle fî Hilli'l-Mutallakati Selâsen. 7) Tahrîrû'l-Mezbûr fî Müvâ'adetil-Mer'e fî Nefsihâ, 8) Risâle fî'l-Vakf.³³

2.7.2.4. Borçlar Hukuku

- 1) Risâle fî Vucûbi's-Semen bi'l-Bey ', 2) Risâle fî Bey 'i mâ 'ade'd-Derâhim ve'd-Denânîr, 3) Risâletü'l- 'Îne, 4) Risâle fî men İştera min Zimmî, 5) Risâle fî't-Tasarrufi fî'd-Duyûn, 6) Risâle fî Deyni'z-Zimmî, 7) Risâle fî İntikâli'l-Hukûki ile'l-Verese, 8) Risâle fî Kavli'l-Kâili Allahümme İğfir lil-Müminîne ve'l-Müminât, 9) Risâle fî Hakki'l-İstiâre, 10. Risâle fî Medhi'l-Harîrî, 11) Risâle fî Bey'i'd-Duhân.³⁴

2.7.2.5. Miras Hukuku

- 1) Risâle fî Ennehû Yehillü'l-Mağsûb li Vârisi Gâsibihî, 2) Risâle fî'l-Bilâdi'l-letî Tahte yedi Sultâni Ehli's-Sünne,

2.7.2.6. Ceza Hukuku

Risâle fî İstîfâi'l-Hukûk.

2.7.2.7. Devletler Hukuku

Risâle fî Hukmi'l-Esîri'l-Müslimi fî Dâri'l-Harb.

2.7.2.8. Diğer Alanlardaki Eserleri

- 1) Risâle fî enne Kavle'l- 'Avâm ba'de's-Belâm, 2) Risâle fî'l-Îmân ve'l-İslâm, 3) Risâle fî enne Kavle'l-Kâili "eğer benden küfür sâdır olursa, 4) Risâletü't-Ta'cûbiyye, 5) Risâle fî Hakki'l-Mektûb, 6) Risâle fî Kudûmi'l-Emîr, 7) Risâletü'd-Dehâkine, 8) Risâle fî'l-İntihâk, 9) Risâle fî Tâ'ati'l-Kâfir, 10) Risâle fî Tahlîdi'l-

³³ İbn Hamza, el-Aydinî, *Mecmûatü Resâili Âlim Muhammed b. Hamza fî'l-Fıkhi'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 34.

³⁴ A.g.e., 35.

Küffâr fi'n-Nâr, 11) Risâle fi "Neşkuruke'l-Lâhümme, 12) Risâle fi Kavli'l-Îmâmi'l-Â'zam "Allah Vâhid" 13) Risâle fi İltikâti mâ Yûda'u alâ Kubûri'l-Meşhûrîn. 14) Risâle fi Ba'zi'l-Ehâdis. 15) Tahrîr Âlim Muhammed fi Beyâni Sübhâne Rabbînâ Rabbi'l-Îzze, 16) Fetâvâ Âlim Muhammed fi Hakki Sahibi Muhammediyye, 17).³⁵

2.8. İstifâde Ettiği Kaynaklar

Müellif risâlelerini kaleme alırken gerek usûli fıkıh gerekse fûrûi fıkıh kaynaklarından faydalanmıştır. Onun faydalandığı kaynaklar şöyle sıralanabilir:

2.8.1. Usûl-i Fıkıh Alanında Kaynak Gösterdiği Eserler

2.8.1.1. Usûlü'l-Pezdevî

Ebü'l-Usr el-Pezdevî'nin (Ö. 482/1089) Hanefî fıkıh usulü kitabıdır. Kaynaklarda özgün bir yöntem ve yaklaşım ile nitelenen bu eser özellikle fıkıh usûlüne dair başvuru kaynağı olmakla beraber en çok okutulan ders kitabı olarak anılmaktadır.³⁶

2.8.1.2. Bedîü'n-Nizam

Ebü'l-Abbâs Ahmed İbnü's-Saâtî (ö. 694/1295)'nin yazdığı bu kitap, Çeşitli kaynaklarda el-Bedî', adıyla anılmaktadır. Ancak müellifin başta el yazma nüshası ve farklı nüshalarda Nihâyetü'l-Vüsûl ilâ 'İlmi'l-Usûl biçiminde de yazıldığı görülmektedir. Kitabı neşre hazırlayan Sa'd b. Garîr bu adı tercih etmiştir. Ancak kitabın önsözünde yazarın, eserini kastederek kullandığı "bedî'" isminin diğer isimleri hatırlatmayacak derecede öne çıktığı görülür.³⁷

2.8.1.3. el-Muğnî fi Usûli'l-Fıkıh

Ebü Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî (ö. 691/1202) tarafından yazılmıştır. Kitap Hanefî usul metoduna göre gayet veciz bir

³⁵ İbn Hamza, el-Aydinî, *Mecmûatü Resâili Âlim Muhammed b. Hamza fi'l-Fıkhi'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 36.

³⁶ Murtaza Bedir ve Ferhat Koca, "Pezdevî, Ebü'l-Usr", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34 /264.

³⁷ Ahmet Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddin", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/190.

biçimde kaleme alınmıştır. Bundan dolayı eser üzerine birçok âlim şerh ve haşiyeler yazmıştır.³⁸

2.8.1.4. Menârü'l-Envâr

Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin (ö. 710/1310) fıkıh usûlü olarak kaleme aldığı bu eserin Pezdevî'nin *Kenzü'l-Vusûl*' kitabından kısaltılarak telif edilmiştir. Fasıl ve bâb sistemine göre kaleme alınan eserde Pezdevinin metodunun dışına çıkılmadığı görülür. Neseî'nin *Menâr'ını* meşhur yapan özellik ise fıkıh usûlü meselelerini kısaca ve anlaşılır dilde kaleme almış olmasıdır. O, Hanefî mezhebinde tercih edilen görüşleri “sahih”, “muhtâr” ve “cumhura göre” gibi ifadelerle belirtmiş, Ebû Hanîfe'den ve diğer mezhep imamlarından nakledilen farklı görüşleri zikrederek bunlardan sahîh olan görüşlere işaret etmiştir.³⁹ küçük hacimli bir kitap olmakla birlikte içerik açısından dolu bir eserdir. Üzerine birçok şerh ve hâşiyeler yazılmış ve Hanefî usûl alanında en çok okutulan ders kitaplarından biridir.⁴⁰

2.8.1.5. et-Telvîh

Sadrü's-Şerîa'nın Hanefî usulüne dair *Tenkîhu'l-Usûl* adlı kitabına Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından yazılan hâşiyedir. Kısaca *et-Telvîh* adıyla anılan kitabı yazar diğer eserlerinde *Şerhu't-Tenkîh* ismiyle zikreder. Hicri 758 yılının Zilkâde ayının 29'unda (13 Kasım 1357) kitabın yazımını tamamlayan Teftâzânî *et-Telvîh* kitabına kaynak olarak aldığı kitapların isimlerini kafiyeli cümleler kullanarak mukaddimesinde zikreder. Sadrü's-Şerîa'nın, metninde ve şerhin kimi yerlerinde düzenlemelerde bulunduğu bilinmektedir. Teftâzânî de *et-Telvîh*'i yazarken bu değişikliklere işaret eder.⁴¹

³⁸ Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî, *el-Muğnî fi Usûli'l-Fıkh*, Tahkîk: Muhammed Mazhar Bekâ, 1 bs. (Mekke: Merkez el-Bahsi'l-İlmî ve İhyâ et-Türâsi'l-İslâmî, 1403), 11.

³⁹ Ferhat Koca, “Menârü'l-Envâr”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/118.

⁴⁰ Mustafa b. Abdullah. Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, C. 2, (Beyrut: Müessesetüt-Tarih, Dâru İhya et-Türâsi'l-Arabî, 1941), 1823.

⁴¹ Şükrü Özen, “Teftâzânî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/299.

2.8.1.6. Mir'âtü'l-Usûl fî Şerhi Mirkâti'l-Vüsûl

Molla Hüsrev tarafından (ö. 885/1480) *Mirkâtü'l-Vüsûl* isimli metin üzerine yapılan şerhtir.⁴² Müellif, kitabını hazırlarken birçok usul ve fûrû kitaplarından faydalanmıştır. Onun, eserin önsözünde, yararlandığı yirmi küsur usûl ve fûrû kitabının isimlerini lügat manalarıyla zikrettiği görülür. Eserin metnini anlamakta yaşanan zorluklar, yazarı bu kitabı şerh etmesine sebep olmuştur. Bu şerh usûl ilminin aynası manasında *Mir'âtü'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vüsûl* diye adlandırılmıştır.⁴³

2.8.2. Fûrû-i Fıkıh Alanında Kaynak Gösterdiği Eserler

2.8.2.1. en-Nevâzil

“Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (ö. 373/983)’tarafından kaleme alınmıştır.⁴⁴ Nevâzil lügatte; sonradan zuhur eden birden meydana gelen sıkıntı manalarına gelir. Fıkıh literatüründe ise yeni olaylar hakkında fıkhi çözüm sunmak manasına gelir. Semerkandi bu eserini mezhep içi görüşleri yeni olaylar üzerinde değerlendirmesi sebebiyle bu ismi verdiği görülür. Nevâzil tarzında yazılan ilk kitap olma özelliğini taşır.⁴⁵

2.8.2.2. el-Hidâye

Burhanüddin el-Mergînânî'nin (ö. 1197/593) Hanefî fıkıh kurallarına göre yazdığı eseridir. Bu eser Hanefî mezhebinin en muteber kaynaklarından biri olup yazarın, imam *Kudûrî*'ye ait el-Muhtasar ile imam Muhammed'in *el-Câmi 'u's-Sağîr*'inde zikredilen konuları düzenleyerek yazdığı *Bidâyetü'l-Mübtedî* isimli eserinin şerhidir. Mergînânî *Bidâyetü'l-Mübtedî*'yi ilkin *Kifâyetü'l-Müntehâ* adıyla şerhetmiş, ancak eser seksen ciltlik bir boyuta ulaşınca okuyucuyu usandıracağı ve yeterince faydalı

⁴² Koca, “Molla Hüsrev”, 30/252.

⁴³ Koca, “Mir'âtü'l-Usûl”, 30/148. Bknz Hilal, Özay ve Hatice Esra Can. “Klasik ve Modern Dönemde Yazılmış İki Usûlün (Mir'âtü'l-Usûl ile Usûlü'l-Fıkıh) Mukayesesi”, *Tokat İlmîyat Dergisi*, C. 9, S. 2 (2021): 465-485.

⁴⁴ İshak Yazıcı, “Semerkandî Ebu'l-Leys”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/473.

⁴⁵ İsmail Güllük, Sosyal Olgu Fetvâ-İlişkisi: Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin en-Nevâzil Örneği, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 24 (2014): 71-92.

olmayacağını düşünerek bu şerhi ihtisar etmiş ve *el-Hidâye* 'yi hazırlamıştır. Eser on üç yılda tamamlanmıştır.⁴⁶

2.8.2.3. Muhtârâtü'n-Nevâzil

Eser Mergînânî tarafından yazılmıştır. Eserde Hanefî mezhebinin ilk dönem müctehidlerinin görüşleriyle beraber özellikle Belh Hanefî âlimlerinin görüşlerine öncelik tanınmıştır. Nevâzil kitaplarındaki metodun uygulandığı eserde farklı olarak nazarî bir üslup kullanılmıştır.⁴⁷

2.8.2.4. Fethu'l-Kadîr

Kemâl İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) tarafından yazılan bu kitap Burhânüddîn el-Mergînânî'nin *el-Hidâye* isimli kitabının şerhidir. İbnü'l-Hümâm 19 sene süresince Hidâye derslerini aldıktan sonra (ö. 829/1426) yazmaya başlamış fakat eserini tamamlamaya ömrü kifayet etmemiştir. Onun ölümüyle eksik kalan eser Kitâbü'l-Vekâle'den itibaren "*Netâ'icü'l-Efkâr fî Keşfi'r-Rumûz ve'l-Esrâr*" ismiyle Kadızâde Ahmed Şemsüddin (ö. 988/1580) tarafından tamamlanmıştır. *Hidâye*'nin önde gelen şerhlerinden hususiyetle hadis yorumlamalarıyla öne çıkan eserde yazar, mezheplerdeki farklı görüşleri etraflıca tartışmış ve yalnızca Hanefî mezhebinin farklı içtihatları arasında değil, diğer mezheplerin görüşleri arasında da seçimler yapmıştır".⁴⁸

2.8.2.5. Kunyetü'l-Münye li-Tetmîmi'l-Ğunye

Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmîni (ö. 658/1260)'nin eseridir. Yazarın kimi görüşleri hususiyetle ehli sünnet alimler tarafından eleştirilene maruz kalmış, bu görüşlerin Hanefî mezhebine uygun olmadığı belirtilmiştir. Taşköprizâde Zâhidî'nin fetvâlarına itimat edilemeyeceğini ifade ederken diğer Osmanlı ilim adamlarından Dede Cöngî Efendi, müellifin fikhî mevzularda diğer Mu'tezile ilim adamlarından farklı bir şekilde Hanefî görüşlerini benimsediğini belirterek ona hüsnü zan ettiğini söylemiştir. Literatürde çoğu kez *el-Kunye* ismi ile zikredilen, diğer kaynaklardaysa

⁴⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, C. 2, 2022. Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/471.

⁴⁷ Koca, "İbnü'l-Hümâm", 21/87-90. Ahmet Salih Ahmet Gyunesh, "Burhaneddin el-Mergînânî'nin *Muhtârâtü'n-Nevâzil* Eserinin Edisyon Kritiği", (Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2010), 16.

⁴⁸ Koca, "İbnü'l-Hümâm", 21/87-90. Bknz. <https://tarajm.com/people/22325>. [04.05.2023]

Ḳunyetü'l-Fetâvâ ismiyle anılan kitabın birinci sözcüğü İbn Abidin'in, bazı nüshalarında *Ḳınye* şeklinde harekelendirilmiştir.⁴⁹

2.8.2.6. el-Müctebâ Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî

“ez-Zâhidî'nin telifi olan kitap, *Kudûrî'nin* Muhtasarı üzerine yazılmış şerh kitabıdır”.⁵⁰ Yazar kitabında müelliflerin ve kitapların ismini sadece rumuz yollu bir metod ile zikreder. Anlaşılır bir şekilde kaleme alınan eser *Kudûrî* kitabına yazılmış en önemli şerhlerden biri olarak kabul edilir.⁵¹

2.8.2.7. el-Fetâva'l-Bezzâziyye

Hâfızüddîn Muhammed el-Bezzâzî (ö. 827/1424)'nin kaleme aldığı eserdir. Asıl adı *el-Câmi'u'l-Vecîz* olan ve *Fetâva'l-Kerderî* olarak da tanınan bu kitap 812 (1409-10) yılında tamamlanmıştır. Eserde ilk ve sonraki dönem Hanefî âlimlerinin fetvâları seçkin kaynaklardan özetlenerek düzenlenmiştir. “Onun gerek Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin gerekse sonraki alimlerin görüşlerini aktarırken bu görüşlerle alakalı yorumlarda bulunarak fetvâya uyumlu tercihte bulunması Bezzâzî'nin ilmî seviyesini göstermektedir”.⁵²

2.8.2.8. Hulâsatü'l-Fetâvâ

İftihârüddîn Tâhir b. Ahmed b. Abdireşîd el-Buhârî (ö. 542/1147)'nin eseridir. Delhi (1318) ve Kahire'de (1327-1328) yedi cilt olarak basılmıştır. Bu kitap, *en-Nisâb* ve *Hizânetü'l-Fetâvâ* isimli kitapların özetidir. Zira müellif önce *en-Nisâb* ve *Hizânetü'l-Fetâvâ* isimli eserlerini kaleme almış daha sonra bu iki kitabı özetleyerek *Hulâsatü'l-Fetâvâ*'yı meydana getirmiştir.⁵³

⁴⁹ Özen, “ez-Zâhidî” 44/81.

⁵⁰ A.g.e., 44/81.

⁵¹ Nurettin Adın, “Ebû'r-Recâ Necmüddîn Muhtar ez-Zâhidî'nin Hayatı ve Eserleri”. *Usûl İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 40 (2023): 161-206

⁵² Özel, “Bezzâzî” 6/113.

⁵³ Muhammed Hifzurrahmân b. Muhibbi'r-Rahmân el-Kümillâî, *el-Büdûri'l-Mardıyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, 2 bs. C. 9 (Kahire: Dâr Sâlih, 2018), 82.M. Esat Kılıçer, “Buhârî, Tâhir b. Ahmed”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/376.

2.8.2.9. Dürerü'l-Hükkâm fî Şerhi Ğureri'l-Ahkâm

“Molla Hüsrev’in *Ğurerü'l-Ahkâm* üzerine yazdığı şerhtir. Müellif eserine “Büyük Veba” senesi olarak bilinen 872/1467’de başlamış ve nihayet altı yıl sonra 24 Zilkade 878’de (12.4.1474) cuma günü kuşluk vaktinde tamamlanmıştır”. Diğer Hanefî fıkıh kitapları metodu gibi kaleme alınan eser orta hacimli oluşu ve meseleleri düzenli bir şekilde anlaşılır olması şer’î mahkemelerde görev yapan kâdıların elinden düşmeyen bir kitap olmuştur. Osmanlı medreselerinde en çok okutulan kitaplar arasında yer alır.

54

2.8.2.10. Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik

Ebü'l-Berekât en-Nesefî’nin, *Kenzü'd-Dekâik* isimli metin üzerine Osman b. Ali ez-Zeylaî (ö. 743/1342) tarafından yazılan şerhtir. Aynı metin üzerine şerh yazan İbn Nüceym (ö. 970/1563) *Kenzü'd-Dekâik* üzerine yazılan şerhlerin en mükemmelinin Tebyînü'l-Hakâik olduğunu söylemiştir.⁵⁵ Yazar ilk dönem Hanefî müctehilerinin görüşlerini zikrederken dönemine kadar gelen müteahhirün hanefî âlimlerinin görüşlerini de zikreder. Bununla birlikte farklı birçok fıkıh mezhebinin görüşlerini de aktarır. O, bu farklı görüşleri zikrederken Hanefî mezhebinin kaynaklarının gerek rivâyet gerekse dirâyet açısından doğruluğunu ortaya koymaya çalışır. İslâm ülkelerinde önemli ders kitabı olarak en çok okutulan kitaplar arasında yer almaktadır.

2.8.3. Tefsir Alanında Gösterdiği Eserler

2.8.3.1. Meâlimü't-Tenzîl

Eserin müellifi, Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes‘ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî (ö. 516/1122)’dir. Müellif eserini Sa’lebî’nin tefsirini ihtisar ederek yazmıştır.

⁵⁴ Ençakar, Orhan. “Molla Hüsrev’in Dürerü'l-Hükkâm’ı Etrafında Oluşan Literatür”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C. 12, S. 23 (2014): 223-277. Ahmet Akgündüz, “Dürerü'l-Hükkâm fî Şerhi Ğureri'l-Ahkâm”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/27.

⁵⁵ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, C. 1 (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Ty), 2.

Ayrıca sahabelerin tefsiri ve diğer meşhur tefsirlerden nakillerde bulunmakla beraber mevzu ve zayıf hadisleri tenkîd ederek muhtasar bir tefsir ortaya koymuştur.⁵⁶

2.8.4. Hadis Alanında Kaynak Gösterdiği Eserler

2.8.4.1. el-Câmiu's-Sahih

Sahihi buhari adıyla meşhur olan kitabın müellifi Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cûfi el-Buharî (ö. 256/870) dir. Yazar önce *el-Mebsût* adlı hadis kitabını kaleme almış daha sonra bu kitabın içinden sahih hadisleri seçerek *el-Câmiu's-Sahih* kitabını telif etmiştir. Bu eser birçok İslâm âlimi tarafından Kur'an dan sonra en sahih hadis kaynağı olarak kabul edilmektedir. *el-Câmiu's-Sahih* te zikredilen kitab ve bab sayısı hakkında âlimler farklı görüşler beyan etmiştir. Eserde tekrar edilen hadis sayısı ortalama 7275, tekrarsız hadis sayısı ise 4000 dir.⁵⁷ Bu değerli kitap tarih boyunca el kitabı olma özelliğinin yanında İslâm âlimleri tarafından üzerine birçok şerh yazılmıştır.

2.8.4.2. el-Câmiu's-Sahih

el-Câmiu's-Sahih Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875)'nin eseridir. O kitabını yazarken 220 hadis âliminden istifâde etmiştir. Bu eser kütüb-i sittenin ikinci önemli kitabıdır.⁵⁸ Müellif, On beş yılı aşkın bir sürede meydana getirir. Eser 54 kitap, 1329 baptan oluşturmuştur. Kitap 12000 tekrarlı hadisi ihtiva etmektedir. Tekrarlardan arındırıldığında bu sayı 4000'e düşmektedir. Bu önemli kaynak üzerine İslâm âlimleri tarafından birçok şerh yazılmıştır.

⁵⁶ Muhammed b. Muhammed b. Süveylim Ebu Şuhbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevzûât fî Kütübi't-Tefsîr*, 4 bs. (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1403), 27. Mevlüt Güngör "Begavî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/340-341.

⁵⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, C. 10 (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1427/2006), S, 95. Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, C. 1, 541. M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahih", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/114.

⁵⁸ ez-Zehebî, *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, C. 12, 578.

2.8.4.3. Sünenü't-Tirmizî

el-Câmi'u's-Sahih, Sünenü't-Tirmizî, Câmi'u't-Tirmizî, el-Müsnedü's-Sahih ve el-Câmi'u'l-Kebîr, isimleriyle anılan bu eser *Sünenü't-Tirmizî* adıyla meşhur olmuştur.

Eserin müellifi Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892)dir.⁵⁹Eserinin bu adlarla isimlendirmesi, kaleme aldığı hadislerin sıhhat ve konuları sistematik bir şekilde ele almasından dolayıdır. Müellifin her hadisin sıhhatini, zayıflığını ve derecesini beyan etmesi ve konularına kolay ulaşılabilmesi bu kitaba ayrıcalık katmıştır.⁶⁰ Kütüb-i sittede dördüncü sırada bulunmaktadır.⁶¹

2.8.4.4. Sünen-i İbn Mâce

Kitabın müellifi Ebû Abdillâh Muhammed b. Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887)dir. Kitap kütüb-i sittede altıncı sırada yer alır. Eserin fikhî konuları sırasına göre alması ve tekrar edilen hadislerin bulunmaması bazı alimlere göre diğer hadis kitaplarına nispetle daha özgün ve kullanışlı olarak kabul edilir. Eser 32 kitap 1500 bap ve 4000 hadis içermektedir.⁶² M. Yaşar Kandemir'in "DİA'nın" "es-Sünen" maddesinde ise iki farklı bilgi aktarmaktadır. Biri 37 kitap, 1513 bab ve 4341 hadis, diğeri ise 32 kitap, 1515 bap ve 4397 hadistir. Eserde hadislerin tekrar edilmeksizin fıkıh konularına göre sıralanması onu diğer hadis kitaplarına nispetle daha olgun ve kullanışlı kılmaktadır.⁶³

2.8.4.5. el-Muvatta'

"Abbasî halifesinin isteği doğrultusunda Mâlik b. Enes (ö. 179/795) tarafından kaleme alınmıştır".⁶⁴ Kitaba "*Muvatta'*" ismi bizzat müellifi tarafından verilmiştir. Zira İmam Mâlik eserini Medine fakihlerinden yetmiş kişiye arz etmiş onlar bu kitabı kabul edip

⁵⁹ M. Yaşar Kandemir, "Tirmizî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/202.

⁶⁰ Abdullah b. Abdürrahmân es-Sa'd, *el-Medhal ilâ Câmi't-Tirmizî*, 1 bs. C. 1, (Riyad: Dârü'l-Muhaddis, 1442/2021), 51.

⁶¹ İsmail Lütfi Çakan, "el-Câmi'u's-Sahih", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/128.

⁶² ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, C. 2, 636. ez-Zehebî, *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, C. 13, 280.

⁶³ M. Yaşar Kandemir, "es-Sünen", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/143.

⁶⁴ ez-Zehebî, *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, C. 8, 78. M. Yaşar Kandemir, "Muvatta'", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 31/414.

onayladıktan sonra o dakitabına “üzerine ittifak edilen” anlamına gelen “muvatta” ismini vermiştir.⁶⁵ Eser özellikle Medine âlimlerinin fikhî görüşlerini içerir. Bu kitabın birçok râvisi olmuştur. Âlim Muhammed’in kaynak olarak gösterdiği Muvatta’ ise İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’nin (ö.189/805) İmâm Mâlik’ten rivayet ettiği *Muvatta’ü’l-İmâm Muhammed* adıyla meşhur olmuştur.

2.8.4.6. Sünenü’-d-Dârimî

*el-Musannef, el-Müsned, el-Câmius-Sahih*⁶⁶ adlarıyla anılan bu eser sünen olarak yazılmış kitapların ilklerinden sayılır. Yazarı Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (ö. 255/869)’dir. İbn Salah bu kitabı müsned olarak zikreder. Ancak İbn Hacer’e göre kitap sünen kitapları metoduyla yazıldığından onun müsned olarak isimlendirilmesi doğru değildir. Kitap tekrarlı hadislerle beraber toplam 3506 hadis-i ihtiva etmektedir.

67

2.8.4.7. Tuhfetü’l-Ebrâr Şerhu Mesâbîhi’s-Sünne

“Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286) tarafından Begavî’nin *Mesâbîhu’s-Sünne* isimli hadis mecmuası üzerine yazılan şerhtir”. Müellif kitabının giriş bölümünde İslâmî ilimlerin taksîmi ve hadis usûlüne ilişkin mevzûların işlendiğini belirtir. Kitap içerik olarak bablar halinde yazılmış, aktardığı hadisleri ise sahih ve hasen olarak niteler. Sahih olarak nitelediği hadislerden kasdı Buhari ve Müslimin sahihayn kitaplarındaki hadislerdir. O bu iki kitabı birlikte veya münferit olarak zikreder. Hasen hadislerden kasdı ise bu iki eser dışında kalan diğer meşhur sahih hadis kitaplarıdır. Eserde zayıf ve garip hadislere işaret eder. Kitapta 4719 hadis mevcuttur. Üzerine 30’dan fazla şerh ve haşiye yazılmış bu kitap âlimler arasında çok büyük kabul görmüştür.⁶⁸

⁶⁵ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tenvîrü’l-Havâlik Şerhun ‘alâ Muvatta’i Mâlik*, Tahkîk: Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî (Mısır: Dâru’l-Kütübî’l-Arabiyye, 1343/1924), 7. Ebü’l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz, *Tertîbü’l-Medârik*, C. 2, (Mağrib: Matba’atü Fadâle, 1983), 71. M. Yaşar Kandemir, “Muvatta’”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 31/414.

⁶⁶ Abdullah Aydınlı, “es-Sünen”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 38/142.

⁶⁷ Kâtib Çelebî, *Keşfu’z-Zunûn*, C. 2, 1268.

⁶⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Beyzâvî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/100.

2.8.5. Lügat Alanında Kaynak Gösterdiği Eserler

2.8.5.1. el-Kâmûsül-Muhît

Eserin tam adı; *el-Kâmûsü'l-Muhît ve'l-Kâbûsü'l-Vasît el-Câmiu limâ Zehebe min Kelâmi'l-Arabi Şemâtî't'dir*. Müellifi, Mecdüddin Ebu Tahir Muhammed b. Yakub el-Fîruzâbâdî (ö.817/1415)dir. Bu eser üzerine birçok şerh yazılmıştır. Sözlük olarak yazılan bu kitapta 60 000 kelimenin açıklaması bulunmaktadır.⁶⁹

2.8.5.2. el-Muğrib fî Tertîbi'l-Mû'rib

Nâsır b. Abdisseyyid b. Ali el-Mutarrizî el-Harizmî (ö. 610/1213) tarafından el-Mû'rib fî Luğati'l-Fıkh adlı eserin tekrar gözden geçirilip düzenlenmesi ve bazı eklemelerin yapılması ile meydana getirilen eserdir. Mastarın ilk iki harfine göre alfabetik olarak dizilmiştir. *Lisânü'l-'Arab* ve *el-Kâmûsü'l-Muhît* gibi lügatlarda olmayan manaları içermesi esere ayrı bir özgünlük katmıştır.⁷⁰

⁶⁹ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, C. 2 1306. Hulûsî Kılıç, “el-Kâmûsü'l-Muhît”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/287.

⁷⁰ M. Sadi Çöğenli, “Mutarrizî”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/375.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÂLİM MUHAMMED'İN BAZI FİKİH RİSÂLELERİ VE ANALİZİ

“Osmanlı ilim geleneğinde, devlet yönetimine dair tavsiyeler niteliğindeki ulemâ ve bürokrat sınıfı tarafından kaleme alınan risâleler sayıca oldukça fazladır. Bu gelenek içerisinde risâleler büyük bir önem arz etmektedir”.⁷¹ Aydın müftüsü Âlim Muhammed'te bu geleneğe tabi olarak tefsir, fıkıh, kelam, hadis gibi birçok dalda risâleler yazmıştır. Özellikle fıkıh alanında kaleme aldığı risaleleri “yaşadığı dönemin problemlerini analizini yaparken onun bu ilimde yetkin olduğunu göstermektedir. Aydın müftülük vazifesi nedeniyle sorulan suallere verdiği cevapların bir bölümünü kaleme aldığı risâlelerinde kalıcı kılmıştır”.⁷² O, konuları ele alırken Hanefî mezhebinin belli başlı kaynaklarına baş vurmuş, kanıt ve görüşleri tartışmış, görüşler arasında seçeneklerde bulunmuş ve gerektiği zaman da kendi düşüncesini belirtmiştir. Bu bölümde Osmanlı taşrasında yetişmiş sayısız âlimlerden biri olan İbn Hamza'nın bazı fıkıh risâlelerini değerlendirme konusu yaparak bu büyük mirası yeni nesillere aktarmaya çalışacağız.

3.1. Risâle fî Ennehû Yedûmu'l-Hukmu mâ Bakıyet İletuhû

(رسالة فى أنه يدوم الحكم ما بقيت عنته)

Âlim Muhammed risâlesine “رسالة فى أنه يدوم الحكم ما بقيت عنته” (İlet bulundukça hüküm devam eder) kâidesi ile giriş yapar. Ancak İslâmî literatürden yaptığımız kaynak taramasında kâidenin bu kalıpta varlığını tespit edemedik. Bu kâide “الحكم يدور مع عنته وجودا”⁷³ “وعدما

⁷¹Büşra Gür, Osmanlı Donemi Risale Layiha Gelenegi İçerisinde Keçecizade İzzet-Molla'nın İslah'ı Nizam'ı Devlete Dair Layiha Adlı Eserinin Yeri, <https://www.yenitanin.com>. [07.05. 2023]

⁷² Mustafa. Ateş, “Âlim Muhammed'in Risâlelerinde 17. Yüzyıl Sosyal Hayatına Dair Fıkıhî Meseleler ve Çözümleri”, *Amasya İlahiyat Dergisi*, S. 17 (2021): 399-429.

⁷³ Salih b. Muhammed, *Mecmûatü Fevâidi 'l-Behiyye âlâ Manzûmeti 'l-Kavâid 'l-Fıkhıyye*, (Sudi Arabistan: Dâru's-Sumay'î, 2000), 112.

Veya⁷⁴ “ان الاحكام الشرعية وجودا وعدمًا تدور مع عللها لامع حكمها” şeklinde zikredilmektedir. Buradan hareketle müellifin kâideyi değişik bir kalıpta zikretmesi onun bu kâideyi lafızdan ziyade taşıdığı anlam açısından değerlendirdiği söylenebilir. Risâlenin konusu başlığında illet ve hüküm ilişkisi öne çıkmaktadır. Burada öncelikle bu iki öge incelenecek daha sonra risâlenin değerlendirmesi yapılacaktır.

3.1.1. İlet

“Kendisi üzerine hüküm bina edilen vasıftır. Bu vasıf fer’de bulunması halinde aslın hükmünü alır”.⁷⁵ “İlet, sözlükte “hastalık”, “kişiyi ihtiyacını görmekten alıkoyan durum”, “zafiyet”, “sebeup” ve “gerekçe” gibi anlamlarda kullanılır.

Usûlcülerin terminolojisinde ise “hüküm gösteren veya gerekli kılan yahut hükmün kendisine bağlandığı durumdur.”⁷⁶ Kıyasın rükünlerinden olan illetin taşınması gereken bazı şartlar bulunmaktadır. Onları kısaca şöyle ele alabiliriz:

3.1.1.1. İletin Şartları

- a) “İlet “Zâhir”, anlaşılır, açık vasıf olmalıdır. Asl’daki bu vasıf akılla kavranabilen ve duygularla hissedilebilen bir sıfat olmalıdır. Örneğin, içki “sarhoş edicilik” vasfı bulunur. Bu durum içkinin haram oluşuna zâhir bir iletir”.⁷⁷
- b) “Munzabıt (sınırları belli) bir vasıf olmalıdır. Dolayısıyla yer, zaman ve kişilere göre değişiklik arz etmemelidir”.⁷⁸
- c) “Münasip” “bir nitelik olmalıdır. Şöyle ki, usûlcüler bir faideyi celb eden ya da bir zararın def’ine sebep olan illete "münasip illet" demişlerdir. Mesela: şaraptaki "sarhoş edicilik" (iskâr) vasfı illet olmaya münasip olan bir vasıftır”.

⁷⁴ Zekiyyuddin Şâban, *Usûlü'l-Fıkh*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları 2021), 197. Abdül Vahhâb Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, (İstanbul: Edâ Neşriyat, 1991), 66.

⁷⁵ Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, 60. Vehbe ez-Zuhaylî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*. 1 bs. (Dimaşk, Dâru'l-Fıkr, 1986), 606.

⁷⁶ İbrahim Kâfi Dönmez, "İlet", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 22/117.

⁷⁷ Alkış, Alpaslan. “İslâm Hukukunda Faizin İletisi”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 31 (2018): 113-160.

⁷⁸ Ubeydullah el-Es’adî, *el-Mûcez fî Usûli'l-Fıkh*, 1 bs. (Mısır: Dâru’s-Selâm, 1990), 232.

d) “Kâsır” (asl’a mahsus) bir vasıf olmamalıdır. Yani illet, diğer meselelere de sirâyet edebilmelidir. Asl’ın hükmü ta’lil edildiğinde tesbit edilen niteliğin başka olaylarda da bulunabilmesi gerekir”. Aslın hükmü ta’lil edildiğinde tesbit edilen niteliğin başka olaylarda da bulunabilmesi gerekir. Dolayısıyla sadece asl’a ait olan bir vasfın illet olması düşünülemez. Asl’ın hükmü ta’lil edildiğinde tesbit edilen niteliğin başka olaylarda da bulunabilmesi gerekir. Dolayısıyla sadece asl’a ait olan bir vasfın illet olması düşünülemez”.⁷⁹

3.1.2. Hüküm

Hüküm; sözlükte “iyileştirmek gayesiyle men etmek”, “karar vermek” “düzeltmek” anlamlarında kullanılır.⁸⁰ Usûl alimlerine göre ise hüküm, Allah-ü Teala’nın tahyîr, iktizâ, ve vaz’ açısından mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabının eseridir.⁸¹ Başka bir tanımında ise Şâri’in bizzat hitabı, yani ilahi mesajın/nassın metni hüküm olarak tanımlanır. Fürû’u fıkıh âlimlerinin tarifine göre ise şer’î hüküm, Şâri’in hitabının yani ilgili nassın vücup ve hurmet cinsinden eseridir.⁸² Buna göre usulcüler açısından hükme bakıldığında hüküm Şâri’in hitabının kendisidir; Fıkıh alimleri açısından bakıldığında ise hüküm, bağlandığı mahal olan mükellefin fiilinin vasfıdır. Bu tanımlardan anlaşılan hükmün illeti ya bizzat Şâri’in hitabı veya o hitabın vasfı olan vücup ve hürmet vasıflarıdır. “Hüküm “teklifi hüküm” ve “vaz’î hüküm” olmak üzere iki kısımdır.

3.1.2.1. Teklîf-î Hüküm

Şâri’in mükelleften bir işi yapıp yapmamasını istemesi veya o işi yapıp yapmama arasında özgür bırakmasına Teklîf-î hüküm denir. Âlimlerin çoğu teklif-i hükme vacip, mendub, haram, mekruh ve mubah gibi özel tanımlamalar yaparak beş kısma ayırır.⁸³

⁷⁹ Abdülbâki Deniz, “İslâm Hukukunda İlet Kavramı ve Faizin İletisi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. U. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 68-69.

⁸⁰ İlyas Üzüm, “Hüküm”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/466.

⁸¹ Muhsin Koçak vd., *Fıkıh Usûlü*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 191.

⁸² el-Hanbeli, *Usûlü’l-Fıkhî’l-İslâmî*, 336. Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 25.

⁸³ Hallâf, *İlmü Usûli’l-Fıkh*, 105.

“Hanefî usûl âlimler ise, teklif-î hüküm farz, vâcib, mendub, haram, tahrimen mekruh, tenzihen mekruh ve mübah olmak üzere yedi kısma ayırırlar”.⁸⁴

3.1.2.2. Vaz’î Hüküm

“Bir hükümde bir şeyin başka bir şeye sebep, şart veya engel olma özelliğine sahip ise ona “vaz’î hüküm” denir”. “Bu vaz’î hüküm; sebep, şart, mâni, sahih, fasit, azimet ve ruhsat olmak üzere yedi kısımdır”.⁸⁵

Konumuzun temelini oluşturan illet ve hükmün kısaca tanımları yapıldıktan sonra Aydın’înin “el-Hukmü Yedûmu mâ Bakiyet İletühü” isimli risâlesi bu tanımlar ışığında değerlendirilecektir.

Kâideye göre; illet bulunduğu müddetçe hüküm bulunur. Diğer bir ifade ile illetin bulunmadığı yerde hüküm bulunmaz. Müellif, genel bir hüküm olmasına rağmen bu kuralın her zaman geçerli olmadığını söyler.⁸⁶ Zira şer’an sabit olan birtakım hükümlerin işlenmesinde bazı zamanlar fesat olabilmektedir. O, savunduğu bu görüşe Kemâl İbnü’l-Hümâm’ın (ö. 861/1457) *Fethu’l-Kadîr* isimli eserinden çeşitli örnekler getirir. Bu örnekler şöyle sıralanmıştır:

Birinci örnek: Kadınların mescitlerde cemaatle namaza iştirak etmeleri müstehaptır.⁸⁷ Zira bununla ilgili hadis-i şerifler de şöyle buyurulmuştur.

“Eşleriniz (kadınlarınız) mescide gitmek amacıyla sizden izin istediklerinde, onların mescitlere gitmelerine engel çıkarmayınız”.⁸⁸

“Allah’ın kadın kullarının Allah’ın mescitlerine gitmelerini engellemeyiniz”.⁸⁹

⁸⁴ Muhammed Ebu Zehra, çev. Abdülkadir Şener, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, (Ankara: Fecr Yayın Evi, 1990), 39.

⁸⁵ Abdülkerim Zeydân, *el-Vecîz fi Usûli’l-Fıkh*, 26. Hallaf, *İlmü Usûli’l-Fıkh*, 101-102.

⁸⁶ İbn Hamza, el-Aydinî, *Mecmûatü Resâli Âlim Muhammed b. Hamza fi’l-Fıkhî’l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 83.

⁸⁷ Kemâlî’ddîn İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, C, 1 (Beyrut: Dâru’l-Fıkr, 1970), 365.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/243.

⁸⁹ Buhârî, “Cuma”, 6. Müslim “Salat”, 32.

“Ümmü Atiyye'nin rivayetine göre; Allah'ın Peygamberi bize, bekar genç kızları, adetli hanımları, evinin içinde başı kapalı kadınları, Kurban ve Ramazan bayramlarında namaza göndermemizi emretti. Fakat âdetli kadınlar, bu durumda namaza katılmaz (namaz kılmaz), Müslümanların duasına ve hayrına iştirak ederler" buyurdu".⁹⁰Fakat ilerleyen zamanlarda fesadın ve fitnenin artmasıyla Peygamber döneminden farklı bir dönem ortaya çıktı. Bunu fark eden sahabe ve tâbiûn âlimleri kadınların camiye gelmelerinin sorun olacağını söyleyerek onların camiye gitmelerine cevaz vermediler. Müellif bu değişimi şu sözlerle ifade etmiştir: “İmamlarımız sadece genç kadınları, müteahhirûn âlimler ise fesadın yaygın olması sebebiyle yaşlı kadınları da kapsayacak şekilde genişleterek kadınların hepsini bütün vakitlerde camiye gitmekten alıkoydular”.⁹¹

İkinci örnek: Şer'i hükmün devamlılığı, illetin devamlılığına bağlı değildir. Zira illetin başlangıçta var olması yeterlidir. Buna kölelik örnek verilebilir. Şöyle ki köleliğin illeti küfürdür. Ancak köle Müslüman olduktan sonra illet zail olmasına rağmen kölelik devam eder.⁹²

Üçüncü örnek: Hz. Peygamber ve ashâb-ı İslâmyetin ilk yıllarında kendilerini müşriklere karşı güçlü gösterme illetinden dolayı “ıztıb'â” yaptılar. Lâkin bu uygulama ilerleyen dönemlerde illet bulunmamasına rağmen Hz. Peygamber tarafından vedâ haccında tekrarlanmış ve daha sonra da devam ettirilmiştir.⁹³

Dördüncü örnek: Zekât verilenler sınıfında sayılan “müellefe'i-kulûb” Hz. Peygamber'in kötülüklerinden korunmak ya da gönüllerini İslâm dînine meylettirmek maksadıyla birçok kişiye zekât mallarından vermek suretiyle maddî yönden yardım ettiği ve bu faaliyetin müspet neticeler ortaya koyduğu görülür. Bu uygulama Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinin ilk yıllarında da sürdürülmüştür. Ancak Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in bu sınıftan iki kişiye yaptığı tahsisata İslâmiyet'in yayılıp kuvvetlendiği ve Müslümanla-

⁹⁰ Buhârî, “Salat”, 80. Müslim, “Salâtü'l-îdeyn”, 20.

⁹¹ İbn Hamza el-Aydîmî, *Mecmûatü Resâilü Âlim Muhammed b. Hamza fî'l-Fıkhi'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 83.

⁹² A.g.e., 83.

⁹³ Sâlim Ögüt, "Tavaf", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/180.

rın güç kazandığı, bu nedenle artık kendilerine ihtiyaç kalmaması sebebi ile karşı çıkmış, onun halife tarafından da onaylanan bu siyaseti üzerinde sahâbenin icmâ'ı oluşmuştur.⁹⁴ İbnü'l-Hümâm Hz. Peygamberden sonra müellefe'i kulûb'a zekât verilmesinin yasaklandığını bildirdikten sonra konuyu şu şekilde değerlendirmektedir: Hz. Ömer'in bu uygulaması şu iki sebepten birine dayandırarak açıklamaktadır:

- **Birincisi:** Bu konu hakkında sahabenin icmâ'ı vuku bulmuştur. Bu yüzden müellefe'i kulûb'a zekât verilmemektedir.
- **İkincisi:** Bu zümreye zekât verilmesi o dönemlerde İslâmiyet zayıf olduğundan onların şerhlerinden korunup İslâm'a ısınmalarını sağlama illetine dayanıyordu. Ancak ileri ki zamanlarda bu illet ortadan kalktığından dolayı onlara zekât verilmesi hükmü de ortadan kalkmıştır. İbnü'l-Hümâm bu iki gerekçeyi zikrettikten sonra hükmün bu iki seçenekten hangisiyle kaldırıldığını şöyle izah eder:

İllet kalktığından dolayı hükmün ortadan kalktığını söylemek uygun değildir. Zira yukarıda köle ve ıztibâ' meselelerinde illet kalkmış olmasına rağmen hükmün baki olduğunu söylemiştik. Dolayısıyla illetin kalkması ile hükmün ortadan kalması her zaman vuku bulan bir şey değildir. Burada müellefe'i kulûb'tan zekâtın kaldırılmasını sahabenin icmâına dayandırmak daha uygun görülmektedir.⁹⁵

Beşinci örnek: Mekke'de hac mevsiminde iken Hz. Peygamber'in "lukata'yı" (buluntu'ya) dokunulmamasını emrettiği sabittir. O dönemde İnsanların güven sahibi olduğunu göz önünde bulunduran Hz. Peygamber "lukataya" dokunulmamasını emretmiştir. Ancak bu zamanda Mekke'de hırsızlık olaylarının çoğalmasıyla bu güven ortamı kalktığından dolayı Hz. Peygamberin buyurduğu gibi "lukatayı" ortada bırakmak doğru değildir.⁹⁶ İbnü'l-Hümâm burada hükmün değişime uğradığını zikrettikten sonra bu değişimin gerekçelerini şöyle izah eder.

⁹⁴ Kemâlüddin Muhammed bin Abdülvâhid İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. 2, 259.

⁹⁵ A.g.e., C. 2, 260.

⁹⁶ İbn Hamza, el-Aydî, *Mecmûatü Resâilî Âlim Muhammed b. Hamza fi'l-Fıkhi'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 85.

Meşru kılınan hükümlerin uygulamasında bir fesat meydana geliyorsa (lukata meselesinde olduğu gibi) o hüküm terk edilir. Ancak yukarıda zikredilen tavafta yapılan remel ve ıztıbâ gibi hükümlerde bir fesat meydana gelmediğinden hüküm devam eder.⁹⁷

Aydınlî'nin istisna sadedinde getirdiği örnekler incelendiğinde “kadınların cemaate iştiraki” ve “lukata” örneklerinin istisna olmaktan öteye mezkûr kâidenin örnekleri olduğu görülür. Şöyle ki Hz. Peygamber döneminde “kadınların mescitlerde cemaate iştiraki” ve “lukata’ya” dokunmama hükümleri zamanla illetlerinin kalkmasıyla değişime uğramıştır.⁹⁸ Dolayısıyla buralarda illet olmasına rağmen hükmün baki oluşu söz konusu değildir. Bu halde müellifin istisna konumunda gördüğü bu iki misalin istisna olmayıp bilakis konu başlığını teşkil eden kâidenin misalleri olduğu söylenebilir. Âlim Muhammed b. Hamza risâlesini şu satırlarla nihayete erdirmiştir: Allah’ın yardımını ve inayetiyle başarılı ve şerefli bir şekilde hicri “1104 yılı”⁹⁹10 Ramazan, cuma günü, risâleyi tamamladım.

3.1.3. Değerlendirme

İlletin hükme tesirini konu edinen bu risâle kapsamlı şekilde incelendiğinde şu sonuç değerlendirmesi ortaya konulabilir:

1. Hükümlerin varlığı illetlere bağlıdır. Dolayısıyla illetin bulunduğu yerde hüküm de bulunur. Diğer bir ifade ile illetin bulunmadığı yerde hüküm bulunmaz.
2. Fitne korkusu olmadığında kadınların cemaat ile namaz kılmak için mescide gitmelerinde sorun olmaz. Fitne olması durumunda ise cemaate iştirakleri engellenebilir.
3. Sarhoş edici özelliğinden dolayı şarabın içilmesi haramdır. Ancak onun sirkeye dönüşmesi halinde sarhoş edici özelliği ortadan kalktığı için içilmesi caizdir.
4. Hz. Peygamber döneminde hac esnasında herhangi bir yerde bulunan lukata’nın alınmamasını dolayısıyla yerinde bırakılmasını emretmesi o günün güven toplumundan kaynaklanmakta idi. Ancak, günümüz şartlarında hırsızlık olaylarının baş göstermesi sebebiyle lukatayı alıp sahibine ulaştırmak daha isabetli görülmektedir.

⁹⁷ İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. 2, 454.

⁹⁸ A.g.e., C. 2, 129.

⁹⁹ Miladi olarak 15 Mayıs 1693 yılına tekabül etmektedir.

5. İlet ortadan kalktığından dolayı müellefe'i kulûb'a zekât verilmez. Zira hükmün varlığı illet'in bulunmasına bağlıdır.

6. Müellifin aktardığına göre bazı durumlarda İlet ortadan kalkmış olmasına rağmen hüküm varlığını devam ettirir. Örneğin tavâf esnasında ıztıbâ' ile ilgili illet olmamasına rağmen uygulama devam etmektedir.

3.2. Risâle fi't-Taklîd (رسالة في التقليد)

İctihad, tarih boyunca Müslümanların din ve dünya yaşantılarında hayatın bir gerçeği olduğu gibi, taklîd de hayatın bir gerçeğidir. Günlük hayatta icthadı gerektiren birçok durum mevcuttur. İctihad ise her Müslümanın yapabileceği bir faaliyet değildir. İctihad etmek, kişide, alet ilmine sahip olmak, İctihad melekesine sahip olmak gibi belli birtakım şartlar bulunmasını gerekli kılar.” Bu şartlara herkesin sahip olma durumu mümkün olmadığı âşikârdır. Dolayısıyla İctihad şartlarına sahip olmayanlar müctehidlerî fikhî meselelerde taklîd ederler.¹⁰⁰

3.2.1 Taklîdin Tanımı

Taklîd sözlükte, “kılıç kuşanmak”, “kolye takmak”, “görevlendirme”, atama, bir kişiye delil olmadan uyma anlamlarında kullanılır.¹⁰¹ Fıkıh usulü terminolojisinde ise bir âlimin icthadî bir meseleye dair görüşü-nü delile dayalı olmaksızın benimsemeyi veya uygulamayı ifade eder. Diğer bir ifade ile taklîd başkasının görüşünü dayanağını bilmeden kabul etmektir.¹⁰²

3.2.2 Taklîdin Hükümü

İslâm fikhında asıl olan mükellefin Allah ve Resulüne deliller ışığında itaat etmesidir. Bu da Kur'an ve sünnette belirtilen hükümleri bilmek ve o hükümlere uymakla olur. Dolayısıyla Kur'an ve sünnette mesele ile ilgili açık hüküm bulunduğu onunla amel

¹⁰⁰ Recep Özdemir, “Fıkıh Usulü Açısından Taklîd” *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum sos-yal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 5, S. 9 (2012): 137-161.

¹⁰¹ Eyüp Said Kaya, “Taklîd”, *DİA* (İstanbul. TDV Yayınları, 2009), 39/461. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 8 bs. (İstanbul: Ensar Neş-riyat, 2022), 540.

¹⁰² Zeydan, *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh*, 410. Şâban, *Usûli'l-Fıkhî'l-İslâmî*, 421. Eyüp Said Kaya, “Taklîd”, *DİA* (İstanbul. TDV Yayınları, 2009), 39/461.

edilir. Ancak mükellef naslarda sarih olarak meselenin hükmünü bulamaz ise, usülünce içtihatla bulunur. Eğer icthad yolu ile hükümleri anlamaktan aciz kalırsa meseleyi alimlere sorar ve aldığı cevaba göre amel eder.¹⁰³

Tanımına ve hükmüne kısaca temas ettiğimiz taklîd meselesi Âlim Muhammed b. Hamza'nın bu konu ile ilgili kaleme aldığı bu risâlesi incelenip değerlendirilecektir.

Müellif, risâlesine şöyle başlar: Bir ülke ya da bir bölgede birden fazla müctehid varsa her ne kadar birbirlerinden üstün olma durumları söz konusu olsa bile, mukallit bunların arasından dilediğinin görüşüne göre amel edebilir. Ancak İmâm Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve İbn-ü Şüreyh (ö. 476/1084) müctehidlerden üstün olanın görüşüyle amel edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Burada “mukallidin istediği görüşle amel edebileceği” görüşünü temellendirecek olursak; sahabe döneminde fetvâ noktasında kendilerinden daha üstün olan birileri olduğu halde bunların dışında fetvâ veren çokça kimsenin bulunup buna da kimsenin karşı çıkmamış olması tek başına yeterli bir delildir.¹⁰⁴Bu durum *Bedü'l-Usul*¹⁰⁵ (*Bedü'n-Nizam*) ve benzeri eserlerde ifade edilmektedir. Müellif, bu kısa girişin ardından risâlesine Kemal İbnü'l-Hümâm'dan uzunca alıntı yaparak şu şekilde devam eder: Usûlcüler arasında, müftünün müctehid olduğu görüşü yerleşmiştir. Müctehidlerin görüşlerini ezberlediği halde kendisi müctehid olmayan kişi müftü değildir. Ona bir şey sorulduğunda, sadece Ebu Hanîfe gibi müctehidlerin görüşlerini anlatması gerekir.¹⁰⁶Bu durumda dönemimizde var olan insanların fetvâlarının hakiki manada fetvâ olmadığı, bilakis soran kişilerin amel edebilmesi için nakledilen meseleler olduğu söylenebilir. Zira bu fetvâları nakleden kişiler her ne kadar müctehidlerin görüşlerini ezberlemiş olsalar da onların delillerini bilmezler. Gerçi bilmiş olsalar da bu görüşler arasında tercih yapabilecek kudrete sahip değillerdir. Bundan dolayı görüşlerin doğruluğu hakkında hüküm veremezler. Sadece soruyu soran kişiye aktarırlar o da doğru olduğuna kanaat getirdiği bir görüşle amel eder. Zira

¹⁰³ İbrahim Paçacı, “Fıkıh Mezhepleri ve Taklîd”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 4 (1999): 59- 84.

¹⁰⁴ Zira bu durum sahabenin sükûfî icmâ'ını ifade etmektedir.

¹⁰⁵ es-Saâtî, *Bedü'n-Nizam ev Nihâyetü'l-VUsûl ila İlmi'l-Usûl*, (Mekke: Câmîatu Ümmü'l-Kura, 1985) 685.

¹⁰⁶ İbn Hamza el-Aydî, *Mecmûatü Resâili Âlim Muhammed b. Hamza fi'l-Fıkhi'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 87.

mukallidin dilediği herhangi bir görüşle amel etmesi caiz ise kendisine zikredilen tek bir görüşle amel etmesiyle zaten maksat hasıl olmuş sayılır. Fetvâyı nakledenin “Senin sorunun cevabı budur” demesinden ziyade “Ebu Hanîfe (ö. 150/767) bu mesele ile alâkalı şöyle diyor” şeklinde cevap vermesi daha uygundur. Soru soran kişi kalbinin meylettiği ile amel etse daha iyi olur ancak burada soru soran avamdan olduğu için avamın kalbinin meylettiği şeyin doğru ve yanlış olmasının çokta önemi yoktur. Buna göre farklı müctehidlere bir soru sorsa onlarda farklı cevaplar vermiş olsalar soru soranın kalbinin en çok meylettiği cevapla amel etmesi en uygun olandır.”¹⁰⁷

Görüldüğü üzere İbnü’l-Hümâm’a göre müftünün müctehit olması şarttır. Zira İctihad seviyesine ulaşamayanlar müctehidlerin görüşlerini ezberleseler bile fetvâ veremezler. Bu bağlamda müctehidlerin muhtelif görüşlerini ezberleyen ancak İctihadlar arasında tercih yapamayan mukallitler belli bir görüşü alıp onu kesin bir fetvâ olarak takdim edemezler. Bunların yaptığı sadece görüşleri hikâye etmekten ibarettir.

Fetvâ soran kişi kendisine hikâye edilen bu görüşlerden hangisine kalbi meylediyorsa onu seçip alır. İbnü’l-Hümâm bu açıklamalarının devamında kendi delili ve ictihadıyla mezhep değiştiren kişi ile ilgili olarak şu açıklamalarda bulunur:

Dediler ki; kendi delili ve ictihadıyla mezhep değiştiren kişi günaha girer ve ta’zir cezasını hak eder. İctihadsız ve delilsiz bunu yapan zaten bu durumdadır. Ancak burada bir mezhepten diğer bir mezhebe geçmek özel bir meselede o mezhebi taklîd etmek ve o mezhebin görüşüyle amel etmek şeklinde olur. Yoksa “ben Ebu Hanîfe’nin vermiş olduğu bütün fetvâlarda ona tabi oluyorum, toptan olarak onun mezhebine geçiyorum” şeklinde bir mezhep değiştirme, gerçekte uygulanamaz. Belki buna taklîdi tâlik veya bir mezhebi taklîd etmeye söz verme denilebilir. Sanki o kişi başına gelecek bütün meselelerde Ebu Hanîfe’nin görüşüyle amel etmeyi kendisine görev addetmiştir. Bir müctehidin mezhebine geçiyorum diyen kişi bu lafızdan yukarıda ifade ettiğimiz “kendini sorumlu tutma hâlini” kastediyorsa, bu durumda kişinin sadece muayyen bir müctehide tabi olması gerekir. Zira kendisini buna zorlaması ile ilgili bir delil yoktur.¹⁰⁸Bilakis “Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun”¹⁰⁹ ayeti kişiye sadece ihtiyaç

¹⁰⁷ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, C. 7, 256-257.

¹⁰⁸ A.g.e., 7, 257.

¹⁰⁹ Hayrettin Karaman, vd, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, C. 3 en-Nahl, 16/43.

anında dilediği müctehidin görüşüyle amel edebileceği genişliğini vermektedir. Zira soru bir meselenin hükmü bilinmek istendiği anda gerçekleşir. Bu durumda da cevap olarak hangi müctehidin cevabı varsa onunla amel vacip olur. Bu şekilde kişileri sadece belirli mezhebe tabi olmaya zorlamak insanların ruhsatı araştırıp kendine kolay olan fetvâyı bulup onunla amel etmesinin önüne geçmek için yapılmaktadır. Ben açıkçası naklen ve aklen buna mâni nasıl bir durum olduğunu bilmiyorum. Kişinin kendisine kolay olan fetvâyı araştırıp bulmasının şeran kötü olduğuna dair hiçbir şey (delil) görmedim. Ayrıca Hz. Peygamber'in ümmetin kolayına gelen şeyleri sevdiği unutulmamalıdır.¹¹⁰

İbnü'l-Hümâm'ın mezhep değiştirme ile ilgili açıklamaları incelendiğinde onun bazılarının muayyen bir müctehide tâbi olmanın zorunlu olduğu hakkında sarf ettikleri sözleri reddettiği görülür. Zira bununla ilgili herhangi bir delil bulunmamaktadır. Hatta bunun aksine herhangi bir meselede bilgi sahibi olmayanların zikir ehline müracaat etmeleri teşvik edilmiştir. Böylece ihtiyaç duyulması halinde kişiye dilediği müctehidin görüşüyle amel etme kolaylığı sağlanmıştır.

Aydinî *Kunye* adlı eserden nakil yapmak suretiyle müftü'nün özellikle zayıf kimselere en kolay fetvâyı vermesi gerektiğini söyler, bunun peşinde bazı Hanefî kaynaklarından değişik mezheplerin taklîd edilmesine dair şu örnekleri verir:

a) Domuz ve Köpeğin Artığı Meselesi

Hanefî mezhebine göre “domuz ve köpeğin artığı necistir. Ancak İmâm Mâlik ve diğer bazı müctehidler necis olmadığını söylemişlerdir.¹¹¹ Dolayısıyla (bazı zamanlarda) müftü soru soran kişilerin (içine düştükleri sıkıntıları gidermek amacıyla) İmâm Mâlik'in fetvâsını verse bu uygun olur.¹¹²

¹¹⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. 7, 257. İbn Hamza el-Aydinî, *Mecmûatü Resâilî Âlim Muhammed b. Hamza fî'l-Fıkhî'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 89.

¹¹¹ Mâlikî mezhebine göre domuz'un necis olduğu ihtilafıdır. Ancak tercih edilen görüşe göre necistir. Bknz. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-Kâfî fî Fıkhî Ehli'l-Medîne*, C. 1 (Riyad: Mektebetü'r-Riyad el-Hadîse, 1980), 161.

¹¹² İbn Hamza el-Aydinî, *Mecmûatü Resâilî Âlim Muhammed b. Hamza fî'l-Fıkhî'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 90.

b) Eti Yenilen Hayvanın Gübresi Meselesi

Eti yenilen hayvan'ın gübresi İmâm Mâlik'e göre temizdir. Umumu belvâ olan yerlerde (Mâlikîlerin) görüşüyle amel etmek evladır. Fakat umumu belvâ olmayan yerlerde ihtiyatla amel etmek gerekir.¹¹³

c) İçinde Fare Ölen Kuyu Meselesi

Ebu Yusuf bir gün Cuma namazı kıldırdıktan sonra gusül aldığı hamamın kuyusunda bir fare ölüsü bulunduğu kendisine haber verildiğinde o, "Medineli kardeşlerimizin fetvâsıyla amel ederiz demiştir."¹¹⁴

d) Boşamayı Yabancı Bir Kadı'nın Nikahına Ta'lik Etme Meselesi

"İraklı Hanefî âlimler ve Ebu'l-Leys'e göre yabancı bir kadının talâkını nikahına ta'lik etme" konusunda İmâmı Şâfi'nin görüşüyle amel ederek bu talâkın geçersiz olduğunu söylemekte bir mahzur yoktur.¹¹⁵Yine bu mesele ile ilgili olarak Mergînâni, *Muhtârâtü'n-Nevâzil* adlı eserinde şu ifadeleri kullanır; bir kimse evlenmeyi talâka bağlayıp (evlenirsem evlendiğim kadın benden boş olsun şeklinde) bir kadınla evlense, daha sonra Şâfi mezhebine mensup bir müftüden bu konu hakkında fetvâ sorsa bu müftü de talâk vaki olmaz diye fetvâ verse, bu kişi müctehid olmadığı için Şâfi müftünün fetvâsıyla amel etse, daha sonra da İctihad edebilecek seviyeye gelse, eski fetvâ'ya binaen o kadınla evli

¹¹³ en-Nemerî, *el-Kâfi fî Fıkhi Ehli'l-Medîne*, C. 1, 160.

¹¹⁴ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, C.1, 15. Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî, *Kunyetü'l-Münyeli-Tetmîmi'l-Ğunye*, (Mektebetü Câmîati Ayniş-Şems), 12. al-Mostafa.com. [10.04.2023] Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *Muhtârâtü'n-Nevâzil*, C. 1 (Yeni Delhi: Müessesetü İfa, 2013) 140.

¹¹⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. 7, 257. İbn Hamza el-Aydî, *Mecmûatü Resâilî Âlim Muhammed b. Hamza fî'l-Fıkhi'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 91.

kalması caizdir.¹¹⁶Bu konu *Fetevayı Bezzâziye*'de şu ifadelerle işlenmiştir; Bizim Hanefî ashabımızdan şöyle bir şey nakledilmiştir; bir kişi adil bir fakihden fetvâ istese, bu fakihde yabancı bir kadınla evlenmeyi talâka bağlamanın (evlendiğim kadın benden boş olsun şeklinde) batıl olduğuyla fetvâ verse, bu fetvâ ile amel edip o kadınla evli kalmak caizdir. Hatta bunun daha da ötesinde bir müftü taliki talâk yapmış olduğu kadınla evli kalmasına cevaz verip, onun fetvâsıyla amel ettikten sonra başka bir müftü bu evliliğin bozulmasıyla alakalı fetvâ verse, ikinci fetvâ ile amel etmez. Dolayısıyla evli kalmaya devam eder. Ancak bundan sonra aynı şekilde başka bir kadınla evlenirse o zaman ikinci müftünün fetvâsını uygular.¹¹⁷

Kişi borçlusunun malından, kendi alacağına cinsi olan malı alabilecek durumda olursa, borçlusunun rızası olmasa bile alacağını oradan alabilir. Ancak alacağı kalitesiz olup, borçlunun malı daha kaliteli olursa bunu yapması caiz olmaz. Fakat bunun tam tersi olursa (yani borçlunun malı daha kaliteli olursa) o malı alması caizdir. İmâm Şâfi'ye göre ise alacağının kıymetince borçludan kaliteli veya kalitesiz malı alabilir.¹¹⁸

Müctebâ'da bu fetvâyâ binâen şu ifâdelere yer verilmiştir; “Bu konuda İmâm Şâfi'nin fetvâsı daha geniştir. Bizim mezhebimize uymasa bile bu fetvâ ile amel etmek câizdir. Çünkü insan zarûret anında kendi mezhebine uymayan görüşle amel edebilir”.¹¹⁹

e) Temizlik Hali Uzayan Kadının İddeti Meselesi

“Bazı üstad ve hocalarımız “mümteddetü't-tuhr” (temizlik hali uzayan kadın) meselesinde İmâm Mâlik'in fetvâsıyla amel edilebileceğini söylemiştir.¹²⁰Bezzâziye'de şöyle

¹¹⁶ el-Mergînânî, *Muhtârâtü'n-Nevâzil*, C.2, 151. Bknz, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Mısrî el-Kârâfî, *Nefâisü'l-Usûl fi Şerhi'l-Mahsûl* (Lübnan: Dârü'l-Fikr, 2004), 346.

¹¹⁷ el-Bezzâzî, *Fetâva'l-Bezzâziyye*, 520.

¹¹⁸ ez-Zâhidî, *Kunyetü'l-Münye li-Tetmîmi'l-Ğunye*, 379.

¹¹⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. 7, 257. İbn Hamza el-Aydî, *Mecmûatü Resâilü Âlim Muhammed b. Hamza fi'l-Fıkhi'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 91.

¹²⁰ A.g.e., 92.

geçmektedir; “Allâme (el-Bezzâzî) bu meselede fetvânın İmâm Mâlik’in görüşüne göre olduğunu söyler.”¹²¹

Bu meselenin detayı şöyledir; Bir kadın bir veya daha çok kere hayız olduktan sonra kocası tarafından kendisine talâk verilmiş olsa, bu kadın üç kur’û’ tamamlarsa iddeti bitmiş olur. Ancak tamamlayamayıp temizlik hali uzayacak olursa iyas (menapoz) yaşını beklemek zorundadır. Bu yaşa geldikten sonra üç ay bekler ve sonrasında evlenebilir. İmâm Mâlik ve Ahmed b. Hanbelin görüşlerine göre, kadın dokuz ay bekler eğer gebe olduğu ortaya çıkarsa doğum iddet müddeti sayılır.¹²² Ancak onun hamile olmadığı ortaya çıkarsa, üç ay bekler ve iddeti bitmiş olur. Kadın boşandıktan sonra birkaç defa hayız olmasının peşinden hayızdan kesilecek olursa da yine aynı hüküm geçerlidir. Fakat bu kadın hiç hayız görmemişse onun iddeti otuzlu yaşlarda olmuş olsa bile üç aydır.

f) İğlâk (İkrah) Halinde Talâk Meselesi

Müslümanlar, zorbalar ve hırsızlar sebebiyle hayrın azaldığı hadsizliğin çoğaldığı bu zaman diliminde ciddi şekilde imtihana uğruyorlar. Zira bunlar Müslümanlara zorbalık yaparak halkın mallarını ele geçirmek istiyorlar ve bundan dolayı insanlara zorla nikah ta’lîki yaptırarak yemin ettiriyorlar. Bu mağdurlardan ne kadar malı varsa bu zorbalara vererek malını zayi edip, zengin bir adam iken fakir birisine dönüşenler olduğu gibi, malını vermeyip karısını dul ve çocuklarını yetim bırakanlar vardır. Bunun sonucunda yer yüzünde fitne ve fesat çoğalıp nizam bozulmakta ve bir sürü rezillikler ortaya çıkmaktadır. Bu kadar sıkıntılı durum sonucu mükrehin talâkının geçerli olmadığı görüşüyle amel etme zorunluluğu doğmaktadır. Bununla amel etmek her ne kadar bizim (Hanefî) İmamlarımızın görüşüne uymasa da kenara atılmaması gereken bir İctihad sonucu ortaya çıkmıştır. Zaten mezhep İmamlarımız bu şekilde fetvâ veren kâdî’nın fetvâsının geçerli olduğu hükmünü vermişlerdir. Yani asıl itibarıyla bu fetvânın geçersiz olduğunu söylemek tutarsızlıktır. Zira Meâlimü’t-Tenzîl’de bahsedildiği bu fetvâ

¹²¹ el-Bezzâzî, *el-Fetâva ’l-Bezzâziyye*, C. 1, 223.

¹²² en-Nemerî, *el-Kâfi fî Fıkhî Ehli’l-Medîne*, C.2, 620. Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn, *Minehu’ş-Şâfiyât fî Şerhi’l-Müfredâti’l-İmam Ahmed*, C. 2 (Suudi Arabistan: Dâr Künûz İş-biliye, 2006), 660.

bilginlerinin birçoğunun ortak görüşüdür.¹²³ Müntesibi bulunan diğer üç mezhep bu görüşü almıştır. Sünnet te bu görüşü desteklemiştir.¹²⁴ Zira Hz. Âişe'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber “İğlâk halinde talâk geçersizdir.”¹²⁵ buyurmuştur. Kâdı Beyzâvî, (ö. 685/1286) *Şerhu Mesabihi's-Sünne* isimli eserinde hadiste geçen iğlâk sözcüğü ile ikrah'ın kast edildiğini söylemiştir. Zira mükreh kişi ikrah edildiği işi yapana kadar kapılar kendisine kapalıdır. Buna binaen hadis mükrehin talâkının ve azadının geçersiz olduğuna delalet eder.¹²⁶ “Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Ali (ö. 40/661) İbni Ömer (ö. 73/693), Kâdı Şurayh (ö. 80/699), Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720), İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) bu görüşü tercih etmişlerdir.”¹²⁷

İbrahim en-Nehâî, (ö. 96/714) Şa'bî (ö. 104/722), Ebu Hanîfe (ö. 150/767) ve Sevrî (ö. 104/722) ise şöyle demişlerdir; mükrehin talâkı hâzil'in (şakacı) talâkı gibi geçerlidir. Fakat ikrarı geçerli değildir.¹²⁸ Zira burada her ne kadar rıza olmasa da manası sahih olan bir söz, ehil bir kişi tarafından kullanılmıştır. Ancak bu delillendirme kuvvetli bir delillendirme değildir. Çünkü lafzın kullanımında “kasıt” itibar edilen bir şey-

¹²³ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Bağavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, C. 3 (Beyrut: Dâr İhya et-Türâsü'l-Arabî, 1420), 99.

¹²⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. 7, 257. İbn Hamza el-Aydîni, *Mecmûatü Resâili Âlim Muhammed b. Hamza fi'l-Fikhi'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 93.

¹²⁵ Ebu Davud, “Talâk”, 2193. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 43/378. İbn Mâce, “Talâk”, 3/201

¹²⁶ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr Şerhu Mesâbihi's-Sünne* C. 2 (Kuveyt: Kuveyt Evkâf bakanlığı, 2012) 389-390

¹²⁷ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Ali el-Ümevî el-İsnevî. *el-Mühimmâtü fi Şerhi'r-Râfi'i ve'r-Ravza*, C. 7 (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2009), 321. Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed, b. Kudâme, *el-Muğni*, C. 10 (Riyad: Dâr Âlemi'l-Kütüb, 1997), 350.

¹²⁸ Ebû Muhammed Ebü's-Senâ Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*, C. 5 (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 299.

dir. Zira yanlışlıkla ağızdan çıkan söz şer'an geçersizdir. Burada da söz ikrah neticesinde ağızdan çıkmıştır ki bu da mükrehe göre yok mesabesindedir. İmâm Mutarrizî Muğrib adlı eserinde “iğlâk ikrah diye açıklamıştır”.¹²⁹ hadiste “*iğlâk halinde talâk geçersizdir*”¹³⁰ ifadesi yer almaktadır. Buradaki iğlâk ikrah demektir. Zira mükrehin işi kapalıdır.¹³¹ İbnü'l-Arabi ve *el-Kâmûs* sahibi, eğlaka kelimesini ekreha ile açıklamışlardır. Aydınî, mükreh'in talâkının geçerli olmadığı hakkında hâkim tarafından verilen hükmün geçerli olduğunu söyler ve şu ifadelerle risâlesine son verir. Bu risâle bunu yazan zayıf kul, latif olan rabbinin yardımına muhtaç alim Muhammed b. Hamza tarafından Cemaziye'l-Âhir sonunda h,1110 (1698) senesinde yazılmıştır. Her şeyin Mâliki İzzet sahibi o ikisini affetsin.

3.2.3. Değerlendirme

Taklitle ilgili olan bu risâle incelendiğinde şu sonuçlar ortaya konulabilir:

İctihad her Müslümanın yapabileceği bir faaliyet değildir. Dolayısıyla ictihad şartlarına hâiz olmayanlar İctihad edemezler.

İctihad makamında olmayan kişiler fikhî meselelerde müctehidler taklîd ederler.

Bir ülke ya da bölgede birden fazla müctehid varsa mukallid olan kişi dilediği müctehidin görüşü ile amel edebilir.

Müftünün müctehid olması şarttır. İctihad şartlarına haiz olmayan kişinin müftü olması söz konusu değildir. Dolayısıyla zamanımızda bazı kişilerin fetvâlarının hakîkî mânâda fetvâ olmaktan ziyâde soranların amel edebilmesi için nakledilen meseleler olduğu söylenebilir.

Bazı âlimler insanların ruhsatı araştırıp kendine kolay olan fetvâyı bulup onunla amel etmesinin önüne geçmek için onları belli bir mezhepte kalmaya zorlamıştır.

Kemal İbnü'l-Hümâm ve onun gibi düşünen ilim adamları bazılarının belli bir müctehide tâbi olmanın zorunlu olduğu hakkında sarf ettikleri sözleri redd ederler. Zira bu

¹²⁹ Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdi's-Seyyid b. Alî el-Mutarrizî, *el-Muğrib fî Tertîbi'l-Mu'rib*, (Dârü'l-Kütübil-Arabi, ty), 343.

¹³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 43/378.

¹³¹ el-Mutarrizî, *el-Muğrib fî Tertîbi'l-Mu'rib*, C. 2, 109.

görüş delilden yoksundur. Hatta bunun aksine ihtiyaç duyulması halinde kişiye dile-
diği müctehidin görüşü ile amel etme kolaylığı sağlanmıştır.

Müellif bazı kaynaklardan nakil yaparak müftünün özellikle zayıf kimselere en kolay
fetvâyı vermesi gerektiğine vurgu yaptığı gibi mezhep taklidi ile ilgili olarak Hanefi
kaynaklardan birçok meseleyi nakletmektedir.

3.3. Risâle fî Hilli'l-Mutallakati Selâsen (رسالة في حل المطلقة ثلاثا)

Âlim Muhammed b. Hamza *Risâle fî Hilli'l-Mutallakat Selâsen* (Üç Talâkla Boşanan
Kadının İlk Kocaya Helal Olmasına Dair) risâlesine öncelikle konuya ilişkin yanlış bir
bilgiye dikkat çekerek başlar. O, bazı kimselerin Allâh'ın yüce dini hususunda tehlikeli
bir duruş sergilediklerini belirterek bunun bir yüzsüzlük, maskaralık ve utanç verici
bir durum olduğunu vurgular.¹³² O tehlikeli duruş ise, Saîd b. Müseyyeb'e (ö. 94/713)
nispet edilen üç talâk ile boşanmış bir kadının, ikinci eş ile yapılan mücerret nikâhı
yeterli görüp ilk eşe helâl olacağı görüşünü almaktır. Onların ruhsat hayaline kapıldık-
larını ifade eden müellif, bunun icmâ ve meşhur hadislerle aykırı olması nedeniyle ter-
kedilmiş bir görüş olduğunu, hatta bir hâkim tarafından o görüşe dayanarak verilen
hükmün batıl olup uygulanamayacağını ifade etmektedir.

Daha sonra, bu konularda mezhep kitaplarında usûl imamlarının zikrettiği üzere icmâ
ve meşhur hadislerde bağlayıcı haberler olduğunu söyleyen müellif konuyu sağlam ve
güvenilir pek çok kaynaktan delil getirerek belli başlıklar altında açıklar şimdi bu baş-
lıkları sırasıyla ele alalım.¹³³

3.3.1. Cinsel İlişki Kurulduktan Sonra Bir Sözle Üç Talâkla Boşama

Konu ile ilgili olarak müellifin dile getirdikleri şöyledir: Üç talâk ile boşanmış bir ka-
dının ikinci eş ile evlenip cinsel ilişkide bulunmadan birinci kocaya yeni bir nikahla
dönemeyeceği hususunda Said b. Müseyyeb hariç kimsenin muhalefeti yoktur. O,
buna cevaz vermiştir. Ancak bu cevaz itibar görmemiştir. Hatta kadı bu görüşe binaen

¹³² Cici, *Bir Osmanlı Fakîhi Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri*, 106

¹³³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C.7, 257. İbn Hamza, el-Aydî, *Mecmûatü Resâilü Âlim
Muhammed b. Hamza fî'l-Fıkhi'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa
Ateş, 85.

hüküm verse geçerli olmaz. Zira bu meşhur habere aykırı bir görüştür.¹³⁴Müellif devamla Sadrü'ş-Şeri'a (ö. 747/1346) dan naklen aynı ifadeleri kullanmış. Yine Zâhidi'ye(ö. 658/1260) atfen ilk kocaya dönüş için ikinci koca ile duhul şartını ifade eden muhtelif rivayetlerde birçok meşhur hadis bulunduğunu hatta bu hadislerden biri olan useyle¹³⁵hadisinin sahâbe ve tabiinin sika râvileri arasında gayet meşhur bir hadis olduğunu ve bu konuda icmâ bulunduğunu vurgulamıştır.¹³⁶

Müellif farklı kaynaklarda Saîd b. Müseyyeb'in söz konusu görüşünden vazgeçtiğine dair haberin sahih olduğunu naklede. el-Kunye'de de Kadı Abdulcebbâr'a (ö. 415/1025) atfla, onun Muhammed (ö. 493/1100) ve Ali (ö. 482/1089) Pezdevî'den nakline göre Saîd b. Müseyyeb'in bu görüşünden vazgeçtiğine dair bilgi verilmektedir.¹³⁷Şerhu's-Serahsî'de de onun görüşüyle kâdı'nın verdiği hükmün geçersiz olduğu" ifade edilmektedir. Zira müellife göre cinsel birleşme şartı meşhur kaynak eserlerde sabittir. Kadı Abdulcebbâr ve Yûsuf et-Tercümânî's-Sağîr de üç talâkla ilgili hilelerle bir araya gelenin durumu ile ilgili soruya, Böyle yapan kişi yüzü siyaha boyanıp yaşadığı şehirden uzaklaştırılır cevabını vermişlerdir. Kâdı Abdulcebbâr'ın Saîd'in görüşüyle fetvâ veren fakihe ta'zir uygulanır görüşü de kaydedilmektedir. Şerhu Muhtasari'l-Vikâye'de Münye'den naklen rücûa vurgu yapıldığı, *Hülâsa*, *el-Bezzâziyye* ve

¹³⁴ Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, C, 6 (Beyrut: Dârü'l-Marife, 1993), 6.

¹³⁵ Bu kelime cinsî münasebetten mecaz bir ifadedir. Yani cima'nın lezzeti bal'a benzetilmiştir. Resulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem)'e bir adamın evlenip de boşadığı bir kadın başka kocaya varır da o kocası cinsî münasebetten evvel onu boşarsa birinci kocasına helal olur mu? diye sorulmuş da: “Hayır, ikinci kocası onun balcağızını tatmadıkça helal olmaz” buyurmuşlar. Bkz, Müslim, Talâk, 4/154- (1433). Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nisâbûrî C. 2, (Beyrut: Dâr İhya et-Türâsî'l-Arabî, 2003), 176.

¹³⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C.7, 257. İbn Hamza el-Aydîmî, *Mecmûatü Resâilî Âlim Muhammed b. Hamza fî'l-Fıkhi'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 364.

¹³⁷ ez-Zâhidî, *Kunyetü'l-Münye li-Tetmîmi'l-Ğunye*, 82.

Fethu'l-kadîr'de Sadru's-Şehîd'den (ö. 536/1141) yapılan nakle göre Allâh'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti duhul şartını dikkate almayıp fetvâ veren üzerine olacağı, hattâ bunun ölmekten de kötü kabul edildiği zikredilmektedir.¹³⁸

3.3.2. Cinsel İlişkide Bulunulmayan Kadını Bir Sözle Üç Talâkla Boşama

Aydînî, Ali b. Ali b. Ebi'l-İzz'in (ö.792/1390) *et-Tenbîh alâ Müşkilâti'l-Hidâye* eserinden naklen bazılarının “*ikinciden sonra koca eşini bir daha boşarsa, bundan sonra kadın, boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona helâl olmaz*”.¹³⁹ ayetine dayanarak cinsel ilişkide bulunulmayan kadının üç talâkla boşanması halinde ikinci bir eşle sahîh nikah olmadan tekrar eski eşiyile nikâhlanabileceğini, savunduğunu,¹⁴⁰ ancak bunun doğru olmadığını ifade etmiştir. Müellif söz konusu ayetin her iki durumu kastettiğini, *Müşkilât* kitabında zikredilen bilgilerin mezhep kitaplarının açıklamalarına aykırı olduğunu zira onlar cinsel ilişkide bulunulmayan kadınların üç talâkla boşanmış olması halinde üç talâk olacağını ilk kocaya ikinci bir evlilik yapmadan helal olamayacağını konu bağlamında ki ayetin her iki durumu içerdiğini söylemektedir. O, savunduğu görüşe ilgili literatürden şu kaynakları delil getirmiştir.

Kitâbü'l-Âsâr: Ebu Hanîfe'nin Hammâd b. Ebi Süleymân (ö. 120/738) ve İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714) kanalıyla haber verdiği göre kişi eşini cinsel ilişki kurmadan önce üç talâkla boşarsa üç talâk vaki olur. O kadın ikinci bir eşle evlenip boşanmadıkça ilk koca ile nikâhlanması helal olmaz. Eğer üç talâk ayrı ayrı söylerse ilk boşaması geçerli olur, ikinci ve üçüncü boşamaları geçerli olmaz.¹⁴¹

Muvattâ: Mâlik'in bize haber verdiği göre; “*bir adam eşini duhulden önce üç talâkla boşadıktan sonra pişman olmuş ve o kadınla tekrardan nikâhlanmak istemişti. Bu durumu Ebu Hüreyre (ö. 58/678) ve İbn-i Abbas'a (ö. 68/687-88) arz ettiğinde onlar; kadın başka biriyle sahîh nikâhla evlenip boşanmadıkça adam o kadınla evlenemez*

¹³⁸ Cici, *Bir Osmanlı Fakîhi Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri*, 107.

¹³⁹ Hayrettin Karaman, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîri*, C. 1 Bakara, 2/ 230.

¹⁴⁰ Ebû'l-Hasen Sadrüddîn Alî b. Alâüddîn Alî b. Muhammed İbn Ebu'l-İzz ed-Dımaşkî *et-Tenbîh alâ Müşkilati'l-Hidâye*, C. 3 (Suudi Arabistan: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 1300.

¹⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkadü's-Şeybânî, *el-Âsâr*, C. 2 (Şam: Dârü'n-Nevadir, 2008), 432.

dediler”.¹⁴² İmam Muhammed bu rivayeti aktardıktan sonra şu yorumda bulunmuştur. Ebu Hanîfe ve genel fukahâmızın görüşü de bu doğrultudadır. Çünkü o kişi bir ifadeyle üç talâk vermiştir. Şayet üç talâkı ayrı ayrı verseydi sadece ilk talâkı geçerli olurdu ¹⁴³

Kitâbü'l-Asl: Kişi eşini ister duhulden önce isterse duhulden sonra bir lafızda üç talâk ile boşarsa sünnete muhalif olmasının yanında rabbine karşı günah işlemiştir. Bu durumda kadın üç talâkla boşanmış olur. İkinci bir eş ile nikâhlandıktan sonra cinsel ilişkide bulunup diğer kocadan boşanmadıkça ilk kocaya helal olmaz.¹⁴⁴

Müellif söz konusu âyetin cinsel ilişkide bulunanlar hakkında indiğini ifade edip üç talâkın meydana gelmeyeceğini söyleyen *Müşkilât* yazarına ve onun görüşünü savunanlara cevap vermektedir. Aydınî bununla beraber “İtibar lafzın umumunadır, sebebin hususi oluşuna değil” kâidesini hatırlatmaktadır.¹⁴⁵

Dürerü'l-Hükkâm; Kişi cinsel ilişki kurulmadan önce eşine üç talâkla boşsun derse üç talâk vaki olur. *Müşkilât* kitabında savunulan üç talâk vaki olmaz görüşü batıl ve mezhep kurallarına aykırı bir görüştür. Dolayısıyla ayeti kerimede itibar lafzın umumunadır, sebebin hususi oluşuna değildir.¹⁴⁶

Fethu'l-Kadîr; Koca eşini üç talâkla boşamış ise o kadın ikinci bir kocayla sahîh nikah yapıp cinsel ilişki yapmadıkça ilk kocaya dönemez. Bu husus ilk koca hakkında üç talâkla boşadığı kadına cinsel ilişkide bulunsun veya bulunmasın fark etmez durum aynıdır. Zira nassın mutlak ifadesi açıktır. Bazı kitaplarda cinsel ilişki yapmadan önce üç talâkla koca boşarsa ikinci eşle nikahlanmadan helal olur. İfadeleri icmâ'a ve nasa aykırılık arz etmektedir. Bunu Müslümanın kabul etmesi bir yana, nakil yapması dahi helal olmaz. Zira bu bilgiyi yaymak işleri hafife almada şeytanın kapısını açmak olur. Bu konuda ictihad yapmak dahi doğru değildir. Çünkü bu kitabın ve icmâ'ın şartlarına uymamaktadır. Dalaletten ve ayak kaymasından Allah'a sığınırız. Bu konu bağlamı

¹⁴² eş-Şeybânî, *Muvatta İmam Mâlik bi Rivâyeti Muhammed b. Hasanü's-Şeybânî*, 4 bs. (Kâhire: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1994), 196.

¹⁴³ eş-Şeybânî, *Muvatta İmam Mâlik bi Rivâyeti Muhammed b. Hasanü's-Şeybânî*, 196.

¹⁴⁴ eş-Şeybânî, *el-Asl*, C. 4 (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2012), 466.

¹⁴⁵ Cici, *Bir Osmanlı Fakîhi Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkîh Risâleleri*, 108.

¹⁴⁶ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm fî Şerhi Ğureri'l-Ahkâm*, C.1 (Kahire: Dâr İhya el-Kütübi'l-Arabiyye, t. y), 371.

itibarıyla zaruriyatı diniyedendir. Aykırı görüş beyan edenlerin küfre girmesi uzak değildir.¹⁴⁷

3.3.3. Bâin Talâktan Sonra Bir sözle Üç Talâk'la Boşama

Müellif “bâin talâkla” eşini boşayan kimsenin, bunun ardından “üç talâkla boşsun” şeklinde sayı belirterek boşamasıyla ilgili açıklamalarda bulunmaktadır. *el-Havi* kitabında böyle bir durumda bazılarının göre üç talâkın vuku bulacağı, bazılarının göre ise gerçekleşmeyeceği,¹⁴⁸ şeklinde iki görüş bildirilmektedir. Müellif son görüşün mezhep içerisinde pek muteber olmadığını söylemekle beraber Hanefî literatüründen naklettiği bazı kaynaklarla şu açıklamalarda bulunur:

Dürerü'l-Hükkâm; Aydınî bâin talâkla eşini boşayan kimsenin, iddet içinde iken “üç talâkla boşsun” demesi halinde boş olacağını Molla Hüsrevden nakil yaparak şöyle açıklar. Molla Hüsrev kitabında “bâine bâin eklenmez” kâidesinin üç talâkı kapsamadığını onun yalnız tek bâin talâkla boşamasıyla ilgili olduğunu vurgulamaktadır. Konu bağlamındaki “bâine bâin eklenmez” kaidesi gereği iddet içindeyken sen bâinsin demesi halinde boşama vaki olmayacağını zira ikinci ifadenin birincisine haber olma olasılığı var olduğu oda bunu kast etmiş olabileceğini ancak bu durumda şarta bağlı olarak söylerse örneğin “eve girersen bâinsin” demesi halinde, kadın eve girmeden önce eşi sen bâinsin dese o da bu arada iddette iken eve girerse o zaman bâin talâk ikinci kez vaki olur. Bu durumda talâkı kast ettim dese geçerli olur. Bâinsin ifadesini inşâî yapmasına gerek olmadığını zira durum tamamen farklılık arzettiğini, bâin talâkın vaki olması zorunluluk arz ettiğini söylemektedir. Dolayısıyla ikinci ifadeyi şarta haber yapmak sahih olmayacağını, şart olduğu yerde bâin talâk gerçekleşeceğini söyleyen müellif bu bilginin *Kâfi* ve diğer fıkıh kitaplarda zikir edildiğini söylemektedir.¹⁴⁹

Bâin talâk bâine ancak ta'lik etme yoluyla eklenebilir. Bunun dışında eklenmesi mümkün değildir. Örneğin kişi hanımına “eve girersen sen bâinsin”, sen bâinsin dedikten

¹⁴⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, C. 4, 177.

¹⁴⁸ ez-Zâhidî, *Hâvî Mesâi'lil-Münye*, (Ürdün: Câmiatü Âlül-Beyt, Külliyyetü's-Şerî'a, 2016), 121.

¹⁴⁹ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm fî Şerhi Ğureri'l-Ahkâm*, C. 1, 370.

sonra iddet içerisinde hanımı eve girecek olursa boşanmış olur. Bâin talâkın bâine eklenmesi onun birinci sözle verilen talâkın ihbar edilmesi anlamına gelme ihtimalindedir.¹⁵⁰ Zikredilen misalde sözü söyleyen kişi ben bu lafızla “beynuneti galizayı veya hürmeti galizayı kast ettim” dese sözüne itibar edilir ve dolayısıyla hürmeti galiza sabit olur. Zira bu durumda söylediği sözle ihbar kast edilemez.

Müellif molla Hüsrev’in bu açıklamalarının ardından ez-Zahid’in ileri sürdüğü görüşü reddetme sadedinde şu ifadeleri kullanır. Bâin talâktan sonra iddet içerisinde sen üç talâkla boşsun sözü ile üç talâk meydana gelir. Zira bâin talâka bitişen bâin talâkta niyet ile hürmeti galiza meydana geliyorsa sarîh sözle üç talâk evleviyetle meydana gelir.¹⁵¹

Fethu’l-Kadîr; Bâin talâkın bâine bitişmemesi ikinci sözle ihbar ihtimali olmasına bina edilmiştir. Zira bu durumda zarureten hükmü inşa etmeye ihtiyaç yoktur. Burada kişi ben bu sözle beynuneti galizayı kast ettim derse sözüne itibar edilir.

Aydinî Kemâl İbnü’l-Hümâm’ın açıklamalarının peşinden şöyle bir itirazın gündeme gelebileceğini söyler: “sen boşsun sen boşsun” sözünde ikincisini ihbar olarak kast edilip “sarîh talâk sarîhe lâhik olmaz. Aydınî bu itirazı şöyle cevaplar. Böyle bir ihtimal söz konusu olamaz. Zira sen boşsun sözü şer’an inşa için konulmuştur. Dolayısıyla ben bununla ihbarı kastettim sözü kazâen tasdik edilmez.¹⁵²

el-Hülâsa: Bâin talâk’a eklenen talâk rac’i olmaz. Buna rağmen sarîh talâk’a eklenebilir. Bâin talâka eklenen talâkın rac’i olmamasının gerekçesi şudur. İlk talâkın bâin olması ric’atı ortadan kaldırmıştır. Onun üzerine gelen rac’i talâkın ric’atı geri getirmesi mümkün değildir.

el-Bezzaziyye: Kişi bâin talâkla boşanan kadına “seni bir talâkla bâin kıldım” dese üç talâk meydana gelmez. Şayet “başka bir talâkla bâin kıldım” derse talâk meydana gelir. Çünkü burada ihbar kast edilmesi söz konusu değildir. Kişi eşine hul’ yaptıktan sonra

¹⁵⁰ Şöyle ki kişi talâkı verdikten sonra karşı tarafa talâk verdiğini bildirmek isteyebilir. Bu bildirme esnasında sarf edilen boşama sözü ile talâk meydana gelmez.

¹⁵¹ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, C.7, 257. İbn Hamza el-Aydinî, *Mecmûatü Resâilî Âlim Muhammed b. Hamza fî’l-Fıkhî’l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 370

¹⁵² İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, C. 4, 74.

دادمت سه (sana üç tane verdim) dese niyetine bakılır. Eğer boşamayı niyet ettiyse üç talâk meydana gelir. Kişi hanımına iki hul'u da bulunduktan sonra kadın iddet beklerken kalan bir talâkı senden on dinara satın aldım kocada ben sana on dinara sattım” derse üç talâk gerçekleşmiş olur. Kadına herhangi bir mal vermesi gerekmez.¹⁵³

Aydîni, “*Mecmeu'l-Fetâva*”, “*el-Kunye*”, “*el-Muhît*”, “*el-Münteka*”, ve “*Nazmu'z-Zendeviseti*” kitaplarından çeşitli nakillerde bulunmuştur. Bu nakiller yukarıda zikredilenler ile aynı bilgileri ihtiva ettiğinden konuyu uzatmamak amacıyla bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

3.3.4. Değerlendirme

Aydîni'nin konu ile ilgili yaptığı açıklamalarda bir sözle verilen üç talâkın bir boşama sayılamayacağı dolayısıyla bunun üç boşama sayılacağı anlaşılmaktadır. Ancak İslâm hukukçularının tümü bu konu hakkında aynı fikirde değildir. Zira bazı İslâm âlimleri bir sözle verilen üç talâkın tek talâk sayılacağını söylemektedir. Bu görüşte olan alimlerden bazıları şunlardır: “Sahabeden İbn Abbas (ö. 68/687-88), Zübeyr b. el-Avvâm (ö. 36/656), Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652), Hz. Ali (ö. 40/661), İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53) (bu iki zatın İbn Abbas ile farklı görüşe sahip olduklarıyla ilgili de rivayet vardır). Tabiinden İkrime (ö. 105/723) ve Tâvûs (ö. 106/725), tebeu't-tabiinden Muhammed b. İshak (ö. 151/768), bundan sonraki nesilden Dâvûd b. Ali ez-Zâhiri (ö. 270/884), bazı Mâlikî, Hanbelî ve Hanefî fakihler, Amr b. Dînar (ö. 126/744), (ö. 276/889) Muhammed b. Abdüsselam (ö. 286/899),

Selefilere İbn Teymiye (ö.728/1328),¹⁵⁴ İbnü'l-Kayyım (ö. 751/1350), Şevkânî (ö. 1250/1834),¹⁵⁵

¹⁵³ el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, C. 1, 154.

¹⁵⁴ Takıyyüddîn, İbn Teymiye *el-Fetâva'l-Kübrâ*, C. 3 (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 224.278. *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, 33, (Medîne: Mücemm'a el-Melik Fahd li Tıbbâtİbnü'l-Mushaf iş-Şerif, 2004), 83.

¹⁵⁵ Muhammed b Ebi Bekir b Eyyub, İbnü'l-Kayyım *el-Cevziyye, İğasetü'l-Lehfan f'i Mesâyidi 'ş-Şeytân*, C. 1 (Cidde: Daru Âlemi'l- Fevaid, 2004), 542.

Muasır İslâm Hukuku alimlerinden Ahmed Muhammed Şakir (1892-1958), Muhammed Abduh (1849-1905),¹⁵⁶Muhammed es-Sâyis ve Muhammed Şeltût (1893-1963)¹⁵⁷ve Muhammed Ebû Zehra (1898-1974)¹⁵⁸Ali el-Hafif (1891-1978),¹⁵⁹İbn Âşûr (1879-1973),¹⁶⁰ Abdurrahman es-Sabunî (1929-2019),¹⁶¹ Ömer Süleyman el-Aşkar (2012),¹⁶²Ahmed Muhammed Şakir (1892-1958),¹⁶³Abdülkerîm Zeydân (1921-2014),¹⁶⁴

Hayrettin Karaman, Süleyman Ateş¹⁶⁵ ve Halil İbrahim Acar¹⁶⁶ bu görüşün tercih edilmesi gerektiğini söyleyerek aynı görüşte olduklarını beyan etmişlerdir.

¹⁵⁶ Muhammed Abduh b. Hasen Hayrillâh et-Türkmânî el-Mısırî, *el-Â'mâlü'l-Kâmile li'l-İmâm Muhammed 'Abduh*, C. 2 (Beyrut: Dârü's-Şurûk, 1994), 119.

¹⁵⁷ Mahmud Muhammed Şeltût ve Muhammed es-Sâyis, *Mukârenetu'l-Mezahib fi'l-Fıkh*, (İrşad Kitapevi, İstanbul, 2018), 143.

¹⁵⁸ Muhammed Ebu Zehra, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ty), 308, *Zehratü't-Tefâsîr*, (Kahire: Mecm'a el-Buhus el-İslâmiye, 1987), 773.

¹⁵⁹ Ali el-Hafif, *Furakuz-Zevac, fîl-Mezahibi'l-İslâmiye*, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2008), 44.

¹⁶⁰ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. 2 (Tunus: ed-Dârü't-Tûnusiyye lin-Neşr,1984), 418.

¹⁶¹ Abdurrahman es-Sâbûnî, *Medâ Hürriyyeti't-Talâk Lizzevceyn fi's-Şerîatil-İslâmiyye*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1967), 250.

¹⁶² Ömer Süleyman el-Aşkar, *Mesail fi'l-Fıkhî'l-Mukâren*, (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 4 bs. 2004), 224.

¹⁶³ Ahmet Muhammed Şakir, *Nizamu't-Talâk fi'l-İslâm*, (Kahire: 1936, Mektebet es-Sünne), 35.

¹⁶⁴ Zeydan, *el-Mufasssal fi Ahkami'l-Mer'eti ve'l-Beyti'l-Müslimi fi's-Şerîati'l-İslâmiyye*, C. 8 (Beyrut: Müessetür-Risâle, 1. Baskı, 1993), 63.

¹⁶⁵ Süleyman Ateş, *Yüce Kuranın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 405.

¹⁶⁶ Halil İbrahim Acar, "Talâk", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/499.

Üç talâkı bir ric'î talâk kabul edenlerin delilleri şöyledir: Kur'an'da bir lafızda üç talâkın vuku bulacağına dair sarahaten veya îmâen bir delalet yoktur. Nitekim "boşama iki defadır".¹⁶⁷âyetindeki "defa" tabiri, üç talâkın bir defada yapılamayacağına delalet eder. Zira defa lafzının mânâsı ancak o işin tekrarıyla meydana gelir. Müslim'in naklettiğine göre "*İbn Abbas şöyle demiştir: Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir devrinde bir de Hz. Ömer'in hilâfetinin ilk iki yılında bir sözle verilen üç talâk bir talâk sayılırdı. Daha sonra Hz. Ömer; insanların bu durumu sûi istimalde bulduklarını görünce, kendilerine mühlet verilmiş bir konuda acele ettiler. Bu işe bir çözüm bulsak (caydırıcı bir şey yapsak) diyerek*" bir sözle verilen üç talâk'ı uyguladığı görülür.¹⁶⁸Ayrıca üç talâk'ı tek seferde vermek haram ve bid'attır.¹⁶⁹Zira önceki paragrafta bahsedildiği üzere Hz. Peygamber döneminde bir sözle verilen üç talâk tek talâk sayılmaktaydı. Sonraki dönemlerde bunun üç talâk sayılması Hz. Peygamber döneminde mevcut olmayan bir hüküm daha sonra ihdas edilmesi anlamını taşımaktadır. Bu da açık bir şekilde bir sözle üç talâk'ın bid'at olduğunu göstermektedir.¹⁷⁰

Günümüzün şartları değerlendirildiğinde giderek azalan evlilik oranları ve bir o kadar artan boşanma hadiseleri, aile kurumuna gereken ehemmiyetin verilmediğini göstermekle birlikte çözüm önerileri için farklı ichtihadın değerlendirmeye alınmasına vesile olmuştur. Bu minvalde evliliklerin kurtarılması, eş ve çocukların mağduriyetinin giderilmesi ve toplumun yararı adına yukarıda adı geçen alimlerin fetvâlarından istifade edilmesi kanaatimizce yerinde olacaktır.¹⁷¹

Aydınî, risâlesini tevazu dolu şu ifadelerle sona erdirmiştir: Rabbinin affına muhtaç, fütur, acziyet, kusur ve cahillikle muttasıf bu kul celal ve azamet sahibi olan Allah'ın

¹⁶⁷ Hayrettin Karaman, vd, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîri*. C. 1 (Bakara, 2/229.)

¹⁶⁸ Müslim, "Talâk", 183.

¹⁶⁹ İbn Teymiye, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, C. 3, 225.

¹⁷⁰ İbn Teymiye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, C. 33 (Medîne: Mücemm'a el-Melik Fahd li Tıbbâtİbnü'l-Mushaf iş-Şerîf, 2004), 19.

¹⁷¹ Cemile Yavuz, İbn Teymiyye'nin Talâk ile İlgili Görüşleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 141.

muvaffak etmesiyle bu risâleyi sekiz Muharrem Cumartesi (1117/2 Mayıs 1705) tamamlamıştır.¹⁷²

3.4. Risâle fî Bey‘i‘d-Duhân (رسالة في بيع الدخان)

Alim Muhammed b. Hamza “*Risâle fî Bey‘i‘d-Duhân*” adlı risâlesinde tütün (sigara) satmanın hükmü hakkında İctihadlara yer vermiştir. Konunun değerlendirmesi bağlamında duhân (tütün) bitkisinin kısaca tanımlanması ve tarihi gelişimine değinilmesi faydalı olacaktır. Tütün bitkisi ilk dönemlerde “tabaka”, sonraki dönemlerde ise “duhân”, “tütün”ve “sigara” gibi farklı isimlerle adlandırılmıştır¹⁷³

*Tütün, patlıcangiller (Solanaceae) soyundan 64 cinsi ihtiva eden, bilimsel adı Nicotiana olan türün bir üyesi ve yeryüzünde en fazla bilinen Nicotiana-tabacum ve Nicotianarustica ismi verilen bitkilerin yapraklarına verilen addır. Nicotiana türü içinde en fazla ticari değere sahip olan bu iki cinsten Nicotianatabacum, 1-3 m boyunda, bir yıllık otsu bitkidir. 120’yi aşkın ülkede ekilen tütün, sekiz bin sene evvel Güney Amerika’da keşfedilip, oradan kıtanın kuzey kesimine yayılmıştır. 15. yüzyılın sonuna kadar yalnızca Amerika kıtasının yerlilerince bilinen, tüketilen, kendilerine yetecek miktarda üretilen tütün, Christopher Columbus’un 1492 senesinde Amerika’yı keşfini takip eden yıllarda Avrupa’ya getirilmiştir.*¹⁷⁴

“16. yüzyılda ise Avrupa’dan tüm dünyaya yayılmış ve özellikle Akdeniz üzerinden Osmanlı topraklarına girmiştir”.¹⁷⁵ Tütünün, Osmanlı sınırlarından içeri girmesinin akabinde, Avrupalı tacirlerce ticarî bir mal olarak yoğun bir biçimde, İstanbul başta olmak üzere, büyük şehirlere getirilmesiyle tüketimi hızla yayıldı. Üretimi, tüketimi

¹⁷² İbnü‘l-Hümâm, *Fethu‘l-Kadîr*, C.7, 257. İbn Hamza el-Aydîni, *Mecmûatü Resâilü Âlim Muhammed b. Hamza fî‘l-Fıkhî‘l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 373.

¹⁷³ Boran, “Tütün/Sigara ve Kât Gibi Zararlı Maddelerin Dini Hükmü”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 29 (2017): 425-455.

¹⁷⁴ Boran, “Tütün/Sigara ve Kât Gibi Zararlı Maddelerin Dini Hükmü”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 29 (2017): 425-455.

¹⁷⁵ A.g.e., 425-455.

ve ticareti artan tütün, devlet ürünü haline gelmiş ve onu yaygınlaştırmaya çalışan Avrupalı tüccarların propagandasıyla kullanımı kısa sürede toplumun her kesimine yayılmıştır. Belirli rahatsızlıklar için tedavi edici faydaları ve eğlence özellikleri olduğu iddiasıyla pazarlanmıştır.”¹⁷⁶ Ancak bu algı böyle devam etmemiş zamanla tütünün bazı zararları tespit edilmiş ve bu bağlamda tütün için belli yasaklamalar getirilmiştir. Tarihi verilere göre Osmanlı döneminde ilk yasaklama Padişah I. Ahmet zamanında 1609 senesinde başlamıştır. Buna göre tütünün yasaklandığını bildiren ilk ferman yazıldığı görülür. O ferman şöyle kaleme alınmıştır:

*Bir-iki yıldan bu yana İngiltere’den tabaga isminde bir yaprağın getirildiği, halkın bazısının bu bitkiyi lüle içine koyup, ateşle yakıp, dumanını kamış ve başka nesnelere ile içlerine çektikleri, bu halin halk arasında yayılarak sürdüğü, ülkenin köy ve kasabalarında bu yaprağın ekilip, pazarlarda satıldığı, bu sebeple ilmiye sınıfından, imamlar ve hatipler hizmetlerinden, esnaf ve zanaatkarların işlerinden geri kaldıkları, gece gündüz sokakta ve kahvehanelerde bu yaprağın içilmesinden hastalandıkları ortaya çıktığı ve ölümlerin arttığı, bu sebeple Memâlik-i Mahrûse’de bu yaprağın ekiminin, satılmasının ve kullanılmasının men edildiği, bu fermanın her tarafta duyurularak, herkesin uyması gerektiği, ulemanın ilmiyle, ehl-i sanayinin sanatlarıyla, devletin taşradaki görevlileri olan dirlik sahiplerinin işleriyle ilgilenmeleri gerektiği, eğer bu emre uymayanlar tespit edilirse hemen haklarından gelineceği belirtilmiştir.*¹⁷⁷

I. Ahmet döneminde kanunlaşan bu yasaklar “IV. Murat döneminde (1631) her şeyi kapsayan bir yasak haline geldi. 1633 yılındaki büyük İstanbul yangınından sonra sigara içmek kesinlikle yasaklandı ve ağır cezalar uygulandı. Yasaklara rağmen tütüne olan talep azalmadı”.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Şenol Saylan, "Tütün Kullanımına Mutedil Bir Yaklaşım: Şevkîzâde Süleyman Efendi'nin Duhân Risalesi", *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, C. 6. S. 2 (2020): 1399-1439.

¹⁷⁷ Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahili (1600-1883)*, 17.

¹⁷⁸ Şenol Saylan, "Tütün Kullanımına Mûtedil Bir Yaklaşım: Şevkîzâde Süleyman Efendi'nin Duhân Risalesi", *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, *Tekirdag Theology Journal* E-ISSN: 2619-9130 *Tasavvur*, C. 6, S. 2 (2020): 1399-1439.

3.4.1. Tütün (Sigara) İçmenin Hükümü

Hız. “Peygamber (s.a.s.) ve müctehid imamlar döneminde tütün bitkisinin henüz keşfedilmemiş olması ve dolayısıyla konu hakkında açıklayıcı bir nassın bulunmaması tütün içmenin hükümü hakkında farklı görüşleri ortaya çıkarmıştır.”¹⁷⁹Bu bağlamda “bazı âlimler bunu içmenin caiz olduğunu savunurken diğer bazıları da mekruh ya da haram olduğunu bildirmişlerdir.”¹⁸⁰ Bu farklı görüşleri şöyle zikredebiliriz:

a) Caiz görenler: Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebi ilim adamlarından bazıları sigara içmenin caiz olduğunu söyler. Onlara göre “Eşyada Asıl olan ibâhadır.¹⁸¹ Dolayısıyla hakkında nas bulunmayan bir meselede haramlıktan söz edilemez. Sigara da bu kabildendir. Onun hakkında açık bir nas bulunmamaktadır. Bu bağlamda sigara içmenin israf olduğunu söyleyerek ona haramdır demek tutarlı bir görüş değildir.”¹⁸²

b) Mekruh görenler: Bazı İslâm hukukçuları sigara hakkında yeterli delil bulunmadığını, bu bitkinin soğan ve sarımsak gibi çevreye rahatsızlık veren kötü koku yaydığını ve dolayısıyla onu içmenin mekruh olduğunu söylerler.¹⁸³

¹⁷⁹ Boran, “Tütün/Sigara ve Kât Gibi Zararlı Maddelerin Dini Hükümü”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 29 (2017): 425-455. Ahmed b. Muhammed b. Atîk, *el-Ahkâmü'l-Fıkhiyye el-Müteallika bit-Tedhîn*, (Riyad: İmam Muhammed bin Suud, Üniversitesi, Dâru'l-Eymân, ty), 47.

¹⁸⁰ İbn Âbidîn, C. 6, 459.

¹⁸¹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hüseynî, el-Hamevî, *Ğamzü 'uyûni'l-Besâir fi Şerhi'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1405/1985), 224. İbn Âbidîn, C. 6, 459. Hâtem el-Hâc, *Eseru Tetavvuri'l-Maarif et-Tibbiyye 'alâ teğayyuri'l-Fetvâ vel-Kazâ*, (Kahire: Dâr Bilal b. Rabâh, 2019), 396.

¹⁸² İbn Âbidîn, C. 6, 459. Hâtem el-Hâc, *Eseru't-Tetavvuri'l-Maarifi't-Tibbiyye 'alâ Tegayyuri'l-Fetvâ vel-Kazâ*, 397.

¹⁸³ Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl ed-Dükâtî *et-Tahtâvî, Hâşiye 'alâ Merâki'l-Felâh*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 665.

c) Haram görenler: İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu “İnsana zarar veren her şey haramdır” “Zarar izâle olunur”¹⁸⁴kâidelerinin gölgesinde tıp alimlerinin sigaranın zararları hakkında açıkladığı bilgileri de göz önünde bulundurmak suretiyle sigaranın haram olduğunu bildirmişlerdir.¹⁸⁵Yine muâsır İslâm hukukçularından Hayrettin Karaman Sigaranın sağlığa zarar verdiği hususunda kimsenin bir şüphesi ve tereddüdü olmayacağını söyler. O, kişinin yalnız kendisine zarar vermesi haram olması için yeterli olacağını halbuki sigarayı içen hem kendisine hem de etrafına zarar verdiği dikkat çeker. Yine o, zararın derhal veya zaman içinde gerçekleşmesi, hükmü değiştirmeyeceğini söyler.¹⁸⁶Vehbe ez-Zuhaylî de Tütünün haramlığının gerekçeleri olarak şu maddeleri zikreder:

- * Tütün, kötü kokusuyla içenin yanında bulunanlara eziyet verir.
- * Sigara kitâbın nasıyla haram edilen “Habâis” tendir.
- * İnsan bedenine kesinlikle zarar verir.
- * Hafaza kirâmen kâtibîn meleklerine fena ve kötü kokusuyla eziyet verir.
- * Tütün içmek malın ve canın israfıdır.
- * Sigara içmek kişinin vücudunu uyuşturur, ağırlaştırır ve bağımlı kılar
- * Tütün sarhoşluk veren özelliğe sahiptir.
- * İnsan fıtratına aykırı bir maddedir. Kalbi sıkıştırır kriz geçirmesine sebep olur.
- * Tat alma duyusunu öldürür ve insanın doğasını bozar
- * Abesle iştigaldir. Buda Hanefî mezhebinde haramdır. (Nitekim musannif risâlesinde özellikle buna değinir.)
- * Tütün bid’atı seyyielerdendir. Böyle bid’atlar haramdır.
- * Şarapta olduğu gibi akli zayıflatır ve irade zafiyetine sebep olur.

¹⁸⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-Hükkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, C. 1, (Dârü’l-Cîl, 1991), 37.

¹⁸⁵ Ahmed b. Muhammed b. Atîk, *el-Ahkâmü’l-Fıkhiyye el-Müteallika bi’t-Tedhîn*, (Riyad: Dâru’l-Eymân, ty), 54.

¹⁸⁶ Hayrettin Karaman, Sigara, Faiz, Vergi İadesi vb. https://www.İslâmiokul.com/_kütüphane/fikih/ve/hayatimizdaki-İslâm2/0111.htm. [24.05.2023]

* Şüpheli şeylerdendir. Zira takva ve verâ ehli olanlar tütünden uzak durur.¹⁸⁷

3.4.2. Müellifin Tütün Satmak ve İçmenin Hakkındaki Görüşleri

Aydinî'nin "Risâle fî Bey'î'd-Duhân" adlı risâlesi incelendiğinde onun tütünü haram sayan alimlerden olduğu görülür. Zira o risâlesine tütünün şer'i kaidelere göre satışının batıl olduğunu söyleyerek başlar, daha sonra gerekçelerini aktarır. O, tütün (sigara) içmenin hiçbir faydasının olmadığını ve yalnız boş bir eğlenceden ibaret olan bir madde olduğunu ve dolayısıyla tütünün başka bir kimse tarafından itlaf edilmesi halinde tazmin yükümlülüğünün olmayacağını beyan eder.¹⁸⁸

Müellif'in sigarayı çalgı aletleri ile kıyasladığı görülmektedir. Zira o, davul ve tambur gibi aletlerin eğlencelerde kullanılmasının haram olmasına rağmen bunların itlaf edilmesi halinde farklı bir durumun söz konusu olduğunu vurgular ve bununla ilgili olarak şu açıklamalarda bulunur; davul ve tambur gibi çalgı aletleri tütünden farklıdır. Şöyle ki: Ebu Hanîfe'ye göre bu aletlerin itlaf edilmesi durumunda tazmin yükümlülüğü bulunur. Çünkü bunların hammaddeleri helal olan işler için kullanılabilir. Örneğin: tamburun teli başka amaçlarla kullanılabilirdiği gibi gövdesi de yakacak olarak kullanılabilir. Yine davulun derisinden torba veya çanta, tahtasından ise elek yapılması mümkündür. Tütün ise bu aletlerden farklıdır yani itlaf edilmesi halinde hiçbir şekilde tazmin yükümlülüğü bulunmaz. Zira tütünün hammaddesinin faydalı işler için kullanılması söz konusu değildir.

Aydinî, risâlesinin devamında tütünü şarapla karşılaştırarak onun şaraptan daha zararlı olduğunu şu şekilde ifade eder: "Şaraptan bazı durumlarda faydalanılması mümkündür. Örneğin, şarap sirkeye dönüştüğünde kullanımını helal olur. Yine susuzluktan ölmenin söz konusu olduğu yerde şarabın zaruretten dolayı içilmesi caizdir. Tütün ise ne tahavvül etmek suretiyle helal olur, nede ölüm tehlikesi durumunda içilebilir. Dolayısıyla tütünde insana fayda sağlayacak hiçbir özellik bulunmamaktadır. Bu yüzden

¹⁸⁷ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, C. 7, 5508.

¹⁸⁸ İbn Hamza el-Aydinî, *Mecmûatü Resâilî Âlim Muhammed b. Hamza fî'l-Fıkhi'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 373.

tütünün satışı helal değildir. O, tütünün çocukların “aşık kemiği oyununa”¹⁸⁹ benzediğini ve hiçbir fayda sağlamayan bir madde olduğu ve dolayısıyla satışının caiz olmayacağını söyler. Müellife göre, bazı âlimler tütünün haram oluşunu Cehennem ehline benzemeye bağlamışlardır. Zira onlar, bu konuda “*O da beslemez ve açlığı yatıştırmaz*”¹⁹⁰ ayet-i kerimesini delil olarak getirirler. O, buna benzer bir örneği *Bezzaziyye’den* naklen, firavun, toprak yediği için onu yemenin mekruh olduğunu söyledikten sonra risâlesini şu ifadelerle sonlandırır: “Âlim Muhammed’in meşakkatidir. Allah onu ve babasını afv etsin.

3.4.3. Değerlendirme

Sekiz bin sene evvel Güney Amerika’da ortaya çıkan ve buradan tüm dünyaya yayılan tütün bitkisinin içilmesinin hükmünü inceleyen bu risâleden şu sonuçlar çıkarılabilir. Cristofher Columbus’un Amerika’yı keşfetmesinden sonra Avrupa’ya ulaşan tütün buradan İslâm coğrafyasına yayılmıştır. Osmanlı devletinde ilk olarak 1. Ahmet döneminde yürürlüğe giren tütün yasağı IV. Murat döneminde tüm bölgelerde uygulanmıştır. Hz. Peygamber ve müctehid imamlar döneminde piyasada tütün bitkisinin bulunmaması sebebiyle konu hakkında açık bir nassın olmaması tütün içmenin hükmü hakkında farklı görüşleri meydana getirmiştir. Buradan hareketle bazı âlimler bunu içmenin câiz olduğunu söylerken diğer bazıları da onun mekruh ya da haram olduğunu söylemişlerdir. İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu tütün içmenin haram olduğunu bildirmişlerdir. Aydınî de bu görüşü savunan âlimlerdendir. Tütün içmek câiz olmadığı gibi onun satışı da câiz değildir.

¹⁸⁹ Aşık kemiği, dört ayaklı memelilerin arka ayaklarının diz kısmında, insanların ise ayak bileğinde bulunan bir kemiktir. Çift toynaklılardan koyun, keçi ve geyik gibi hayvanların aşık kemiği, altı yüzlü, köşeli, küçük ve çok düzgün biçimlidir. Aşık kemiği avuç içinde veya parmaklar arasında tutmaya ve fırlatmaya da son derece uygundur. Tüm bu özellikleri ve ayrıca, nispeten kolay ulaşılabilir olması nedeniyle, çeşitli oyunlarda, çoğunlukla zar gibi bir işlevde olmak üzere, çok sık kullanılmıştır. Arkeolojik kalıntılardan, görsel sanat eserlerinden ve yazılı kaynaklardan bilinebildiği kadarıyla, aşık kemiği ile oynanan oyunların tarihi çok eskilere gitmektedir. Bu oyunlara, ufak tefek farklılıklarla dünyanın hemen her yerinde, her kültürde de rastlanır. Bkz, Heval Bozbay, *Folklor/Edebiyat, Dergisi*, C. 19, S. 73 (2013): 1.

¹⁹⁰ Hayrettin Karaman, vd, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, C. 5 Gaşiye, 88/7.

Tütünün telef edilmesi durumunda tazmin yükümlülüğü bulunmamaktadır. Çünkü ondan hiçbir şekilde faydalanılması mümkün değildir.

Tütün şaraptan daha zararlı ve daha kötüdür. Zira şaraptan bazı durumlarda faydalanılması mümkündür. Nitekim şarap sirkeye dönüştüğünde kullanımı helal olur. Yine susuzluktan ölmenin söz konusu olduğu yerde şarabın zaruretten dolayı içilmesi câizdir. Tütün ise ne tahavvül etmek suretiyle helal olur ne de ölüm tehlikesi durumunda içilebilir.

Müellif tütünün haram olduğunu söylerken günümüzde tıbbın tespit ettiği zararlarından bahsetmez. O, bu maddelere değinmemiş olması muhtemelen o devirde sigaranın zararlarını tespit edebilecek materyallerin bulunmamasından kaynaklandığı düşünülebilir. Ancak günümüzde yapılan bilimsel çalışmalar neticesinde tütünün sağlığa büyük zararları olduğu görülür. Bu zararları göz önünde bulunduran muasır âlimler tütün ve benzeri şeyleri içmenin kesin haram olduğunu beyan etmişlerdir.¹⁹¹

3.5. Risâletü'd-Dehâkine (رسالة الدهاقنة)

Dehâkine “دهاقن” dihkân sözcüğünün çoğuludur. Lügate; zorba, güçlü, servet sahibi, zeki, soylu ve siyasi lider mânalarına gelir.¹⁹² Kökeni Farsça olan dehâkine eski İran ve Sasâniler döneminde soylular sınıfına verilen isimdir. Bunlar “Dihkân” ismiyle şöhrat olmuştur. Kralları tarafından onlara köyleri ve kasabaları yönetme ve vergi toplama görevi verilmiş, topladıkları vergileri belirli bir miktarını alarak hatırı sayılır zenginliğe ulaşmışlardır. Bunlar İslâm’ın hakimiyeti altına girdiklerinde aynı göreve devam ettiler. Buldukları bölge amirlerine topladıkları vergileri teslim ederlerdi. İlerleyen dönemlerde Osmanlı da iş adamlarına “Dehâkine” isminin kullanıldığı görülür. Ancak 17. Yüzyılın sonu ve 18. Yüzyılın başlarında bunları siyasi boşluklardan faydalandığı ve arkalarına rüşvetle bağladıkları birtakım kâdıların fetvâsıyla piyasayı tekellerinde

¹⁹¹ Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletühü*, C.7, 5508. Ahmed b. Atîk, *el-Ahkâmü'l-Fıkhîyye el-Müteallika bi't-Tedhîn*, 57.

¹⁹² Ahmed Muhtar A. Hamîd Ömer, *Mû'cemü'l-Lugati'l-Arabîyyeti'l-Muâsıra*, C. 1 (Kahire: Âlemi'l-Kütüb, 2008), 1/777.

tutmaya ve halka zorbalık yaparak fiyatları istedikleri gibi yükseltip indirmeye başladıkları görülür.¹⁹³

Materyalist düşünce tarih boyunca varlığını korumuştur. İnsanların dünya malına düşkünlüğü onları maddenin kölesi haline getirmiş boyunlarına görünmez madde perestlik bukağını takmıştır. Dünyanın kulu kölesi olan bu insanlar diğer insanları da kendilerine köle etmek istemişler bu uğurda ellerinden geleni ardına koymadan her türlü şer ve fesada müracaat etmişler ve sonunda hakimleri bile emellerine alet ederek birer zulüm makinasına dönmüşlerdir. Âlim Muhammed b. Hamza bu risâlesinde madde perest zorba tüccarları konu edinerek onları ve onlara yardımcı olanların ne kötü bir halde olduğunu ve bunlar ile ilgili olarak İslâm hukukunun yaklaşımını şu ifadelerle satırlara dökmüştür.

Bazı zalim tüccarlar kendilerine ait olan özellikle et gibi birtakım ticaret mallarını pazarda satmak isterken, bazı kötü kâdıllardan kendi mallarının benzerlerinin pazarda satılmasını engellemeleri ve mallarına olan rağbeti artırmak için yardım istemektedirler. Bunun zulüm ve çirkin bir sapkınlık olduğu gayet açıktır. Bu işin mahzâ zulüm olduğu şuradan bellidir. Bu kâdı herhangi meşru bir sebep olmadan halkın malında hacir uygulamakla, onlara zarar vermekte ve Allah'ın kendilerine vermiş olduğu malda tasarruf etme serbestisini ellerinden almaktadır. Zira Tirmizî'nin, Hz. Ebu Bekir'den merfu olarak rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber şu şekilde buyurmuştur: “*Bir Mümine zarar veren veya ona tuzak kuran lanet olunmuştur.*”¹⁹⁴Yine mümine zulüm etmek yasaklandığı gibi bu zulme yardımcı olmakta yasaklanmıştır. Nitekim bununla ilgili olarak Kur'an'da “*Günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın buyurulmuştur.*”¹⁹⁵ Ayrıca ma'siyeti bizzat işlemek ve ona aracılık etmenin, günah ve azap kazanma hususunda aynı değerlendirilmesi ile alakalı birçok hadisi şerif bulunmaktadır. Dolayısıyla

¹⁹³ Faruk Sümer, “Dihkân”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/289. Bknz, (معنى الدهاقنة) <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar>. [12.02.2024]

¹⁹⁴ Tirmizî, “Hiyâne ve Ğiş” 1941. (1208)

¹⁹⁵ Söz konusu ayetin meâli şöyledir. “Sakın kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme” Hayrettin Karaman, vd, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîri*. el-Mâide, 5/2.

bu zalim tüccarların mallarını satın almak onların zulmüne yardım etmek ve maksatlarını gerçekleştirmek demektir. Bu yüzden onların mallarını satın alan kişiler bu zalimlerin hak etmiş oldukları günah ve azaba ortak olurlar.

Keşşaf sahibi gibi bazı müfessirler kafirlere varlıklı refah içindeki yaşamlarına göz dikmemesini uyararak ayeti kerîmeyi şöyle tefsir etmişlerdir; “takva ehli olan alimler zalimlerin evlerine ve fâsıkların giyecek, binecek vb. eşyalarına özenerek bakılmaması noktasında çok kararlı davranmışlardır. Çünkü bu kişiler söz konusu eşyaları gösteriş yapmak için almaktadırlar. Bunların mallarına bakmakta aynen bu adamlar için savaşanlar gibi bunların maksatlarını yerine getirmek demektir.”¹⁹⁶

Müellif, dehâkine (Zorba Tüccarlar) ile ilgili bazı malumatlar sunduktan sonra onlara aracı olan hakimlerin yaptığı işin ne kadar kötü ve iğrenç olduğunu kıyaslamak amacıyla İslâm hukukunda çirkin kabul edilip yasaklanan dört meseleyi örnek olarak getirir.

a) Birinci mesele

Câmiu's-Sağir şerhinde Ahmed b. Muhammed el-Metbûlî (ö. 1003/1594) “*kıyamet günü insanların en şiddetli azaba uğrayanları yaratma hususunda Allah'a benzemek isteyenlerdir*”¹⁹⁷ hadisi ile alakalı şu ifadeleri kullanır. “Canlı bir şey suretinde yapılmış bir tatlıyı satın alan kimse, onu tasvir eden kişiye yardım etmiş olur bununla beraber ona vadeliden azaba da ortak olur. Hatta satın almayı yapmış şeyi şaşkınlıkla izleyen kişide böyledir.”¹⁹⁸

b) İkinci mesele

Bizim alimlerimiz şöyle demişlerdir; satış yapmak için yola oturan kişiden ancak yol geniş ve onun oturması insanların geçişine engel olmuyorsa alışveriş yapmak caizdir. Yoksa bu kişiden alışveriş yapmak caiz olmaz.

¹⁹⁶ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3 (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî,1986), 98.

¹⁹⁷ Buhârî, “Libâs”, 168. Müslim, “İman”, 158.

¹⁹⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. 7, 257. İbn Hamza el-Aydî, *Mecmûatü Resâilî Âlim Muhammed b. Hamza fî'l-Fıkhî'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 488.

c) Üçüncü mesele

Âlimler hadım kişileri hizmet işlerinde çalıştırmayı yasaklamışlardır. Bunun sebebi de bunları çalıştırmak, haram kılınmış olan müsl¹⁹⁹ ile aynı şey olan hadım etmeyi teşvik etmektedir. Eğer insanlar hadımları çalıştırmazlarsa hadım etme işi de ortadan kalkmış olur.

d) Dördüncü Mesele

Alimler kadınlardan ziyade erkeklere ilgi duyan tertemiz olan hanımlarını bırakıp pislik içinde erkeklere yakınlaşan kişilere, köse kölelerin satılmasını haram olduğunu söylemişlerdir. Allah onlara lanet etsin, bağışlamasın ve iki dünyada onları rezil etsin. Allah tabiatı ve mizacı bozan acı suyu tatlı suya tercih edenlere rahmet etmesin. Onların hali tıpkı burnuyla kötü şeyler arayıp bu kötü şeylerin kokusu ona güzel gelen, sonra gül kokusundan tiksiniş kokusunu beğenmeyen pislik böceğine benzemektedir.

Alim Muhammed söz konusu dört meseleyi zikrettikten sonra zorba tüccarlara alet olan kâdılar şu sözlerle eleştirmektedir. Şimdi bu bahsettiğimiz kötü kâdıların her zaman, pazarda insanların mallarını fiyatlandırmaları ve Allah tarafından geçim vesilesi olarak yaratılan mallarına tahakküm etmeleri, yukarıda anlatılan meselelerden katı katına daha kötüdür.

Müellif zorba tüccarlar ve onlara çanak tutan kâdılar ile ilgili açıklamaları yaptıktan sonra İslâm hukukunda tes'ir (narh)²⁰⁰ “fiyat belirlemenin” hükmünü şöyle açıklar:

Tirmizî, İbni Mâce ve ed-Dârimî Hz. Enes'ten şu hadisi nakletmişlerdir; “Hz. Peygamber döneminde piyasa yükseldi. İnsanlar Hz. Peygamber'e gelerek, Ya Muhammed (s.a.v.) fiyatları sen belirlesen nasıl olur? dediler. Hz. Peygamber ise ‘Fiyatları

¹⁹⁹ Savaşta öldürülenlerin el, ayak, burun vb. uzuvlarının kesilmek suretiyle işkenceye uğratılmasıdır.

²⁰⁰ Narh: Kelimenin aslı Farsça nirh (kıymet, fiyat) olup halk ağzında nark şeklinde de kullanılır. Arapça'da piyasa rayicine si'r, bunun takdiri ve tahdidine tes'ir denir. Açık kamu yararı gereği, temel ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarına onları oluşturan etkenlere dokunulmadan doğrudan müdahale edilerek belirli sınırları aşmasının önlenmesi maksadıyla resmî tavan fiyat belirlenmesine dar anlamda narh denir. Kallek, “Narh”, *DİA* C. 32, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 390-391.

belirleyen, piyasayı daraltıp genişleten, rızık veren sadece Allah'tır. Ben sizden herhangi birinin malına ve canına yapmış olduğum bir haksızlık sebebiyle o kimsenin hakkını benden ister olduğu halde, Rabbime kavuşmak istemem' buyurdu.”²⁰¹

Kâdı Beyzâvî (ö. 685/1286) *Mesâbîhu's-Sünne* şerhinde şöyle izahatta bulunur: “Fiyat denilen şey bir malın pazarda yaygın olarak satıldığı değerdir. Fiyatlandırma ise o değeri belli bir rakam olarak belirlemektir. Hz. Peygamberin “umarım” ve “rabbime kavuşmayı istemem” şeklinde ifadeleri, fiyatlandırmanın sonucunda insanların malları ile alakalı onlara zulmetme olabileceği korkusudur. Zira fiyatlandırma insanların mallarında onların izni olmadan tasarruf etmek demektir. Dolayısıyla bu da zulüm demektir.²⁰²Fiyatlandırmanın bir diğer zararı da fiyatı belirlenen mala talebi artırmak, mal sahiplerinin de satışa koymalarından kaçınmalarını sağlamaktır. Bu durum zamanla o malın piyasada azalması sonucunu doğurur. İbn Mâce ve Ziya el-Makdisî (ö. 643/1245) Ebu Said el-Hudri'den şu hadisi nakletmişlerdir; “Alışveriş ancak karşılıklı rızayla olur”.²⁰³ Bu hadisin sebebi vürudu *Câmiu's-Sağîr* şerhi *el-Kevkebü'l-Münîr'de*²⁰⁴ şöyle geçmektedir; Yahudi'nin biri Hz. Peygamber döneminde piyasaya otuz yük, arpa ve hurma sürdü. Hz. Peygamberin “müd” ölçüsü ile bir müddü bir dirhem olarak belirledi. O vakit insanların yiyecek yemekleri yoktu ve şiddetli bir açlık ortaya çıktı. İnsanlar Hz. Peygambere gelip bu durumdan şikayetçi oldular. Hz. Peygamber ise onlara şöyle buyurdu; “Ben kimsenin malını hiç kimseye rızası olmadan vermiş olmadan Allah'a ulaşacağım. Alışveriş ancak karşılıklı rızayla olur”.²⁰⁵

²⁰¹ İbn Mâce, “Ticârât”, 741, (2200). Tirmizî, “Büyû”,1314. Dârimî, “Büyû”, 3/1658.

²⁰² el-Beyzâvî, *Tuhfetü'l-Ebrâr Şerhu Mesâbîhi's-Sünne*, C. 2, 263.

²⁰³ İbn Mâce, “Ticârât”, 741. Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-Ahkâm 'ani'l-Mustafâ aleyhi Efdalü's-Salâti ve's-Selâm*. 4/4777. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *es-Suyûtî, el-Câmiu's-Sağîr*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2003), 4088.

²⁰⁴ İbn Hamza el-Aydî, *Mecmûatü Resâilî Âlim Muhammed b. Hamza fî'l-Fikhi'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 493.

²⁰⁵ Tirmizî, “Büyû” 597. el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-Ahkâm 'ani'l-Mustafâ aleyhi Efdalü's-Salâti ve's-Selâm*. 4/4778.

Âlim Muhammed'in açıklamalarından İslâm hukukunda tes'ir "narh" (fiyat belirlemenin) caiz olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak o bu bilgileri aktardıktan sonra bu hükmün mutlak olmadığını zira zorba tüccarların piyasayı daraltıp insanları zora soktukları zamanda fiyat belirlemenin caiz olduğunu şu şekilde izah eder.

"Alimlerimiz şöyle dediler; Devlet başkanı normal şartlarda hiçbir şekilde piyasadaki malların fiyatını belirleyemez. Ancak kıtlık döneminde gıda tüccarları insanların üzerinde tahakküm kurmaya kalkıp en az iki katı fahiş fiyatla gıda satarlarsa, bilir kişilerle istişare yapıp insanlar zarar görmesinler diye fiyat belirleme yapabilir.

Hidâye'de şu ifadeler vardır; "Devlet başkanı piyasa fiyatını belirleyemez. Zira Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur; "*Fiyatları belirlemeyin nitekim fiyatları belirleyen, piyasayı daraltıp genişleten ve rızık veren sadece Allah'tır*".²⁰⁶ Ayrıca semen alışveriş yapanın hakkıdır. Belirlemekte onun hakkıdır. Devlet başkanı onun hakkına tecavüz edemez. Ama burada eğer toplumu ilgilendiren bir durum varsa ayrı. Şöyle ki bu durum mahkemeye giderse, kadı karaborsacılık yapan kişinin kendi ve ailesinin ihtiyacı dışında olan malları sattırır ve onu karaborsacılık yapmaktan meneder. Eğer bir daha karaborsacılık yaparsa o zaman onu hapseder ve kendi takdirine göre insanlardan zararını defetmek için ona ceza verir. Gıda tüccarları insanların üzerinde tahakküm kurup fahiş fiyata satış yaparlarsa bu durumda devlet başkanı bilirkişilerle istişare yapıp fiyat belirleme yapabilir".²⁰⁷

es-Siracü'l-Vehhac'ta şu ifadeler zikredilmektedir; bütün toplumla alakalı bir zarar olmasının dışında, devlet başkanının piyasa fiyatı belirlemesi caiz değildir. Bir şehir ahalisi zarara uğrayacak olup gıdaya muhtaç olurlarsa, tüccarlar elliye sattıkları malı yüze satarak fahiş fiyat uygularlarsa ve devlet başkanı da fiyatları sabitlemekten başka bir çare bulamayacak olursa bu durumda bilirkişilerle istişare edip fiyat belirleme işlemine gidilebilir.²⁰⁸

²⁰⁶ İbn Mâce, "Ticârât", 741. Tirmizî, "Büyü" 597.

²⁰⁷ el-Mergînânî, *el-Hidâye*, C. 4, 377.

²⁰⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C.7, 257. İbn Hamza el-Aydî, *Mecmûatü Resâilî Âlim Muhammed b. Hamza fî'l-Fıkhi'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 493.

ez-Zeylaî (ö. 762/1360) şöyle der; “Tüccarlar iki katı fahiş fiyata satıp, devlet başkanı da toplumun hakkını koruyamayacak olması dışında, fiyat belirlemek caiz değildir”.²⁰⁹

Hulasa ve Bezzâziye’de şu ifadeler vardır; devlet başkanı fiyat sabitlemesi yapamaz. Ancak tüccarlar ürünlerini fahiş fiyatla satacak olurlarsa onları engelleyebilir”. Yine bu iki kitapta şu ifadeler bulunmaktadır; “Hâkim kasap veya fırına bir men’ni (ölçü birimi) bir dirheme sat dedikten sonra fırıncı ve kasap bu fiyata satmazlarsa hâkim tarafından cezalandırılacaklarından korkarlarsa, bunlardan alışveriş yapmak caiz olmaz, zira bu satış mükrehin satışı olur”.²¹⁰

Müellif, muteber Hanefî kaynaklarından fiyat belirlemenin caiz olduğu yerleri naklettikten sonra epeyce ağır sitemde bulunur ve şu ifadelerle risâlesine son verir.

Bu anlatılanlardan ortaya çıkan şudur; fiyat belirleme sadece gıda maddelerinde ve fahiş fiyatla satış olduğu zamanlarda yapılabilir. Bunun dışında olmaz. Bu hain, azgın kâdıların yaptıkları şey ise memleket soyuculuğudur. Yeryüzünde fesat çıkarmak için çalışmaktır. İşte bu azgın kâdıların yapmış oldukları, çarşıda fiyat belirleme, insanlara tahakküm kurup istedikleri zaman fiyat yükseltip düşürme ve bunun sebebiyle Müslümanların ellerindeki mallara tevessül etmeleri, doğru yoldan ve nebevî metottan çıkmaktır. Allah onları iki paralık etsin, kahretsin, şerlerini uzaklaştırsın ve insanları onların sıkıntılarından rahatlatсын. Kıyamet gününde bütün insanlar içinde onları rezil etsin. Bu risâle 1114 h. (M. 1702) Ramazan ayında tamamlanmıştır.

3.5.1. Değerlendirme

Zorba tüccarların piyasayı daraltmak suretiyle insanları zor duruma düşürmeleri ve bu zorluktan faydalanmalarının İslâm hukuku açısından değerlendirildiği bu risâle incelendiğinde şu sonuçları elde etmek mümkündür.

²⁰⁹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed *ez-Zeylaî*, C. 6 (Kahire: el-Mektebetü'l-Kübrâ el-Emîriye, 1314), 28.

²¹⁰ İftiharüddin Tahir b. Ahmed b. Abdürreşid el-Buhari, *Hulasatü'l-Fetâvâ*, 422. Kütüphane Koleksiyon Adı Râşid Efendi. Koleksiyon Sayfası 353. Bknz. Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî *en-Nevâzil (el-Fetâvâ)*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 290.

Zorba tüccarların ellerinde olan birtakım ticaret mallarını pazarda satmak isterken kötü niyetli hâkimlerin bu çeşit malların benzerlerinin pazarda satılmasını menetmeleri büyük bir zulüm ve sapkınlıktır.

Hakimlerin gayri meşru olarak insanlara hacir koymaları insanların mallarında tasarruf etme yetkilerini ellerinden almaktır.

Fiyatları belirleyen, piyasayı daraltıp genişleten rızık veren Allah'tır. Dolayısıyla piyasada fiyat sabitleme (tes'ir) işleminin yapılması prensipte caiz değildir.

Kıtlık veya afet gibi olağanüstü durumlarda zorba tüccarlar insanların bu zor durumdan faydalanarak fiyat artırımına gitmeleri halinde devlet başkanı bilir kişilerle istişare yaparak fiyatları sabitleyebilir.

Hâkimler karaborsacılık yapan kişilerin kendileri ve ailelerinin ihtiyaçları dışında ki malları sattırıp onları karaborsacılık yapmaktan men edebilirler. Bu suçu tekrar işlemleri halinde onları hapsedirebilirler.

Âlim Muhammed b. Hamza'nın çok sert biçimde eleştirdiği zalim tüccarlar ve onlara yataklık edenlerin günümüzde hala var olduğunu görmekteyiz. Zira pandemi sürecinden sonra tüm dünyada bu tür kötü emelli fırsatçıların varlığı herkes tarafından müşahade edilmektedir. Buradan hareketle bu risâlenin günümüze ne denli ışık tuttuğu ortadadır. Bu bağlamda devletler topluma zarar veren bu zorbaları tespit edip onlara gereken cezaları vermeleri hem hukuki hem de insani yönden büyük önem arz etmektedir.

3.6. Risâle fî intikâli'l-Hukûkki ile'l-Vereseti (رسالة في انتقال الحقوق الي الورثة)

İnsanoğlu yaşadığı sosyal hayatta birçok iş ile uğraşır. Bu işlerden biride hayatının idâmesi için çalışıp kazanma çabasıdır. O bu işi yerine getirirken birçok hakka muhatap olur. Dolayısıyla yaptığı muamelelerde lehine veya aleyhine birçok mali hak sabit olur. Âlim Muhammed b. Hamza bu risâlesinde kişinin lehine sabit olan mali hakları iki yönüyle inceler. Bunlardan birincisi hak sahibinin vefat etmesi durumunda bu hakkın kime ait olacağı, ikincisi ise bu haklarının ahirete intikalinin mümkün olması hakkındadır. Bu bağlamda müellif, lehine mali hak sabit olan kişinin ölümünden sonra bu hakların mûris ya da varislere intikali hakkında şu açıklamalarda bulunur:

“Âlimler, borçlu ya da onun varisleri tarafından ödenmeyen alacak haklarının ahirette ilk alacaklıya mı yoksa onun varislerine mi ait olduğu konusunda ihtilaf ettiler. Nitekim el-Bezzâzî *el-Fetâvâ* adlı eserinde bununla ilgili olarak şu ifadeleri kullanır: Alacaklı kişi borçludan alacağını istediği halde borçlu ödeme yükümlülüğünü yerine getirmeyip alacaklıya haksızlık etmiş olsa, âlimlerin çoğuna göre bu hak varislere intikal eder. Zira borç sebebiyle oluşan haklar varislere intikal eder. Eğer alacaklı ölmeden önce alacağını borçluya hibe edecek olursa bu hibenin sevabını elde etmiş olur. Nitekim Allah (c.c) “*Şu da var ki, eğer bilerseniz affetmeniz sizin için daha hayırlı olanıdır*”.²¹¹ buyurmuştur. Bu hibenin sevabı varise intikal etmeyeceğine göre ahiretteki hakkı da intikal etmez.²¹²

Yine konu ile alakalı olarak *Nevâzil*'de şu ifadeler geçmektedir: “Alacaklı ölüp borçlu borcunu inkâr edecek olsa, ahirette bu hakkı asıl alacaklı alır. Varislerin burada (âhirette) herhangi bir hakkı söz konusu değildir. Eğer varisler borcu borçlunun varislerinden tahsil etseler bu durum caiz olduğu gibi borçlunun zimmeti de bu borçtan kurtulmuş olur.”²¹³ Âlim Muhammed b. Hamza *Nevâzil*'den yaptığı nakilden sonra verilen malumatın hem dirayet hem de rivayet açısından gayet tutarlı olduğunu şu ifadelerle açıklar:

Dirayet açısından

Allah kendisini korusun zayıf olan kul (yazar kendisinden bahsediyor) şöyle der: Zan ediyorum ki *Nevâzil*'deki ifadeler gerek dirayet açısından gerekse rivayet açısından doğrudur. Zira bizim gördüğümüz kaynakta *Usûlü'l-Pezdevî*,²¹⁴ *el-Muğnî*,²¹⁵ ve *el-*

²¹¹ Hayrettin Karaman, vd, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîri*. C. 1 Bakara, 2/280.

²¹² el-Bezzâzî, *el-Fetâvâ'l-Bezzâzîyye*, C. 2, 479.

²¹³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C.7, 257. İbn Hamza el-Aydîni, *Mecmûatü Resâilü Âlim Muhammed b. Hamza fi'l-Fıkhî'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 439.

²¹⁴ Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed el-Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî (Kenzü'l-Vusûl ila Marifeti'l-Usûl)*, (Karaçi: Mîr Muhammed Kütüphanes Merkez İlim ve Âdâb), 336.

²¹⁵ Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî, *el-Muğnî fi Usûli'l-fıkh*, (Mekke: Dâru İhyai'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1403), 383.

*Menâr*²¹⁶ gibi kitaplardan mesele ile alakalı farklı görüşler alınmıştır. Yine bu konu ile ilgili olarak Allâme Teftazânî (ö. 792/1390) *et-Telvîh* adlı eserinde şu bilgileri sunar: “kişinin lehine veya aleyhine olan mali haklar, kötü muameleler ve hâkim kararı ile verilen cezalar gibi ahirete taalluk eden tüm haklar ahirette helalleşene kadar kalıcıdır.”²¹⁷

Müellif, *Nevâzil’de* verilen malumatın dirayet yönünü açıklarken Kâânî ve Molla Hüsrev’den bazı nakiller yaparak ahiret hükümlerine şöyle vurgu yapar:

Kââni *el-Muğni* şerhinde ahiret hükümlerini dört kısımda izah eder. Bunlardan

Birincisi; başka birisinin kişiye malı, nefsi veya namusu sebebiyle haksızlık etmesinden doğan haklar

İkincisi; kişinin başkasına zulmetmesi sebebiyle doğan haklar. Bu haklar dünyaya taalluk eden hükümlerden olup ahiret hükümlerinin sebebidir.

Üçüncüsü; iman, itaat ve iyi işler yapma sebebiyle karşılaştığı sevap ve saygınlık

Dördüncüsü; çirkin işler ve günahlar sebebiyle karşılaşılan azap ve serzenişe uğrama durumudur.”²¹⁸

Molla Hüsrev ahiret hükümleri ile ilgili olarak *Mirkât* şerhinde şunları söyler; ölümle alakalı olan uhrevi meseleler dört kısımda açıklar bunlardan:

Birincisi; başkasının kişiye malı, canı ve namusu hususunda yapmış olduğu haksızlık sebebiyle ortaya çıkan hak.

İkincisi; kişinin başkasına yapmış olduğu haksızlık sebebiyle ortaya çıkan hak.

Üçüncüsü; İtaat ve iman sebebiyle edinilen sevap ve saygınlık.

²¹⁶ Zeynüddîn Abdürrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed ez-Zeyn b. el-İzz b. el-Aynî, *Şerhu Metni’l-Menâr*, 2 bs. (İstanbul: Dâr el-Beyrûtî: 2021), 393.

²¹⁷ et-Teftâzânî *et-Telvîh ilâ Keşfi Hakâiki’t-Tenkîh*, C. 2 (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1987), 353.

²¹⁸ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. İshâk b. Ahmed el-Gaznevî, el-Kaânî, *Şerhu’l-Muğni fi Usûli’l-fikh*, Koleksiyon, 7172, Mektebetü Melik Suud (Melik Suud Kütüphanesi el yazma Eserler), 302.

Dördüncüsü; Çirkin işler ve günahlar sebebiyle karşılaşılan azap ve serzenişe uğrama.²¹⁹

Görüldüğü üzere ahirete taalluk eden birçok hak bulunmaktadır. Ancak burada kişinin ölümünden sonra hayat bağı kesileceğinden teklif yükümlülüğü ortadan kalkar bu yüzden mâlî veya manevi haklara muhatap olması düşünülemez. Bu durumda ölen kişi nasıl olurda dünyada cari olan haklara ahirette muhatap olur? sorusu gündeme gelmektedir. Aydınî Kaânî ve Molla Hüsrevden naklettiği ahiret hükümlerini açıkladıktan sonra bu soruya şöyle cevap verir.

Bu hükümlerin tamamında ölüm hayat gibi değerlendirilir. Zira kabir ölü açısından ahiret hükümleriyle alakalıdır. Bu durum aynen anne karnındaki nutfe ve beşikteki bebeğin dünyevi hükümlerle bağlantısı gibidir. Zira ölü kabre diriltmek ve yok olduktan sonra yeni bir hayat için konulmuştur. Dolayısıyla ölü burada ahirete taalluk eden ahkâm hususunda diri muamelesi görür. Cenin’de aynen bunun gibi, vakıf ve vasiyet gibi dünyevi meselelerde diri muamelesi görür.

Rivayet açısından

*en-Nevâzil’deki mevzu’un rivayeten doğru olması ise şundan dolayıdır; Ebu Hureyre Hz. Peygamberden şöyle rivayet etmiştir; “Kimin üzerinde din kardeşinin ırzı, namusu veya malıyla ilgili bir zulüm varsa altın ve gümüşün bulunmayacağı kıyamet günü gelmeden önce o kimseyle helalleşsin. Yoksa kendisinin sâlih amelleri varsa, yaptığı zulüm miktarınca sevaplarından alınır, (hak sahibine verilir.) Şâyet iyilikleri yoksa, kendisine zulüm yaptığı kardeşinin günahlarından alınarak onun üzerine yükletilir”.*²²⁰ Yine Ebu Hureyre Hz. Peygamberden şu rivayette bulunmuştur; “Resülüllah (s.a.v.) müflis kimdir, biliyor musunuz? diye sordu. Ashâb: cevaben; müflis, parasını ve malını yitiren kimsedir, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) hakikat şu ki ümmetimin müflisi, kıyamet her türlü sâlih amel sevabıyla gelip, fakat şuna sövüp, buna zina isnat ve iftirası yapıp, şunun malını yiyip, bunun kanını döküp, şunu dövüp, bu sebeple

²¹⁹ Molla Hüsrev, *Mirâtü’l-Usûl fî Şerhi Mirkati’l-Vusûl*, (İstanbul: Furkan Kitabevi, T.y), 626.

²²⁰ Buhari, “Mezâlim”, 129 .

işlediği iyiliklerinin sevabı şuna buna verilen ve üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları biterse, hak sahiplerinin günahları kendisine yükletilip sonra da cehenneme atılan kimsedir” buyurdular.²²¹

Alacaklı kişi öldükten sonra tüm mal varlığı ile beraber alacak hakları da varislerine intikal eder. Bu durum alacak haklarının ahirette tamamen varislere geçmesini gerektirdiği halde litaratürde bu hakkın ilk alacaklıya (mûrise) ait olduğu zikredilmektedir. Müellif bu hükmün gerekçelerini şöyle izah eder:

“Temel fıkıh kitaplarında geçtiği üzere mirasın mirasçıya intikalinin sebebi ölünün bu mala ihtiyacının olmaması sebebiyle onun yerine geçmesi hasebiyledir. Yine fıkıh kitaplarında var olduğu üzere asıl varsa onun yerine geçenin hükmü batıl olur. Şöyle ki Allah bu ölüyü bu dünyada diriltecek olsa mirasçısının elinde bulunan mallarını geri alır. Aynı şekilde Allah bunları ahirette diriltecek olursa mirasçısından önce, var olan haklarını almaya daha layık olan kendisidir. Bu mevzular Hidâye şerhlerinde, *Kâfi*’de ve *Zeylaide* bu şekilde geçmektedir.²²²

Müellif konu hakkında yaptığı nakillerden sonra mali hakların ahirete intikal etmesinin imkân dâhilinde olduğunu açıklayarak risâlesini şu ifadelerle sona erdirir:

“Bu anlatılanlardan şu anlaşılmıştır; mali haklar ahirette kesinlikle düşmemektedir. Bu hakları, ya hak sahibinin kendisi veya varisi bir şekilde alacaktır. İnsanlara zulüm ve fesâdıyla musallat olan kişilerin söyledikleri şu sözlere kulak verme; “Mali haklar varise ondan diğer varise ondan diğer varise ta ki beytü’l-mâla geçene kadar intikal eder, sonra da düşer. Dolayısıyla ahirette talep edilmez.” Zira bu görüş, doğru yoldan sapmadır. Aslında zındıklık, dinsizlik, dinden çıkma ve Müslümanların icmâna karşı gelmektir. Yüce Allah seçtiği Peygamberi hürmetine bizleri sapmaktan ve saptırmaktan korusun. Sevdiği ve razı olduğu yola yönlendirsin.

Aydınî risâlesini bitirirken tarih beyan etmeden “temme temme temme” diyerek nihayete erdirmiştir.

²²¹ Buharî, “Rikâk”, 111.

²²² ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-Hakâyik Şerhu Kenzi'd-Dekâyik*, C. 1, 41. Hüsâmüddîn Hüseyin b. Ali b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî, *el-Kâfi Şerhu'l-Pezdevî*, C. 5 (Suudî Arabistan: Mektebetü'r-Rüşd, 2001), 298. Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *el-Înâye Şerhü'l-Hidâye*, C. 1 (Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1970), 129.

3.6.1. Değerlendirme

Âlim Muhammed b. Hamza'nın alacak hakları ile ilgili kaleme aldığı bu risâle incelendiğinde şu sonuçlar elde edilir:

Alacak hakları mûrisin ölümü ile varislere intikal eder. Artık bu hakların sahibi varislerdir. Dolayısıyla onlar bu hakları borçludan tahsil edebilecekleri gibi onu ibrâ etme hakkına da sahiptirler. Alacakların tahsil veya ibra edilmelerinden sonra borçlunun zimmeti bu haklardan temizlendiği gibi mûris ve varislerin alacak hakkı bitmiş olur.

Borçlunun borcunu mûris ya da vâislere ödememesi durumunda alacak hakkı ahirete intikal eder. Ahirette bu hakları tahsil etme yetkisi mûrise aittir. Varislerin bu haklara sahip olması söz konusu değildir.

Kişinin ölümü ile hayat bağının kesilip teklif yükümlülüğünün düşmesi ahirette hak sahibi olmasına engel teşkil etmez. Nitekim anne karnındaki cenin için teklif söz konusu olmadığı halde miras, vasiyet ve hibe yolu ile meydana gelen birçok hakka sahip olabilmektedir.²²³

Alacak haklarının mûristen varislere intikal etmesi dünyevî bir hükümdür. Bu hakların dünyevî olarak varislere intikal etmesi uhrevî olarak ta intikal etmesini gerektirmez. Nitekim usulü fıkıh kitaplarında zikredilen malumata göre asıl varsa onun yerine geçen (halefin) hükmü batıl olur. Dolayısıyla ahirette asıl alacaklı bulunduğundan bu alacak hakları asıl sahibine rucû eder.²²⁴

Mâlî hakların ahirette düşmesi düşünülemez. Bu haklar hak sahibi tarafından tahsil edilecektir. Nitekim bazılarının “mâlî hakların varislerden diğer varislere ve nihayetinde beytülmale geçmesi ile yok olacağını dolayısıyla ahirete intikal etmeyeceğini” söylemek fâsik bir zümrenin uydurmasıdır. Bu görüşü savunmak hak yoldan sapmanın yanında âlimlerin icmâ'ına karşı gelmektir.

²²³ Ahmet Yaman ve Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 15 bs. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 228.

²²⁴ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym el-Mısırî, *el-Eşbâh ve 'n-Nezâ'ir*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1999), 301. es-Siğnâkî, *el-Kâfi: Şerhu'l-Pezdevî*, C. 5, 298.

3.7. Risâle fî'l-Veşmi (رسالة في الوشم)

“Veşm Türkçe ifadeyle “dövme” iğne veya çuvaldız ile deriye, bitişik şekilde, küçük delikler açmak ve bu deliklere is, sürme, mürekkep, kına, çivit gibi boyalı maddeler doldurmak suretiyle yapılan yazı veya resimden ibarettir.”²²⁵ Dövmenin insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi vardır. Başta Mısır, Yunanistan, Anadolu, Amerika, Mezopotamya, Kuzey ve Orta Avrupa, Güneydoğu Asya, Okyanusya ve Japonya olmak üzere dünyanın hemen her coğrafyasında ve kültüründe farklı şekillerde de olsa binlerce yıldır var olan bir gelenektir.

3.7.1. Dövme Çeşitleri

Dövmenin ilkel ve modern olmak üzere iki çeşidi vardır.

a) İlkel dövme

Bu genellikle deride yan yana küçük delikler açılarak içlerinin is, sürme, mürekkep, kına, çivit gibi renkli maddelerle doldurulmasıyla yapılır. Ayrıca bıçak veya çivi ile derin kesikler yapılarak veya süs yapılacak uzuvlara yakıcı maddeler sürülerek yakılarak yapılanlar da vardır.

b) Modern dövme:

Hususi olarak üretilmiş elektronik dövme kalemleri kullanmakta ve dövme yaptırmanın acı hissetmemesi için de cildine bölgesel uyuşturma yapılmaktadır. İlkel dövmeler genellikle mavi olsa da modern dövmeler çeşitli sentetik boyaların kullanılması nedeniyle tablo gibi renklendirilebilmektedir.²²⁶

3.7.2. Dövme Yaptırmanın Hükmü

Hazreti Peygamber döneminde kökü cahiliye devrine dayanan ve özellikle kadınlar tarafından uygulanan dövme yaptırma işlemi oldukça yaygındı. Eşref-i mahlûkat olarak en güzel biçimde yaratılan insanoğlunun bu güzel beden üzerinde değişiklik yapması Hazreti Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Fıtratı değiştirme sayılan dövme yaptırma işlemi de bu kabilden olduğundan Resûlullah tarafından şu ifadelerle yasaklanmıştır: “*dövme yapan ve yaptıran kadınlara Allah lanet etsin*” dövme yaptırmanın

²²⁵ Nevevi, *el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim*. 29/106.

²²⁶ Rahmi Yaran, *Dövme, DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 9/521.

Allah’u Teâlâ tarafından lanetlenmesi bu fiilin haram olduğunu göstermektedir. Hadislerde yalnızca kadınların zikredilmesi o zamanlarda Arap toplumunda dövme yaptırma işlemi çoğunlukla kadınlar tarafından uygulanmaktaydı. Ancak dövme yaptırmanın haram olmasının hükmü hem erkekleri hem de kadınları kapsamaktadır.

Aydınî bu kısa risâlesinde dövme yaptırmanın hükmüne temas etmez. O daha evvelden yapılmış olan dövmenin izale edilmesinin hükmünü ele alır ve risâlesine muâsırı olan bazı Hanefî alimlere eleştirisel yaklaşımla şöyle başlar. “Bana ulaşan bilgiye göre bazı muâsır Hanefî ilim adamları dövmenin necis olduğunu ve bundan dolayı izâle edilmesinin vacip olduğunu söylemektedirler. Bu bilgiye dayanan bazı insanlar bunu dağlamaya kıyaslamaktadırlar. Bazı Hanefîlerin savunduğu bu görüş Şafîî kaynaklarında da geçmektedir. Nitekim *el-Meşârik* isimli eserin şârihi bazı Şafîî kaynaklarından şu nakilleri yapar; bazı Şafîî âlimlerine göre dövmenin izale edilmesi vaciptir. Bu izâle ilaçla mümkün olursa onunla yapılmalıdır. Bu mümkün değilse uzvu telef etmemek şartıyla yaralama (dağlama) ile yapılmalıdır.”²²⁷

Müellif naklettiği bu bilgilerin Hanefî mezhebinin genel kurallarına uymadığını dolayısıyla böyle bir zorunluluğun olmadığını şu şekilde ifade eder. “Dövmenin izalesinin vacip olduğu görüşü ashabımızın genel kurallarına aykırıdır. Nitekim mezhep âlimlerimize göre yıkanan necasetli elbisede kalan necaset lekesi af kapsamına girmektedir. Ayrıca *el-Kunye’de* domuz yağıyla tabaklanmış şeyin yıkanmakla temizleneceği bildirildiği gibi *Muhtârâtü’n-Nevâzil’de* necis bir sürme ile sürmelenen gözün yıkanmasının gerekli olmadığını bildirilmektedir.”²²⁸

Aydınî bu açıklamalarının ardından dövmenin izalesindeki zorluğun her türlü zorluğun üstünde olup gözün yıkanmasında söz konusu sıkıntıdan daha sıkıntı olduğunu söylemektedir. Yine *el-Kunye’de* özellikle bu meseleyle ilgili olarak eğer biri elinde dövme yaptırdıktan sonra tövbe ederse ona dövmeyi “temizleyip çıkarması gerekmez” denildiğini ilave etmektedir.²²⁹

²²⁷ İbn Hamza el-Aydınî, *Mecmûatü Resâili Âlim Muhammed b. Hamza fî'l-Fıkhi'l-Hanefî*, Tahkîk: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, 333.

²²⁸ el-Mergînânî, *Muhtârâtü’n-Nevâzil*, C. 1, 174.

Görüldüğü üzere Âlim Muhammed çevresinde cereyan eden olaylara duyarsız kalmakta ve dolayısıyla sağlam kaynaklarda geçen İslâm hukukçuları tarafından benimsenmiş hususlara muhalif olan ve insanlara zorluk veren şeylere tepki göstermekte ve genel olarak kolaylaştırıcı bir tarz ortaya koymaktadır. Rabbinin rahmetine muhtaç Âlim Muhammed b. Hamza el-Güzelhisarî meşk etti diyerek risâleyi bitirir.

3.7.3. Değerlendirme

1) Risâlenin içeriğine bakıldığında dövme (veşm) yaptırmanın hükmünden ziyade daha evvel yapılmış olan dövmenin izâle edilmesinin hükmü hakkında olduğu görülmektedir.

2) Dövme yaptırmak fitratı değiştirme sayıldığından Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Dolayısıyla dövme yaptırmak caiz değildir.

3) Bazı Hanefî ve Şâfiî alimlere göre dövmenin izalesi (zorluğa bakılmaksızın) vaciptir.

4) Hanefî mezhebinin genel kurallarına göre dövmenin izale edilmesinde zorluk bulunduğundan dolayı onun izalesi vacip değildir. Zira muteber Hanefî kaynaklarında dövmenin izalesinden daha az meşakkat verdiği halde birçok zorluk kaldırılmıştır.

3.8. Risâle fî İltikâti mâ Yûdau alâ Kuburi'l-Meşhurîn (رسالة في التقاط ما يوضع علي قبور المشهورين)

Âlim Muhammed b. Hamza *Risâle fî İltikâti mâ Yûdau alâ Kuburi'l-Meşhurîn* (Meşhur Kişilerin Mezarlarına Konulan Eşyaları Almanın Hükmü Hakkında) kaleme aldığı risâlesinin girişinde kendisine şöyle bir soru sorulduğunu zikreder: Salih kimselerden olduğu bilinen kişilerin mezarları üzerine konulan elbise, yaygı, kandil ve mum gibi şeylerin alınması câiz midir? Müellif bu soruya gayet veciz bir şekilde cevap verir. Ancak cevabın içerisinde lukata ve istîlâ gibi bazı kavramları kullanır. Cevabın daha iyi anlaşılabilmesi için bu iki kavramın kısaca açıklanması faydalı olacaktır.

Lukata; Lügate mastar olarak “bir malı yerden kaldırarak almak”, isim olarak “buluntu mal” manasını gelir. İslâm hukuk terminolojisinde ise “maliki bilinmeyen, fakat mubah mal grubunda da olmayan “buluntu mal” veya “üzerindeki hakkını terk etme

niyeti olmaksızın mâlikinin irâdesi dışında kaybolmuş ve bir başkası tarafından bulunmuş sahibi bilinmeyen mal” anlamında kullanılır.²³⁰

İstîlâ (Hurz); Sözlükte, “bir şeyi zorla ele geçirmek, hâkimiyeti altına almak”²³¹ mânasına gelir. Fıkıh ıstılahında ise; bu anlam çerçevesinde mübah (sahipsiz) bir şeyi zabtetmek ve el koymaktır. Mübah (sahipsiz) maldan maksad ise; Allah Teâlâ’nın kulları için karada, denizde ve havada yaratmış olduğu şeylerin tamamıdır.²³²

Bu tanım haricinde bir malın haklı ya da haksız biçimde ele geçirilmesi, güç kullanmak suretiyle devlet yönetimine el konulması gibi mânalarda kullanılır. Eşya hukuku alanında istîlâ, kişi veya kamu mülkü olmayan mala mâlik olmak amacıyla el konulmasını ve bu şekilde mülkiyetinin kazanılması usulünü ifade eder. Lügatte istîlâ ile yakın manaları olan hiyâze, ihrâz, yed, vad’u’l-yed gibi tabirlerin de fikhin değişik alanlardaki özel kullanımları yanında istîlâ ile anlamdaş ya da onu kısmen karşılayacak şekilde kullanıldığı görülür.²³³

Bu iki kavramı açıkladıktan sonra müellife sorulan sorunun cevabına dönelim.

Âlim Muhammed risâlesinin girişinde zikrettiği suâli şöyle cevaplar: kabirler üzerine bu tür şeylerin konulması batıl bir fiil olduğu gibi faydasız bir iştir. Kabirler üzerine konulan eşyalar sahibinin mülkünden çıkmaz dolayısıyla onlara istila ya da almak (iltikat-lukatâ) suretiyle sahip olunamaz. Ancak sahibinin bilinmemesi durumunda bu eşya kayıp mal statüsünde sayıldığından fakirler tarafından mülk edinilebilir.

3.8.1. Değerlendirme

Mezarlar üzerine konulan malların alınmasının hükmünü açıklayan bu risâle genel anlamda inceledikten sonra şu sonuçları ortaya koyabiliriz:

1) İnsanlar meşhur kişilerin mezarları üzerine bazı eşyalar bırakmak suretiyle hurafe bir eylemi meydana getirmektedirler.

²³⁰ Saffet Köse, “Lukata”, *DİA* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları 2003), 27/ 223.

²³¹ <https://www.almaany.com>. [19.02.2024]

²³² Zeydan, *İslâm Hukukuna Giriş*, çev. Ali Şafak, (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1995), 374.

²³³ Ali Bardakoğlu, “İstîlâ”, *DİA* (İstanbul: TDV, Yayınları, 2001), 23/359.

2) Kabirler üzerine bu eşyaların konulması batıl bir fiil ve faydasız bir ameldir. Bu tür eşyalar mezar üzerine bırakmakla sahibinin mülkünden çıkmaz.

3) Bu malları istilâ ya da lukata suretiyle mülk edinmek mümkün değildir. Sahibinin kim olduğu bilinmiyorsa bu eşyalar kayıp mal statüsünde sayılır dolayısıyla fakirler tarafından alınıp kullanılabilir sonucuna varılabilir.

SONUÇ

XVII. Yüzyıl Osmanlı bilginlerinden Aydın müftüsü Âlim Muhammed b. Hamza daha ziyâde kaleme aldığı fıkıh risâleleriyle bilinmektedir. Risâlelerin çoğu, müftü olarak kendisine sorulan fikhî meselelere cevap olarak yazdıklarından oluşmaktadır. Fıkıhla ilgili bu risaleler, Osmanlı âlimleri arasında önemli bir yere sahiptir. Nitelik bakımından da İslâm hukukunu ileri seviyelere taşıyacak düzeydedir. Bir müftü olarak Âlim Muhammed'in; tefsir, hadis fıkıh, kelam gibi birçok alanda risâle yazması ve özellikle fikha dair risâleleriyle yaşadığı dönemin sorunlarına cevap üretmesi onun fikhî müktesabatını göstermektedir. Yapılan araştırmalarda 84 risâlesine ulaşılmıştır. Risâleleri; başta Türkiye olmak üzere Suudi Arabistan, Bosna, Kıbrıs, Amerika, Bulgaristan ve Japonya gibi muhtelif ülkelerin kütüphanelerinde mevcuttur. Risâlelerin bir kısmı müstakil *Mecmû'atü'r-resâil* adlı risâle koleksiyonunda, bir kısmı da diğer müellifler tarafından kaleme alınan risâlelerin toplandığı mecmualar içerisinde bulunmaktadır.

Tezimizde incelediğimiz sekiz risâle özelinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Hükümler illetlere bağlıdır. Dolayısıyla illetin bulunduğu yerde hüküm de bulunur, onun bulunmadığı yerde hüküm de bulunmaz. Bazen illet ortadan kalkmasına rağmen hüküm devam eder. İztibâ (tavaf halinde iken sağ kol ve omuzun açık olması) meselesi buna örnek verilebilir. Ancak bu da istisna olarak sâbit olmuştur. Dolayısıyla burada asıl olan illetin yok olmasıyla hükmün yok olmasıdır.
2. İctihad ehliyetini taşımayanlar icthad edemezler. Taklîd ehli dilediği müctehidin görüşü ile amel edebilir. İctihad ehliyetine sahip olmayanlar müftü de olamazlar.
3. Âlim Muhammed'in görüşüne göre bir söz ile ifade edilen üç boşama üç talâk olarak kabul edilir. Dolayısıyla bu tür sözlerle yapılan boşamanın tek talak sayılması mümkün değildir. Aydınî'nin bu açıklamalarından onun Hanefî mezhebi'nin geleneksel görüşlerini tercih ettiği anlaşılmaktadır. Ancak İslâm hukukçularının hepsi bu konuda aynı görüşte değildir. Nitekim bazı İslâm hukukçuları bir defada kullanılan üç talâk ifadesinin bir talâk sayılacağı kanaatindedirler.
4. Amerika'nın keşfinden sonra Avrupa'ya ulaşan tütün buradan İslâm coğrafyasına yayılmıştır. Hz. Peygamber ve müctehid imamlar döneminde tütün bitkisinin bulunmaması ve konu hakkında açık bir nassın olmaması, tütünün hükmü ile ilgili farklı görüşleri ortaya çıkmıştır. İbn Hamza'ya göre, tütün içmek câiz olmadığı gibi onun satışı da câiz değildir. Müellif günümüzde tıbbın tespit ettiği tütünün zararlarından

bahsetmez. Onun, bu sigaranın zararlarına değinmemiş olması, o devirde sigaranın zararlarını tespit edebilecek yeterli materyallerin bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

5. Müftümüz'e göre, zorba tüccarların, kötü niyetli kâdılarla anlaşarak ellerindeki birtakım ticaret mallarını, pazarda satmak amacıyla, başkalarının aynı cins mallarını satmalarını engelleme planları haksız bir tutum ve büyük bir zulümdür. Kıtlık veya afet gibi olağanüstü durumlarda bu tüccarların, insanların bu zor durumlarını fırsat bilerek fiyatları yükseltme yoluna gitmeleri halinde devlet başkanının fiyatlara müdahale etmesi doğru bir uygulama olacağı gibi sabit bir piyasayı sağlamış olur.

6. Alacak hakları mûrisin ölümü ile varislere intikal eder. Artık bu hakların sahibi varislerdir. Dolayısıyla onlar bu hakları borçludan tahsil edebilecekleri gibi onu ibrâ etme hakkına da sahiptirler. Alacakların tahsil veya ibra edilmelerinden sonra borçlunun zimmeti bu haklardan temizlendiği gibi mûris ve varislerin alacak hakkı bitmiş olur. Borçlunun borcunu mûris ya da vârislere ödememesi durumunda alacak hakkı ahirete intikal eder. Ahirette bu hakları tahsil etme yetkisi mûrise aittir. Varislerin bu haklara sahip olması söz konusu değildir.

7. Dövme, fitrata müdahale (değiştirme) niteliği taşıdığından Hz. Peygamber tarafından yasaklanmış olup caiz değildir. Bazı Hanefî ve Şâfiî âlimlerine göre dövmenin vücuttan giderilmesi (zorluğa bakılmaksızın) vaciptir. Temel Hanefî kurallarına göre dövmenin kaldırılmasında zorluk bulunduğundan giderilmesi vacip değildir.

8. İnsanlar meşhur kişilerin mezarları üzerine bazı eşyalar bırakmak suretiyle hurafe bir uygulama içinde olurlar. Kabirler üzerine bu eşyaların konulması batıl inanç niteliğinde bir uygulamadır. Bu eşyaların sahibi bilinmiyorsa, mezar üzerine bırakılmakla sahibinin mülkünden çıkmaz. Bu eşyaları istilâ ya da lukata niteliğinde görüp mülk edinmek söz konusu değildir. Sahibinin kim olduğu bilinmiyorsa kayıp mal olarak kabul edilir, fakirler tarafından alınıp kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed. *el-A'mâlü'l-Kâmile li'l-Îmâm Muhammed Abduh*. Beyrut: Dârü's-Şurûk, 1994.
- Acar, Halil İbrahim. "Talâk". *DİA*. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 39/499/500.
- Adın, Nurettin. "Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtar ez-Zâhidî'nin Hayatı ve Eserleri". *Usul İslâm Araştırmaları, Dergisi*, S. 40 (2023): 161-206
- Akgündüz, Ahmet. "Dürerü'l-Hükkâm fi Şerhi Ğureri'l-Ahkâm". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/27.
- Âlim Muhammed b. Hamza el-Aydînî, *Mecmûatü Resâili Âlim Mu-hammed b. Hamza fi'l-Fıkhî'l-Hanefî*, Tahkik: Recep Cici, Hasan Özer ve Mustafa Ateş, İstanbul: İrşad Kitabevi, 2020.
- Ateş, Mustafa. "Âlim Muhammed'in Risâlelerinde 17. Yüzyıl Sosyal Hayatına Dair Fıkhî Meseleler ve Çözümleri". *Amasya İlahiyat Dergisi*, S. 17 (2021): 399-429.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kuranın Çağdaş Tefsiri*. 6 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Atîk, Ahmed b. Muhammed. *el-Ahkâmü'l-Fıkhîyye el-Müteallika bit-Tedhîn*. Riyad: Dâru'l-Eymân, T. Y.
- Aydın, Mehmet Âkif. "İslâm Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim". *Marmara Üniversitesi Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*. S. 1 (2006): 11-21.
- Aydınlı, Abdullah. "es-Sünen". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 38/142.
- Bardakoğlu, Ali. "İstîlâ". *DİA*. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 23/ 359.
- Başkan, Seyfi. "17.-18. Yüzyıllar Osmanlı Devleti'nde Düzenin Islahı Ya Da Modernleşme Perspektifleri: Teklifler, Tedbirler ve Konuya İlişkin Görüşler". *Türk Araştırmaları*, C. 132, S. 261 (2022): 369-388.

- Boran, Mustafa. "Tütün/Sigara ve Kât Gibi Zararlı Maddelerin Dini Hükümü", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi/Journal of Islamic Law Studies*. S. 29 (2017), 425-455.
- Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u's-Sahîh*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1425/2004.
- Cici, Recep. "Muhammed b. Hamza Aydınî". *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 3. basım) Ek-2/302.
- . *Bir Osmanlı Fakihî Âlim Muhammed b. Hamza'nun Fıkıh Risâleleri*. Bursa: Emin Yayınları, 2006.
- . "Osmanlıda Fıkıh Risaleleri Literatürü Âlim Muhammed b. Hamza". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C. 12, S. 23 (2014): 323-360.
- el-Cürçânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*, 1. bs. (Mısır: Mat-ba'atü'l-Hayriyye, 1306),
- Çalış, Ahmet Yaman ve Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. 15. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, 1017.
- Çelebî, Kâtib. *Keşfu'z-Zunûn*, 2 Cilt. Beyrut: Müessesetüt-Târîh, Dârü'l-İhya et-Türâsi'l-Arabî, 1941.
- Çerikan, F. U. Alanko, M. R. "Dövme"nin Çeşitli Dillerdeki Etimolojisi ve Kısa Tarihçesi". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S.1, (2016): 166-193.
- Çöğenli, M. Sadi. "Mutarrizî". *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/375.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. Suudî Arabistan: Dâr el-Muğni, 2000.
- ed-Debbûsî, Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullah) b. Muhammed b. Ömer b. İsa. *Takvîmü'l-Edille fî Usûli'l Fıkıh*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 2001.
- Demirci, Seyda. "Hacı Emirzâde Muhammed b. Hamza el- Aydınî'nin Hayatı, Eserleri Ve Günlük Hayata Dair Bazı Risalelerinin Tanıtımı". M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

- Deniz, Abdülbâki. “İslâm Hukukunda İllet Kavramı ve Faizin İlleti”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: U. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2006.
- Derya, Merve. “18. Yüzyıl Anadolu Ahkâm Defterlerine Göre Aydın Sancağı”. Düzenleyen: A. A. Menderes. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aydın: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- ed-Dımaşkî, Ebû'l-Hasen Sadrüddîn Ali b. Alâüddîn Ali b. Muhammed İbn Ebi'l-İzz. *et-Tenbih alâ Müşkilati'l-Hidaye*. SAR: Mektebet er-Rüşd, 2003.
- Dönmez, İbrahim Kâfî. “İllet”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/117.
- Ebu Şuhbe, Muhammed b. Muhammed b. Süveylim. *el-İsrâiliyyât ve'l-mevzûât fî Kü-tübi't-Tefsîr*, 4. bs. (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1403.
- Emecen, Feridun. “Aydın”. *DİA*. (İstanbul: 1991), 4/235.
- Ençakar, Orhan. “Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 12, S. 23 (2014): 223-277.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 8 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.
- el-Es'adî, Ubeydullah. *el-Mûcez fî Usûli'l-Fıkıh*. 1bs. Mısır: Dâru's-Selam, 1990.
- el-Gaznevî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. İshâk b. Ahmed. *Şerhi'l-Muğni fî Usûli'l-Fıkıh*. Suudi Arabistan: Melik Suud Kütüphanesi el yazma Eserler, T. Y.
- Güngör, Mevlüt. “Begavî”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/340.
- Gürgen, İlknur. “15.-16. Yüzyıllarda Güzelhisar Kazası”, Celal Bayar Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Gyunes, Ahmet Salih Ahmet. Burhaneddin el-Mergînânî'nin “Muhtârâtu'n-Nevâzil” Eserinin Edisyon Kritiği, Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, T. C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2010.
- el-Habbâzî, Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî. *el-Muğni fî Usûli'l-Fıkıh*, Tahkik: Muhammed Mazhar Bekâ, 1 bs. Mekke: Merkez el-Bahsi'l-İlmî ve İhyâ et-Türâsi'l-İslâmî, 1403.
- el-Hâc, Hâtem. *Eseru Tetavvuri'l-Maârifi't-Tıbbiyye 'alâ Teğayyuri'l-Fetvâ ve'l-Kazâ*. Kahire: Dâr Bilal b. Rabâh, 2019.

- el-Hafif, Ali. *Furakuz-Zevac, fîl-Mezâhibi'l-İslâmiyye*. Kahire: Dâru'l-Fîkr, 2008.
- el-Hamevî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hüseynî, *Ğamzü 'Uyûni'l-Besâir fî Şerhi'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye 1405/1985.
- el-Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed. *ed-Dürrü'l-Muhtâr şerhü Tenviri'l-Ebsâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbnü'l-Aynî Zeynüddîn abdürrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed ez-Zeyn b. el-İzz, *Şerhu Metni'l-Menâr*, 2. bs. (İstanbul: Dâr el-Beyrûtî: 2021
- İbn Ebu'l-İzz Ebü'l-Hasen Sadrüddîn Ali b. Alâeddîn Ali b. Muhammed ed-Dîmaşkî. *et-Tenbîh alâ Müşkilati'l-Hidâye*. 5 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebet er-Rüşd, 2003.
- İbn Hanbel, Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. 45 Cilt. Beyrut: Risâle yayınları, 2001.
- İbnü'l-Humâm, Kemâlüddîn Muhammed bin Abdülvâhid. *Fethu'l-Kadîr*. 1 bs. 10 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fîkr, 1970.
- İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye Muhammed b Ebi Bekir b Eyyub. *İğasetü'l-Lehfan fî Mesâyidi's-Şeytân*. Cidde: Dâr Âlemi'l- Fevaid, 2004.
- İbn Kudâme, Ebü Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğni*. Riyad: Dâr Âlemi'l-Kütüb, 1997.
- İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. 2 Cilt. Riyad: Dâr er-Risâle el-Âlemiye, 2009.
- İbn Muhammed, Sâlih. *Mecmûatü Fevâid el-Behiyye 'alâ Manzûmeti Kavâidi'l-Fıkhiyye*. Suudi Arabistan: Dâru's-Sumay'î, 2000.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed. *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*. 8 Cilt. Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, T. Y.
- İbn Salâhiddîn, Mansûr b. Yûnus. *Minehu's-Şâfiyât fî Şerhi'l-Müfredâti'l-İmam Ahmed*. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâr Künûz İşbiliye, 2006.

- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. AbdilhAlim b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *el-Fetâva'l-Kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- . *Mecmû'u'l-Fetâvâ*. Medine:: Mücemm'a el-Melik Fahd li Tıbbâti'l-Mushafi's-Şerif, 2004.
- el-İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Ali el-Ümevî. *el-Mühimmât fî Şerhi'r-Râfi'î ve'r-Ravza*. Beyrut: Dâr İbni Hazm, 2009.
- Kallek, Cengiz. "el-Hidâye". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1998). 17/471.
- . "Narh". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2006). 32/387.
- Kandemir, M. Yaşar. "Tirmizî". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/202.
- . "es-Sünen". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/143.
- . "İbn Mâce". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/161.
- . "Muvatta'". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/414.
- el-Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertibi's-Şerâ'i*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1328/1910.
- Karaman, Hayreddin. *Fıkıh Usulü İslâm Hukukunun Kaynakları Metodu ve Felsefesi*. 11. bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kaya, Eyüp Said. "Taklîd". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009). 39/465.
- Kılıç, Huslûsî. "el-Kâmûsü'l-Muhîr". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/287.
- Kılıçer, M. Esat. "Buhârî, Tâhir b. Ahmed". *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992). 6/376.
- Kızılkaya, Necmettin. "Zeylaî, Osman b. Ali". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013). 44/354. Koca, Ferhat. "İbnü'l-Hümâm". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000). 21/87.
- . "Menârü'l-Envâr". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2004). 29/118.
- Koca, Ferhat. Murtaza. vd. "Pezdevî, Ebü'l-Usr". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 20079). 34/264.

- Koçak, Muhsin. vd. *Fıkıh Usûlü*. 1bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Köse, Saffet. “Lukata”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2003). 27/223.
- el-Kümillâî, Muhammed Hifzurrahmân b. Muhibbi'r-Rahmân. *el-Büdûri'l-Mardiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, 2 bs. 9 Cilt. (Kahire: Dâr Sâlih, 2018.
- el-Kuşeyrî, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim. *el-Câmi'us-Sahih*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru Tavkin-Necat, 1433.
- Luis, Ma'lûf. *el-Müncid, fî'l-Luga*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Katolokiyye, T. Y.
- el-Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed. *es-Sünen ve'l-Ahkâm Ani'l-Mustafâ Aleyhi Efdalü's-Salâti ve's-Selâm*. Suudî Arabistan: Dâr Mâcîc Asîrî, 2004/1425.
- el-Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye*. 4 Cilt. Beyrut: Dâr İhya et-Türâsü'l-Arabî, T. Y.
- *Muhtârât en-Nevâzil*. Yeni Delhi: Müesseset İfa, 2013.
- el-Mısrî, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbni Nuceym. *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1999.
- el-Mutarrizî, Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdi's-Seyyid b. Ali. *el-Muğrib fî Tertîbi'l-Mu'rib*. Halep: Mektebet Üsâme b. Zeyd, 1979/1399.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-Adl ile'l-Adl ilâ Rasûlillâh*. Tahkîk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 1 bs. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1433.
- en- Nemerî, b, Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Kâfi fî Fıkhi Ehli'l-Medine*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü Riyad el-Hadîse, 1980.
- el-Pezdevî, Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed. *üsûlü'l-Pezdevi (Kenzü'l-Vüsûl ila Marifeti'l-Usûl)*. Karaçi: Mîr Muhammed Kütüphaner Merkez İlim ve Âdâb, T. Y.
- el-Pezdevî, Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm. *Usûlü'l-Pezdevî*. T. Y.
- es-Sabûnî, Abdurrahman. *Medâ Hürriyyeti't-Talâk li'z-Zevceyn fîş-Şeriatil-İslâmiyye*. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1967.

- es-Sa'd, Abdullah b. Abdürrahmân *el-Medhal ilâ Câmiî't-Tirmizî*, 1 bs. 2 Cilt. Dârü'l-Muhaddis, 1442/2021.
- es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî. *el-Keşf ve'l-Beyan an Tefsîril-Kurân*, 10 Cilt. Beyrut: Dâr İhya et-Türâsî'l-Arabî, 2002.
- es-Semerkindî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *en-Nevâzil (el-Fetâvâ)*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1993.
- es-Siğnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyin b. Ali b. Haccâc el-Buhârî. *el-Kâfi: Şerhu'l-Pezdevî*. 5 Cilt. Suudî Arabistan, 2001.
- es-Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Câmiu's-Sağîr*. Beyrut: Dârü'l-Fîkr, 2003.
- *Tenvîrü'l-ḥavâlik şerhu 'alâ Muvatta'î Mâlik*, thk. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî, 3 Cilt. Dârü'l-Kütübî'l-Arabiyye, Mısır: 1343/1924.
- Sümer. Faruk "Dihkan". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/289.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed. *el-Ḳavlü'l-Müfid fi Edilleti'l-İctihâd ve't-Taklîd*. Kuveyt: Dârü'l-Kalem, 1396.
- eş-Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Âsâr*. 2 Cilt. Şam: Dâr'un-Nevadir, 2008.
- *Kitâbü'l-Asl*. Beyrut: Dâr İbni Hazm, 2012.
- *Muvatta İmam Mâlik bi Rivâyet Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî*. 2 Cilt. Kahire, el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1994.
- Özen, Şükrü. "Teftâzânî". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/299.
- "ez-Zâhidî" 44/81-85.
- Özdemir, Recep "Fıkıh Usûlü Açısından Taklîd". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. C. 5, S. 9 (2012): 137-161.
- et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Şerhü Meâni'l-Âsâr*. 4 Cilt. Riyad: Âlemü'l-Kütüb, 1994.

- et-Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl ed-Dûkâtî. *Hâşiye 'alâ Merâkı'l-Felâh*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- et-Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *et-Telvîh ilâ Keşfi Hakâ'iki't-Tenkîh*, 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Uğur, Abdullah. "Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, C, 1, S. 2 (2003): 41-62.
- Üreten, Hüseyin. "Roma Dönemi'ne Kadar Tralleis Tarihi ve Attaloslar ile İlişkiler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 38 (2005): 195-212.
- el-Yemenî, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî. *Muvatta el-İmâm Mâlik Rivâyet Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, 2 Cilt. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, T. Y.
- ez-Zâhidî, Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed el-Gazmînî. *Ḳunyetü'l-Münye*, T. Y.
- ez-Zâhidî, Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed. "*Hâvi Mesâili'l-Münye*". Amman: âlul-Beyt University, Kulliyet eş-Şari'a, 2016.
- ez-Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, 3. Baskı, 21 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- *Tezkiretü'l-Huffâz*, 2 Cilt. Haydarâbâd: The Dâiratü'l-Ma'ârif'l-Osmania, 1958
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf*, 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1986.
- ez-Zeylaî, Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed. *Nasbü'r-Râye li-Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye*, 4 Cilt. Cidde: Dârü'l-Kible lis-Sakâfeti ve'n-Neşr, 1997.
- ez-Zeylaî, Osman b. Ali. *Tebyînü'l-Hakâyik Şerhi Kenzi'd-Dekâyik*, 6 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1314.
- ez-Zuhaylî, Muhammed. *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, Şam: Dârü'l-Hayr, 2006.
- ez-Zuhaylî, Vehbe. *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, 2 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Fıkr, 1986.

İNTERNET KAYNAKLARI

Aydın Valiliđi, “tarihçe”, aydin.gov.tr.<http://www.aydin.gov.tr>. [24.05.2023]

Büşra Gür, Osmanlı Donemi Risale Layiha Gelenegi İcerisinde Keçecizade İzzet-Molla'nin İslah'ı Nizam'ı Devlete Dair Layiha Adlı Eserinin Yeri, <https://www.yenitanin.com>. [07.05. 2023]

Bozbay,Heval.Folklor/Edebiyat.(Retrievedfrom)<https://dergipark.org.tr/tr/pub/fe/issue/26038/274244>) 19, no. 73 (1 2013.). [04.05.2023]

<https://tarajim.com/people/22325>. [04.05.2023]

Hayrettin Karaman, Sigara, Faiz, Vergi İadesi vb. <https://www.İslâmiokul.com/kütüphane/fikih/ve/hayatimizdakiİslâm2/0111.htm> [24. 11. 2023].

<https://sorularlaİslâmiyet.com/dovme-yapmak-dogru-mudur-dovmeyi-cikarmak-ge-rekir-mi-dovme-gusul-abdest-ve-diger-ibadetlere-engel>. [24. 11. 2023].

al-Mostafa.com. [10.04.2023].

<https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar>. [12.02.2024]

ÖZGEÇMİŞ

Ali İNAL

A. EĞİTİM

Anadolu Üniversitesi, Açık öğretim Fakültesi, İlahiyat Ön lisans 1-2.

Lisans: Anadolu Üniversitesi, Açık öğretim Fakültesi, Uluslararası İlişkiler, 3-4.

B. MESLEKİ DENEYİM

Antalya İl Müftülüğü, Gündoğmuş İlçesi Çiçekoluk Köyü İmam Hatibi, 2011-2013

İstanbul İl Müftülüğü Cami Rehberi olarak 2013 yılından beri görevi devam etmektedir.

C. İLGİ ALANLARI

Tarihi yerler gezmek, dinî, turizm ve spor.

D. YAYINLARI

.....